

ISSN 2451-0998

Intercultural Communication

No. 1/1/2016

Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy in Józefów

ISSN 2451-0998

INTERCULTURAL COMMUNICATION – No. 1/1/2016

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY
OF EUROREGIONAL ECONOMY IN JÓZEFÓW

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie

Intercultural Communication

Issued twice a year

ISSN – 2451-0998

**Volume 1/1
2016**

Editorial Board

- Graca Tadeusz**, Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*Editor-in-Chief*)
- Sokolova Sofia**, Assoc. Professor. Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*Deputy Editor*)
- Dudko Iryna**, Assoc. Professor., Ph.D., National Dragomanov University, Institute of Philology Ukrainian, Ukraine, Kiev (*Ukrainian language editor*)
- Iurlo Ivan**, Ph.D., University of Bari Aldo Moro (*Italian language editor*)
- Luczyńska Aurelia**, mgr, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (*English, Polish language editor*)
- Sznajderowa Anna**, Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica (*Slovak language editor*)
- Ulishchenko Violetta**, Prof., Ph.D., National Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kiev (*Russian language editor*)
- Čižmarová Mária**, Prof., Ph.D., University of Prešov, Slovakia, Prešov
- Krajewski Piotr**, Prof. Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
- Nesterenko Galyna**, Prof. Ph.D., National Pedagogical Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kiev
- Sitarz Miroslaw**, J.C.D., Prof., Ph.D., The John Paul II Catholic University of Lublin
- Terem Peter**, Prof. Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica
- Zhanpeissova Naziya**, Assoc. Professor., Ph.D., Baishev University Aktobe, Republic of Kazakhstan, Aktobe
- Breński Wiesław**, Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
- Wiśniewski Rafał**, Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw
- Zarzecki Marcin**, Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw

Printing and binding

INTER-BOOK

Paulina i Grzegorz Indrzejczyk S.C.

Wiejca 51

05-085 Kampinos

Circulation – 100 copies

Address publisher

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

05-410 Józefów, ul. Sienkiewicza 4; tel/fax (+48) 22 789 19 03; <http://wsge.edu.pl>

www.interculturalwsge.com

intercultural@wsge.edu.pl

ISSN – 2451-0998

© Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.

All Rights Reserved. Copying, reprinting and distribution of all or part of this publication without permission is prohibited.

TABLE OF CONTENTS

Tadeusz Graca	5
Introduction	
PHILOSOPHICAL APPROACH	
Maryna Tereshchenko	8
Intercultural communication as a source of professional competences for innovative activity <i>Міжкультурна комунікація як джерело професійних компетенцій з інноваційної діяльності</i>	
LINGUISTIC APPROACH	
Naziya Zhanpeissova, Zhaiyk Sultan	22
The Concept of <i>Islam</i> in Kazakh Mindset: Description of Linguistic and Cognitive Experiment <i>Концепт Ислам в казахской концептосфере: опыт лингвокогнитивного описания</i>	
PEDAGOGICAL APPROACH	
Violetta Ulishchenko	37
Compliance with the principles of intersubjectivity in education as key to the development of critical thinking of schoolchildren <i>Дотримання принципів інтерсуб'єктності у навчанні як запорука розвитку критичного мислення школярів</i>	
Inna Vanovska	50
Patriotism and spirituality at the present stage in ukrainian education	
Kateryna Babikova	61
Postgraduate training of the specialists in tourism sector	
Andriy Ulishchenko	73
Personal and Professional Development of an Academic Teacher in the Context of the Lifelong Education <i>Особистісно-професійний розвиток викладача вищого навчального закладу в контексті неперервної освіти</i>	

Svitlana Zdragat	87
The issue of quality in the implementation of the inclusive education conception: evaluation approach <i>Проблема якості в реалізації концепції інклюзивної освіти: евалюаційний підхід</i>	
Galina Ostrovska	101
Axiological component of teacher training (the teachers of literature in particular) <i>Аксіологічна складова підготовки учителя літератури</i>	
Tetyana Machaca	114
Cultural and creative potential of technological education content of the secondary school pupils <i>Культуротворчий потенціал змісту технологічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл</i>	
Natalia Skrynnik	127
Peculiarities of the experiment with the use of Cloud-Oriented technologies within the environment “1 student – 1 computer” at the lessons of Ukrainian literature <i>Особливості експерименту з використання хмаро орієнтованих технологій у рамках середовища “1 учень – 1 комп’ютер” на уроках української літератури</i>	
Ganna Kashyna	140
Development of information competence of the teacher technology in postgraduate education	
Halyna Bijchuk	155
Electronic textbook: designing and application in terms of personal and competence-based training <i>Електронний підручник: проектування і застосування в умовах особистісно орієнтованого і компетентнісного навчання</i>	

ECONOMICAL APPROACH

Pawel Sitek	166
Introduction to multivariate modeling of the strategy of securities portfolio choice <i>Wstęp do wielowymiarowego modelowania strategii wyborów portfela papierów wartościowych</i>	

Introduction

Terms of expanding globalization and the intensification of migration and emerging with it problems, make it necessary to take the practical action and the research and teaching activities in order to explain these phenomena. And, there is the need to provide an effective platform for international exchange of experience and the results of basic and applied research in the field of intercultural communication in the areas of social sciences and humanities. This should favour the formation of certain attitudes and beliefs about the reality.

The globalization appears to be a widespread and dominant situation occurring in the international relations. It makes it necessary to function in the multicultural and opened world and largely to live in the world without borders. There is, therefore, not only a permanent flow of goods and money but also the flows of humans. With them or without them, the views, ideas, concepts and even entire theories come too.

These phenomena and processes are linked closely with the intercultural communication, the absence of which or the presence in it of interference can lead to negative or even dangerous situations. This journal is devoted to the problems of intercultural communication. We intend to publish in this journal the results of scientific research, based on the classic meaning of the term “intercultural communication” as the inter-state, international and interethnic communication as well as we will publish the researches conducted in the context of the functionality of this concept, as communication between the various systems of norms of behaviour, moral norms, values, lifestyles and customs of different social groups.

The encyclopaedic understanding of the term *intercultural communication* contains all the interaction between different cultures, in order to establish contacts between them and mutual understanding. The lack of these contacts can lead to ignorance of other cultures (culture shock) and the misunderstandings between them (the conflict of cultures). The intercultural communication plays an important role in the study of situations when there are different interactions between people of different cultures and occur in such fields as: anthropology, cultural studies, linguistics, psychology and communication studies. The communicating of cultures can be divided due to the cultural context, which is divided into: the low context culture and high context culture.

Assuming that the study of intercultural communication will be attended by researchers and practitioners from different countries, we would like to accumulate the issues of research around four thematic areas. We propose the following:

- 1) the comparative area,

- 2) the structural and functional area,
- 3) the symbolic area,
- 4) the methodological area understood as a measure of intercultural communication.

In these areas, not only research but also articles, polemics, reviews and scientific reports should be located.

The intercultural communications, as every kind of communication, is performed by humans. The communication itself is an intentional process and it means that we want to have an act of communication of the sender, but also of the recipient where the information is communicated correctly and where the information is properly understood. We give our view of the world and our feelings, but also our needs and values and even our beliefs. In the process of communication, we often exchange the information in order to make an impact or to induce a change of behaviour of the recipient. The literature generally assumed that intercultural communication is an act of understanding and being understood by the audience from the different culture. Taking into account more clearly this criterion of being different because of the different culture, the different types of communication can be distinguished. One of the most typical division distinguishes four types of communication:

- the communication through the culture,
- the communication between the cultures,
- the international communication,
- the global communication.

It is not about the exact characteristics of the different types of communication, because they contain a very broad range of issues, but it is worth mentioning that it may refer to the interpersonal level as well as to the international level. If we add to this the fact that in one culture, there are different groups and within one nation, many cultures can exist, it is easy to understand why the processes of intercultural communication are so complex and may have formed a series of problems suitable for formulating research problems.

Also, the attention should be paid to the specifics of a certain irritability and problems that may be encountered while analysing the problems of intercultural communication. I must be remembered that multiculturalism itself can create some barriers in scientific research and cultural communication itself is facing some kind of difficulty. The sources of these difficulties may be very different, although mainly they are due to subjective reasons. These include for example: ethnocentrism, prejudices, stereotypes, uncertainty, establishing similarities rather than differences, non-verbal misinterpretations and language. There may occur some more or less well known social phenomena, such as: cultural reluctance, affective and behavioural cognitive attitudes – for example: ethnocentrism, prejudice, stereotypes, auto-stereotypes

existing spontaneously in a certain culture, discrimination, racism.

The distance of communication is a separate and equally important issue in the process of intercultural communication. This term in literature is theoretically quite thoroughly developed. Assuming various factors and causes of this distance, it is divided into the following types: the hostility distance, the avoidance distance, the indifference distance, the sensitivity distance, the equality distance and other indicating a high or low level of ethnocentrism or cultural relativism.

Returning to the objectives of this journal, we would like to emphasize that we count on the very high activity of the contributors in order to look for specific topics and research problems. According to the accepted in publishing house code of ethics, the authors should take collective responsibility for their work and for the content of their publications. The researchers should carefully check their publications at all stages to ensure that the methods and the results are presented accurately and fairly that their research and findings can be verified by others. This should be encouraged by the observance and application of the principles resulting from the importance of language in intercultural communication and in its research, and by remembering the principles of morality and recognized rights, and the integration of rituals, customs, habits and formalities played a special role in the study and analysis of intercultural communication.

Giving the new journal to the hands readers, we express the hope that soon it will become an international journal, because only in this context, it will be possible to widely and comprehensively take on the subject of intercultural communication seen from different places and different research perspectives. We also express our hope that it will contribute to the objective presentation of the problems occurring more frequently in today's intercultural space and alleviating and eliminating the negative phenomena in this area.

Tadeusz Graca
Editor in Chief

PHILOSOPHICAL APPROACH

Maryna Tereshchenko

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv
05031985@ukr.net

Intercultural communication as a source of professional competences for innovative activity

Abstract

Purpose – to analyze the impact of intercultural communication on the professional innovative activity, to assess the possibility of developing of the professional competencies to innovative activity through intercultural communication.

Methods: hypothetical-deductive method, formalization, generalization, classification, systematization, extrapolation.

Results. The bilateral relationship between intercultural communication and innovative activity is grounded. A person, who is more capable of cross-cultural communication, is more capable of innovative activity too, he / she is more opened, flexible, adaptive and creative. It is therefore important to develop, in the professional training of future specialists, the intercultural competence – the ability to cross-cultural contacts: to teach them to recognize cultural diversity not as an obstacle but as a positive diversity, as a source of new potentially useful information. For future professionals of innovative activity, it's even more important than for others. The process of innovations' working out often deals with problems of creating something new, of forming of new ideas. And any variety can help, because another person is a treasure trove of new points of view. Intercultural communication can be a source of new ideas, new knowledge and skills, new professional competences, as well as a new channel to promote an innovative product to different target groups.

Keywords: innovation, innovative activity, intercultural communication, intercultural competence, professional competences.

Марина Терещенко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Україна, Київ

05031985@ukr.net

Міжкультурна комунікація як джерело професійних компетенцій з інноваційної діяльності

Анотація

Мета – проаналізувати вплив міжкультурної комунікації на професійну інноваційну діяльність, оцінити можливість розвитку професійних компетенцій з інноваційної діяльності завдяки процесам міжкультурної комунікації.

Методи: гіпотетико-дедуктивний метод, формалізація, узагальнення, класифікація, систематизація, екстраполяція.

Висновки. Обґрунтовано двобічний зв'язок міжкультурної комунікації з інноваційною діяльністю. Людина, більш здатна до міжкультурної комунікації, в більшій мірі здатна і до інноваційної діяльності, вона більш відкрита, гнучка, адаптивна та креативна. Тому важливо в процесі професійної підготовки розвивати у майбутніх фахівців міжкультурну компетенцію – здатність до міжкультурних контактів: навчити їх визнавати культурну багатоманітність не як перешкоду, а як джерело нової потенційно корисної інформації. Для майбутніх професіоналів з інноваційної діяльності це ще важливіше, ніж для інших фахівців. Адже у процесі розробки інновацій часто виникають проблеми саме зі створенням чогось принципово нового, з формуванням ідей. І будь-яка різноманітність може допомогти, оскільки інша людина є скарбницею нових точок зору. Міжкультурна комунікація може бути джерелом нових ідей, нових знань і вмій, нових компетенцій фахівця, а також новим каналом для популяризації інноваційного продукту в різних цільових групах.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, професійні компетенції.

Вступ

Практика інноваційної діяльності людини існує з давніх часів, але незважаючи на це, предметом спеціальних наукових досліджень інновації стали лише у ХХ ст. Загальна постановка питання про сутність і роль інновацій у процесі суспільного розвитку представлена у працях А. Ахієзера, І. Бестужева-Лади, В. Келле, Н. Кондратьєва, Б. Кретова, А. Пригожина, Б. Сазонова, А. Фоновта. Також різноманітним аспектам інноваційної діяльності присвячені праці Ю. Яковця, А. Харина, Т. Франчука, Л. Антонюка, А. Поручника, В. Савчук, В. Тубалова,

І. Вініченко, Т. Медведкіна та ін. Вивчення економічних аспектів новацій представлене в роботах А. Гордієнко, В. Громека, П. Завліна, А. Іпатова, Г. Краюхіна, Л. Кулагіна, А. Кутейникова, А. Ламанова, А. Медведєва. В зачаткування науки про творчі процеси мислення – т. зв. єврилогії, до якої планувалося віднести всі дослідження інновацій та новаторської діяльності, – зробили свій внесок М. Бердяєв, С. Грузенберг, В. Енгельмейєр, Т. Райнов, Л. Ферсман та ін.

Одне з актуальних питань, що сьогодні приваблюють дослідників – яким чином розвивати професійну інноваційну діяльність, формувати професійні компетенції з інноваційної діяльності, які джерела й чинники сприяють генеруванню нових ідей, розробці та впровадженню нововведень у практику. Інноваційна діяльність реалізується в найрізноманітніших сферах, і її ефективність найчастіше залежить від того, виконується вона спонтанно, інтуїтивно або системно, професійно.

У сучасному світі, з відкритими кордонами і постійною активізацією процесів міграції між країнами та континентами, зі швидким інформаційним обміном із залученням мережевих технологій людина постійно перебуває в колі міжкультурних контактів. Міжкультурна комунікація впливає абсолютно на всі різновиди людської діяльності.

Мета дослідження – проаналізувати вплив міжкультурної комунікації на професійну інноваційну діяльність, оцінити можливість розвитку професійних компетенцій з інноваційної діяльності завдяки процесам міжкультурної комунікації.

Методи дослідження представлені загальнонауковим інструментарієм: гіпотетико-дедуктивний метод, формалізація, узагальнення, класифікація та систематизація, екстраполяція. Гіпотетико-дедуктивний метод створює стрижень роботи, за допомогою якого від висування припущень шляхом їх послідовного опрацювання обґрунтовуються умовиводи та висновки.

Сутність і зміст інноваційної діяльності

Сьогодні завдяки розвитку інноваційних технологій та постійному зростанню необхідності нововведень у різних галузях, поняття “інновація” є одним із основних у науці, і – незважаючи на різноманітність дефініцій, сутнісні риси феномену інновації розкриваються авторами приблизно однаково.

У науковий лексикон термін “інновація” був уведений Й. Шумпетером. Він стверджував, що “інновація являє собою історичне

явище, що викликає необоротну зміну виробництва товарів. Якщо замість зміни величини факторів ми змінимо функцію виробництва, то матимемо саме інновацію... Інновація означає появу нової комбінації, тобто перехід від старої виробничої функції до нової” (Schumpeter, 1939, p. 87).

У “Словнику іншомовних слів” новація тлумачиться як нововведення, нове (Porov, Dergal', 1998, p. 367). У “Новітньому філософському словнику” інновація визначена як “явища культури, яких не було на попередніх стадіях її розвитку, але які з'явилися на даній стадії і отримали в ній визнання (“соціалізувалися”); закріпилися (зафіксовані) в знаковій формі і (або) в діяльності за допомогою зміни способів, механізмів, результатів, змістів самої цієї діяльності” (Abushenko, 1998).

Як узагальнює О. Широкова в процесі аналізу генезису сутності понять “новація” та “інновація”, “стародавній індоевропейський корінь “nov”, що зберігся в латинській, французькій та російській мовах, позначає щось, чого раніше не існувало, а тепер з'явилося. Французьке “novation” походить від латинського “novatio” (оновлення, зміна) (Shyrobokova, 2015, p.11). Саме тому сутність інноваційної діяльності завжди пов'язується зі створенням чогось, що раніше не існувало, з радикальними змінами процесів, продуктів, умов, джерел тощо.

П. Завлін та О. Васильєв зазначають, що в літературі є дві точки зору, коли в одному випадку інновації вважаються *результатом* творчого процесу у вигляді нової продукції, технології, методу тощо, в іншому – *процесом* введення нових виробів, елементів, підходів, принципів замість діючих (Zavlin, Vasil'yev, 1998, p. 4). У світовій практиці ці підходи зазначаються також як “статичний (об'єктний)”, де інновація подається як кінцевий результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки, технології тощо та “динамічний”, де інновація виступає як процес реалізації ідеї та її перетворення у впровадження нових виробів, технологій, принципів замість існуючих (Kundeyeva, 2012, p. 116). З концептуальної точки зору, більш вираженим є широкий підхід, стосовно якого інноваційна діяльність включає як новий процес, так і новий продукт.

Як зазначає Г. Нестеренко, інноваціями в освіті називають те, що з'являється в освітньому просторі вперше, ті форми і технології, які використовуються невеликою кількістю викладачів, в малій частці навчальних занять, слабо представлені в наукових розробках. При цьому підкреслюється, що основне призначення інновацій – підвищити ефективність освітнього процесу і якості одержуваних при цьому компетенцій (Nesterenko, 2015, p. 201).

Стосовно галузевого відношення інноваційної діяльності, необхідно зазначити, що у сучасній вітчизняній науці та практиці домінує більш широкий погляд на інновації, як на поняття, що не обмежується сферою економіки та матеріального виробництва, але проявляється також і в освіті, культурі тощо. Також важливо, що інновація може бути як причиною, так і наслідком змін. При дослідженні не просто феномену інновації, але інноваційної діяльності такий широкий підхід є найбільш релевантним, оскільки охоплює як сам процес, так і його елементи, фактори, чинники, джерела, закономірності, механізми розгортання тощо.

У Законі України “Про інноваційну діяльність” термін “інновації” визначається як “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери”. Інноваційна діяльність у Законі визначається як діяльність, спрямована на “використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг” (Закон, 2012). Для філософського дослідження таке визначення є занадто прикладним і таким, що слабко відображає концептуальний вимір феномену, але його необхідно враховувати як офіційні рамки дефініції. Тим більше, що згідно з широким тлумаченням сутності інноваційної діяльності, інновація не обов’язково є корисною. Людина розробляє і впроваджує нову ідею, розраховуючи, що вона підвищить ефективність певного процесу, – але чи принесе ця інновація користь на практиці, покаже час.

О. Широбокова обґрунтовує принципово важливе розведення понять “новація” та “інновація” таким чином: “новація – це процес здійснення та виникнення нового, а інновація – процес впровадження нового в діяльність” (Shyrobokova, 2015, p. 202). Отже, сутність інноваційної діяльності завжди характеризує створення чогось нового і *спрямованість* на позитивний, корисний ефект від нього.

Виокремлюють чотири етапи у розвитку наукових уявлень про інноваційну діяльність:

- 1) розробка теорії базисних інновацій (10–30-ті роки XX ст.);
- 2) розвиток і деталізація базових інноваційних ідей (40–60-ті роки XX ст.);
- 3) наукове обґрунтування інноваційного “прориву” у зв’язку зі становленням постіндустріального суспільства (70-ті роки XX ст. – початок XXI ст.)

4) розробка різноманітних соціальних інновацій у різних сферах діяльності людини (початок XXI ст.) (Koval', Romanchuk, 2012, p. 125).

Серед іншого, послідовність розвитку наукових поглядів демонструє поступове поглиблення розуміння інноваційної діяльності як особливої трудової діяльності творчого характеру, інтелектуального змісту, яка своїми результатами змінює не лише продукт і процес виробництва, але й саму людину, якісні характеристики її робочої сили, зміст праці, умови буття особистості і суспільства загалом. Тому XXI століття – століття подальшої гуманізації всіх сфер суспільного життя – і робить такий наголос на інноваційній діяльності. Бо глибинний смисл інноваційної діяльності полягає у змінах на краще самої людини.

Узагальнюючи, ми можемо сказати, що основним призначенням інновацій є *підвищення ефективності* тієї чи іншої діяльності. Крім того, все нове робить наше життя більш різноманітним і цікавим, а тому впровадження інновацій в той чи інший процес *позитивно впливає на мотивацію* його виконавців або учасників. Наприклад, інноваційні форми та методи викладання підвищують інтерес учнів і вчителів до навчально-виховного процесу: коли учня на уроці очікує організаційно-діяльнісна гра, йому набагато цікавіше вчитись і матеріал краще запам'ятовується, ніж коли вчитель просто розповідає і пише конспект на дошці.

Однак *не так просто розробляти та впроваджувати інновації*. Від виникнення ідеї до отримання нового продукту проходить цілий цикл процесів. І чи не найскладнішим у цьому циклі є його початкова ланка – придумати, генерувати нову ідею. Адже цей крок пов'язаний зі складністю творчої діяльності, для якої необхідне специфічне поєднання раціональних та ірраціональних чинників, які створюють сприятливий фон для натхнення. Також інновації швидко застарівають, і постає потреба придумати нову інновацію. Отже, інноваційній діяльності часто перешкоджає відсутність джерел нових ідей і натхнення. Це постійна проблема для людини, яка не підготовлена професійним чином до провадження інноваційної діяльності.

Спираючись на наші попередні дослідження підготовки професіоналів з інноваційної діяльності та на наукові розвідки інших авторів, ми припускаємо, що одним із таких джерел нових ідей, методів та ін. виступає міжкультурна комунікація. У цій статті ми опрацюємо це припущення.

Комунікаційний підхід у дослідженні змісту й факторів інноваційної діяльності

Досить продуктивним у дослідженні механізмів та закономірностей, змісту й чинників інноваційної діяльності є комунікаційний підхід. Як обґрунтовує О. Широбокова, яка комплексно з філософської точки зору проаналізувала феномен соціальної новації, – залучення комунікаційного підходу до цього предмета дослідження обумовлене тим, що діяльність людей не може ефективно розгортатися без міжособистісного і міжгрупового спілкування, без передачі інформації, без комунікацій різного характеру (Shyroboкова, 2015, р. 42-45). А. Ненашев демонструє, що комунікаційний підхід синтезує в собі різнопланові контексти соціально-філософських розвідок – від феноменологічного конституювання “життєвого світу” в умовах панування електронних способів комунікації до еволюціонізму, що дозволяє виявити характер змін інформаційного простору і залежність цих змін від пануючих способів комунікації (Nenashev, 2008, р. 5).

В основі комунікаційного підходу лежить розуміння комунікації як соціально обумовленого процесу передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування різними каналами за допомогою різних засобів. Сутність комунікації міждисциплінарна. Так, соціолог П. Сорокін розуміє під комунікацією взаємодію, тобто передачу соціальної інформації (Sorokin, 2008, р. 68), психолог А. Леонт'єв – процеси обміну продуктами психологічної діяльності, насамперед спілкування (Leont'єv, 1975, р. 37), представник кібернетичної науки А. Урсул – обмін інформацією між складними динамічними системами, здатність сприймати, накопичувати та переробляти інформацію (Ursul, 2006, р. 154).

Комунікація є іманентною характеристикою будь-якої соціальної діяльності, більш того: сама комунікація завжди соціальна за своєю природою і механізмом реалізації. Так, згідно з М. Андріановим, під комунікацією необхідно розуміти смисловий аспект соціальної взаємодії (Andrianov, 2007, р. 10). За А. Зверінцевим, комунікація є шлях сполучення, спілкування, передача інформації від людини до людини, тобто специфічна форма взаємодії людей у процесах їх пізнавально-трудової діяльності (Zverintsev, 1995, р. 10). Ю. Косенко підкреслює, що комунікація – це складний процес, що складається із взаємозалежних кроків. Кожен із цих кроків дуже потрібний і важливий для того, щоб зробити наші думки зрозумілими іншій особі (Kosenko, 2011, р. 168).

Виходячи з того, що в процесі створення та впровадження в суспільне життя будь-якої нової ідеї важко обійтися зусиллями однієї людини, процес розробки та практичної реалізації будь-якої інновації не може бути досліджений у відриві від механізмів і закономірностей комунікаційного процесу. Інноваційна діяльність реалізується за посередництвом комунікаційного процесу, який складається з таких елементів: відправник, мова комунікації, повідомлення, канал передачі інформації, одержувач (адресат). Відправник і одержувач є комунікантами, від успішної взаємодії яких залежить ефективність і якість передачі інформації. Якість комунікації обов'язково передбачає взаєморозуміння комунікантів та прийняття один одним тієї інформації, що передається. За такої умови комунікація є успішною; зокрема, стосовно інноваційної діяльності зауважимо: успішність комунікації означає прийняття іншим нової ідеї, надання ним допомоги новатору і так далі – до поширення цієї ідеї в соціумі.

У підприємництві комунікація є надзвичайно важливою. Адже від взаєморозуміння залежить, чи будуть укладені нові вигідні договори, чи буде підтримка підприємству з боку інвесторів, кредиторів тощо, чи прийме громада новий продукт і чи зростатиме від цього прибуток тощо. Не менш важливою є комунікація в будь-якій соціальній, неприбутковій сфері, наприклад, у сфері освіти, адже без взаєморозуміння не досягти ні якості, ні ефективності навчально-виховного процесу і розвитку компетенцій. Тому комунікаційний процес та інноваційна діяльність найтіснішим чином взаємопов'язані. Як зазначають Р. Квасницька, Н. Ардашкіна, реалізація інноваційної діяльності є одним із основних чинників конкурентоспроможності продукції, забезпечує ефективність використання виробничих ресурсів, підвищує ступінь адаптованості підприємства до зовнішнього середовища, розширює його можливості щодо виходу на нові ринки продукції, створює умови довгострокової стабільності (Kvasnyts'ka, Ardashkina, 2009). Економічне зростання підприємств різних галузей значно залежить від їх інноваційної активності. Зростаюча конкурентність середовища вимагає від учасників урізноманітнювати свою діяльність, застосовуючи інновації. Суб'єкти інноваційної діяльності повинні творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі чого намагаються вдосконалювати продукцію. І в цьому зв'язку комунікація також допомагає визначити, що саме потрібно споживачам, – а отже дає інформацію, які саме нові речі варто розробляти та впроваджувати.

Необхідно пам'ятати, що впровадження інновації залежить не тільки

від самого суб'єкта, але і від громади в цілому – наскільки розроблена інновація буде сприйнята і прийнята суспільством. Це також значною мірою залежить від процесів комунікації в соціумі. Адже будь-яка інновація приречена на забуття, відторгнення або лише на тимчасову місцеву реалізацію, якщо вона не зустрічає розуміння з боку приймаючого її суспільства, якщо відсутній соціальний попит.

Міжкультурна комунікація та її взаємозв'язок з інноваційною діяльністю

Поняття міжкультурної комунікації було введено в науковий обіг Е. Холлом в роботі “Культура як комунікація” в 1954 р., в якій він концептуалізував питання щодо зв'язку культури з комунікаційним процесом та щодо впливу культури на людську поведінку (Trager, Hall, 1954). Сьогодні міжкультурну комунікацію розуміють як “сукупність багатоманітних форм, відносин і спілкування між індивідами та групами, які належать до різних культур” (Golovleva, 2008, p. 25).

Також міжкультурна комунікація означає “зіткнення різних поглядів на світ, при якому комуніканти не усвідомлюють відмінностей в поглядах, вважаючи своє бачення світу “нормальним” (Androsova, Stepanova, 2013, p. 222). Поширена точка зору, що при міжкультурному спілкуванні ймовірність нерозуміння набагато зростає, оскільки належність комунікантів до різних культур часто порушує їх очікування (Grushevitskaya, Popkov, Sadokhin, 2002, pp. 31, 147).

Але відмінності між різними учасниками процесу міжкультурної комунікації є не лише *бар'єром* до взаєморозуміння. За умови їх прийняття різними сторонами спілкування, вони стають також і *джерелом* нової інформації, як вербальної, так і невербальної, як раціональної, так і ментальної. Отже, протилежності та відмінні риси “опонента” можуть стати джерелом нових ідей, тобто позитивним чинником, що породжує інноваційну діяльність.

Усі культури різні, це культури і етнічних груп, і релігійних, і професійних, і найрізноманітніших соціальних. Також історично склались різноманітні види міжкультурної взаємодії. Представники одних культур більш схильні переймати цінності, норми, ідеали із інших культур, інші ж спільноти проявляють психологічний супротив змінам і розумінню інших культур. Американський дослідник К. Пайк виокремив етик- та емік-підходи для розуміння процесів міжкультурної комунікації. Етик (“etics”) – це те, що схоже в різних культурах, емік (“emics”) – те, що

відрізняє культури одна від одної (Pike, 1954).

Як зазначає Н. Швед, у більшості випадків ступінь і глибина взаємного впливу культур серйозно різняться: представники одних можуть повністю приймати цінності інших, можуть заперечувати і відкидати їх, або ставитись до цього прийняття (аккультурації) вибірково, елективно (Shved, 2013, p. 349). С. Мясоєдов, виокремлює чотири варіанти взаємодії різних культур:

1) асиміляція – людина приймає цінності іншої культури, відмовляючись від своїх;

2) сепарація – людина не приймає іншу культуру, зберігаючи ідентифікацію з власною;

3) маргіналізація – людина одночасно втрачає ідентичність із власною культурою і не набуває ідентичності з іншою культурою;

4) інтеграція – ідентифікація як зі старою, так і з новою культурою (Myasoyedov, 2003, p. 25).

Узагальнюючи наявні точки зору щодо формування міжкультурної компетенції, до компонентів цього процесу необхідно включити: здатність до емпатії, толерантність, вміння дистанціюватись від власної позиції, відкритість до нового, визнання культурного багатоманіття як багатства можливостей, гнучкість у розвитку власної культурної та етнічної ідентичності.

З точки зору розвитку теорії та практики міжкультурної комунікації, цікавими є відомі дослідження голландського соціолога Г. Хофстеде, зокрема, його спроба формалізації критеріїв оцінки культурних відмінностей представників різних етносів та націй. Г. Хофстеде досліджував міжкультурні відмінності, зокрема, мешканців США, Канади, Великобританії, Австралії, Нової Зеландії, та Нідерландів і висновки з цього дослідження ґрунтуються на представницькій емпіричній базі – 116 000 осіб в різних країнах. Тому, не зважаючи на те, що його дослідження проводились у 1980-х роках і неодноразово критикувались, вони залишаються найбільш представницькими у цій проблематиці (Aniol, 2013, p. 231).

Г. Хофстеде виокремив фактори, які обумовлюють відмінності між культурами:

- соціальна орієнтація – уявлення про співвідношення індивідуалізму та колективізму;

- ставлення до влади – погляди на правомірність влади та на її розподіл між різними ланками ієрархічної структури;

- ставлення до невизначеності – почуття, які виникають у людей

в ситуації нестачі інформації, незрозумілості шляхів вирішення проблеми;

- орієнтація на досягнення цілей – особливості мотивації на певну роботу, зокрема в аспекті виконання поставлення цілей;

- орієнтація на час – ступінь, якою мірою представникам тієї чи іншої культури властиві довготермінові чи короткотермінові плани (Hofstede, 2001).

Як бачимо, виокремлені відмінності між різними культурами носять більше ірраціональний характер, стосуються швидше ментальних особливостей, ніж рис свідомості або мислення. Разом із тим, саме це ментальне підґрунтя і складає основу для прийняття рішень, тобто обумовлює і відмінності в раціональному управлінні своєю поведінкою представниками різних етносів.

Враховуючи такий зв'язок між ментальними та раціональними рисами, маємо підстави погодитись із дослідниками Т. Извековою, Н. Пушкарьовою, що в більшості випадків професійна комунікація невіддільна від комунікації міжкультурної, і тому – зокрема – лінгвістична компетентність постає складовою професійного успіху (Izvekova, Pushkareva, 2013, p.260). Дійсно, в сучасному світі, зі складним переплетінням міграційних процесів, з прискоренням і спрощенням інформаційного обміну, змішуванням культур, колосальним поширенням мережевих взаємодій практично неможливо успішно вести професійну діяльність поза міжкультурними контактами, а тому і без достатнього рівня розвитку міжкультурної компетенції.

Також і Л. Зникіна виокремлює професійно-комунікативну компетенцію як систему екстрафункційного забезпечення професійних функцій фахівця. Під цією системою автор розуміє готовність і здатність спеціаліста до організації комунікативної діяльності в різних професійних групах і з представниками різних культур (Znikina, 2004, p. 134).

Ця “межевість”, можливість діалогу і обміну конструктивними рисами має безпосереднє відношення до отримання нових знань. Як відомо в галузі соціально-гуманітарних наук, згідно з принципами міждисциплінарного синтезу та експлікації, “зіткнення двох (радикально) різних систем часто дає *новий* і дуже *позитивний* (корисний, ефективний) продукт”. Технологічними складовими при цьому виступають принципи й методи перенесення, запозичення, верифікації на різних підґрунтях (Nesterenko, 2015, p. 211).

Для нашої розвідки корисною є ідея Г. Нестеренко про освітній гетерозис як обмін інформацією між освітніми системами різних країн

світу для отримання нових ідей і продукування інновацій у власній системі освіти. Це ж, власне, і стосується джерела породження інновацій, причому – враховуючи кількість країн, етносів, націй у сучасному світі – це джерело є практично невичерпним. І це набагато більше, ніж просто обмін досвідом між різними культурами та освітніми системами.

Розкриваючи ідею про освітній гетерозис, Г. Нестеренко пише, що в біології цей термін означає генетичне схрещування особин різних видів та родів, яке призводить до істотного покращення функцій або посилення якісних характеристик у нащадків, а також до підвищення життєстійкості нащадків такої гібридизації. Ми згодні, що якщо уявити аналогічний ефект в соціальній системі, наприклад, в освіті, то переваги є очевидними (Nesterenko, 2015, p. 211). Що стосується саме сегменту підготовки професіоналів з інноваційної діяльності – то тут можна спрогнозувати аналогічний високо корисний ефект.

Отже, тісний зв'язок професійної компетенції фахівця із комунікативною, зокрема з міжкультурною компетенцією, обумовлює необхідність врахування цього чинника і педагогічного впливу на розвиток міжкультурної компетенції при підготовці професіоналів із інноваційної діяльності зокрема. Для фахівців із інноваційної діяльності ця необхідність має і другий бік. Прийняття елементів іншої культури дає можливість отримати багаж інших знань, нової для себе чи свого оточення інформації, – що є потенційним джерелом ідей для розробки чергової інновації.

Висновки

Отже, зв'язок міжкультурної комунікації із інноваційною діяльністю двобічний. Адже людина – представник певної культури – може бути більшою або меншою мірою відкритою до нового. Відкритість до нового дає більше шансів на прийняття чужої культури, і навпаки. Людина, більш здатна до міжкультурної комунікації, в більшій мірі здатна і до інноваційної діяльності, вона більш відкрита, гнучка, адаптивна й креативна.

Тому важливо в процесі професійної підготовки розвивати у майбутніх фахівців міжкультурну компетенцію – здатність до міжкультурних контактів, тобто навчити їх визнавати культурну багатоманітність і бачити представників інших культур не як перешкоду, а як позитивне різноманіття, як джерело нової потенційно корисної інформації, як можливість навчитись у них чомусь, як джерело нових або відмінних поглядів. Для майбутніх професіоналів із інноваційної

діяльності це ще важливіше, ніж для інших. У процесі розробки і впровадження інновацій часто виникають проблеми саме зі створенням чогось принципово нового, із формуванням ідеї. І будь-яка різноманітність може допомогти, оскільки кожна інша людина є скарбницею нових точок зору. Міжкультурна комунікація може бути джерелом нових ідей, нових компетенцій фахівця, новим каналом для популяризації інноваційного продукту в різних цільових групах.

References

- Abushenko, V.L. (1999). *Innovatsiya [Innovation]*, in: Gritsanov A.A. (sost. i glav. nauch. red.). *Noveyshiyy filosofskiy slovar' [Newest philosophical dictionary]*. Minsk: Izdatel'stvo V.M. Skakun. (In Russian).
- Andrianov, M.S. (2007). *Neverbal'naya kommunikatsiya: psikhologiya i pravo [Nonverbal communication: psychology and law]*. Moscow: Institut Obshegumanitarnykh Issledovaniy. (In Russian).
- Androsova, I.G., Stepanova, O.Yu. (2013). *Kul'turovedcheskiy podkhod pri obuchenii mezhkul'turnomu obshcheniyu na inostrannom yazyke v sfere professional'nykh kommunikatsiy [Cultural studies approach to intercultural communication teaching in a foreign language in the field of professional communication]*, in: *Innovatsionnoye razvitiye Rossii: usloviya, protivorechiya, priority: materialy IX mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [Innovative development of Russia: conditions, contradiction, priorities: materials of IX International Scientific Conference]*, 28.03.2013. Moscow, pp. 222-228. (In Russian).
- Aniol, A.V. (2013). *Obucheniye mezhkul'turnoy kommunikatsii v usloviyakh globalizatsii i reformy obrazovaniya [Teaching of intercultural communication in the context of globalization and education reform]*, in: *Innovatsionnoye razvitiye Rossii: usloviya, protivorechiya, priority: materialy IX mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [Innovative development of Russia: conditions, contradiction, priorities: materials of IX International Scientific Conference]*, 28.03.2013. Moscow, pp. 228-232. (In Russian).
- Golovleva, E.L. (2008). *Osnovy mezhkul'turnoy kommunikatsii [Bases of intercultural communication]*. Rostov-na-Donu: Feniks. (In Russian).
- Grushevitskaya, T.G., Popkov, V.D., Sadokhin, A.P. (2002). *Osnovy mezhkul'turnoy kompetentsii [Bases of intercultural competence]*. Moscow: YUNITI-DANA. (in Russian).
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. 2nded.* Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Izvekova, T.F., Pushkareva, N.V. (2013). *Lingvisticheskaya kompetentnost' kak sostavlyayushchaya professional'nogo uspekha [Linguistic competence as a component of professional success]*, in: *Innovatsionnoye razvitiye Rossii: usloviya, protivorechiya, priority: materialy IX mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [Innovative development of Russia: conditions, contradiction, priorities: materials of IX International Scientific Conference]*, 28.03.2013. Moscow, pp. 260-263. (In Russian).
- Kosenko, Yu.V. (2011). *Osnovy teoriiy movnoyi komunikatsiyi [Bases of the theory of verbal communication]*. Sumy: Sums'ky derzhavnyy universytet. (In Ukrainian).
- Koval', L., Romanchuk, S. (2012). *Rozvytok naukovoyi dumky pro innovatsiyi – yak predmet osoblyvyyi trudovoyi diyal'nosti [The development of scientific thought about innovation – as a matter of particular work]*, in: *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky [Scientific papers of Kirovograd National Technical University Economics]* 22 (2), pp. 123-128. (In Ukrainian).
- Kundeyeva, G.A. (2012). *Osnovnyye kategorii teorii innovatsiy [Main categories of the innovations theory]*, in: *Promety 3*, pp. 114-119. (In Russian).

Philosophical approach

- Kvasnyts'ka, R., Ardashkina, N. (2009). *Osoblyvosti innovatsiyanoi diyal'nosti pidpryyemstv u suchasnykh umovakh [Features of innovative activity of enterprises in modern conditions]*, in: Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu [Herald of Khmelnytsky National University] 6, T. 3, pp. 247-251. (In Ukrainian).
- Leont'yev, A.A. (1975). *Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]*. Moscow: Politizdat. (In Russian).
- Myasoyedov, S.P. (2003). *Osnovy krosskul'turnogo menedzhmenta. Kak vesti biznes s predstavitel'yami drugikh stran i kul'tur [Bases of the crosscultural management. How to do business with representatives of other countries and cultures.]*. Moscow: Delo. (In Russian).
- Nenashev, A.I. (2008). *Informatsionnoye prostranstvo sovremennogo obshchestva: kommunikatsionnyy aspekt [Informational space of the modern society: communicative aspect]*: dissertatsiya... kandidata filosofskikh nauk [thesis for the degree of candidate of philosophical sciences]: 09.00.11. Saratov: Saratovskiy gos. un-t. (In Russian).
- Nesterenko, G. (2015). *Self-Organization Technologies in Teaching*, in: Handbook of Applied Learning Theory and Design in Modern Education (eds: E. Railean, G. Walker, A. Elci, L. Jackson). Hershey: IGI Global, pp. 201-220.
- Pike, K.L. (1954). *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour*. Glendale, California: Summer Institute of Linguistics.
- Popov, F., Dergal', K. (red.) (1989). *Slovar' inostrannykh slov. [Dictionary of foreign words]*. Moscow: Russkiy yazyk. (In Russian).
- Schumpeter, J. (1939). *Business Cycles*. New York: McGraw – Hill.
- Shved, N.G. (2013). *Teoreticheskiye aspekty razvitiya mezhkul'turnykh kommunikatsiy v sovremennoy sotsiume [The theoretical aspects of intercultural communications' development in modern society]*, in: Innovatsionnoye razvitiye Rossii: usloviya, protivorechiya, priority: materialy IX mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [Innovative development of Russia: conditions, contradiction, priorities: materials of IX International Scientific Conference], 28.03.2013. Moscow, pp. 348-351. (In Russian).
- Shyrobokova, O. (2015). *Fenomen sotsial'noyi novatsiyi [The phenomenon of social novation]*: dysertatsiya ... kandydata filosofskiykh nauk [thesis for the degree of candidate of philosophical sciences], 09.00.03. Zaporizhzhya: Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet. (In Ukrainian).
- Sorokin, P.M. (2008). *Sistema sotsiologii [The system of sociology]*. Moscow: Astrel'. (In Russian).
- Trager, G., Hall, E. (1954). *Culture as Communication: A Model and Analysis*. New York: Doubleday.
- Ursul, A.V. (2006). *Informatsiya. Metodologicheskiye aspekty [Information. Methodological aspects]*. Kyiv: Inzhenering. (In Russian).
- Zakon Ukrainy "Pro innovatsiynu diyal'nist'" [The Law of Ukraine "On innovative activity"] [ofits. tekst redaktsiya vid 05.12.2012]. Retrieved 15.07.2016 from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. (In Ukrainian).
- Zavlin, P.N., Vasil'yev, A.V. (1998). *Otsenka effektivnosti innovatsiy [Evaluation of the innovations' effectiveness]*. Moscow: Biznes-pressa. (In Russian).
- Znikina, L.S. (2004). *Mezhkul'turnaya kompetentsiya v professional'noy podgotovke menedzherov [Intercultural competence in vocational training of managers]*. Tomsk: Izdatel'stvo TGU. (In Russian).
- Zverintsev, A.B. (1995). *Kommunikatsionnyy menedzhment. Rabochaya kniga menedzhera PR [Communication Management. Workbook for PR manager]*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Bukovskogo. (In Russian).

LINGUISTIC APPROACH

Naziya Zhanpeissova

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
nazija040658@yandex.ru;

Zhaiyk Sultan

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
zh.sultan.kz@gmail.com

The Concept of *Islam* in Kazakh Mindset: Description of Linguistic and Cognitive Experiment

Abstract

The composition of the Kazakh ethnic group in the Republic of Kazakhstan is linguistically heterogeneous: more than 70% of the Kazakhs are bilinguals with the second Russian language. The Russian-speaking Kazakhs are mostly located in Russian bordering regions, as well as most of them is an urban population. Level of Russian speaking Kazakhs is different, which suggests the presence of different types of bilingualism depending on social, historical and geographical aspects. This fact has caused features of modern Kazakh world. However, the factor defining the unity of the ethnic group and its viability, a traditional culture that despite decades of civilizational influences has not lost its identity. That identity permeates the everyday life of modern Kazakhs, appearing in the system of traditional education, and the ritual practices and religious consciousness of Kazakhs. Traditional ethical culture of the Kazakhs is inextricably linked to the Muslim culture.

Purpose. The article attempts to describe the concept of Islam as one of the cognitive awareness of modern Kazakh language through its linguistic representation (based on psycholinguistic experiments).

Methods. In this study psycholinguistic and Popova-Sternin's semantic-cognitive research methods were used. The content and structure of the concept of Islam is presented on the basis of free association experiment data.

Results. The concept of Islam is relevant to the linguistic consciousness of the major-

Linguistic approach

ity of respondents-Kazakhs. According to the study Islamic knowledge of modern Kazakhs, first of all, they are gained from traditional culture, casual everyday life and ritual practices of the people. The religious identity of respondents is reflected in the identification and assessment of the concept of Islam zone and finds the dependence on cultural and linguistic preferences: Kazakh language, Kazakh respondents, in contrast to the Russian-speaking, are more familiar with the traditional ethical culture of the people and increasingly identify themselves as Muslims. In the view of most Kazakh respondents Islam is related to humanistic values.

Keywords: Concept, Islam, the Kazakh-Russian Bilingualism, Cognitive Interpretation, Confessional Identity

Назия Жанпеисова

Актюбинский университет им. С. Баишева
Казахстан, Актюбе
nazija040658@yandex.ru

Жайык Султан

Актюбинский университет им. С. Баишева
Казахстан, Актюбе
zh.sultan.kz@gmail.com

**Концепт *Ислам* в казахской концептосфере:
опыт лингвокогнитивного описания**

Аннотация

Состав казахского этноса в Республике Казахстан в языковом плане неоднороден: более 70% казахов – билингвы со вторым русским языком. Русскоязычными являются казахи приграничных с Россией регионов, а также большая часть городского населения. Уровень владения русским языком казахами различен, что позволяет говорить о наличии разных типов билингвизма в зависимости от социальных и историко-географических факторов. Указанное обстоятельство обусловило и особенности картины мира современных казахов. Вместе с тем фактором, обуславливающим единство этноса и его жизнеспособность, является традиционная культура, которая, несмотря на десятилетия цивилизационного влияния, не утратила своей самобытности и пронизывает повседневную жизнь современных казахов, проявляясь как в системе традиционного воспитания, так и в обрядовой практике и религиозном сознании казахов. Традиционная этическая культура казахов неразрывно связана с мусульманской этической культурой.

Цель исследования. В статье предпринята попытка описать концепт *Ислам* как единицу когнитивного сознания современных казахов через его языковую презентацию (на материале психолингвистического эксперимента).

Методы исследования. В процессе исследования был использован метод семантико-когнитивного анализа концептов З.Д. Поповой–И.А. Стернина и некоторые

другие методы. Содержание и структура концепта *Ислам* представлены в данной статье на материале лингвокогнитивной обработки данных свободного ассоциативного эксперимента.

Выводы. Концепт *Ислам* релевантен для языкового сознания абсолютного большинства респондентов-казахов. Согласно результатам исследования, в структуре концепта *Ислам* содержатся знания, почерпнутые современными казахстанцами, в первую очередь, из традиционной культуры, повседневного быта и обрядовой практики народа. Религиозная (конфессиональная) самоидентификация респондентов получила отражение в идентификационно-оценочной зоне концепта *Ислам* и обнаруживает зависимость от культурно-языковых предпочтений: казахоязычные респонденты-казахи, в отличие от русскоязычных, в большей степени знакомы с традиционной этической культурой народа и в большей степени идентифицируют себя мусульманами. В представлении большинства респондентов-казахов ислам соотносится с гуманистическими ценностями.

Ключевые слова: концепт, ислам, казахско-русский билингвизм, когнитивная интерпретация, профессиональная самоидентификация.

Введение

Современный Казахстан представляет собой многонациональное государство. По данным, в республике проживают представители более 120 этносов: „материалы официальных переписей могут дать достаточно точные и достоверные сведения о 126 языках Казахстана” (Suleymenova 2007, p. 19). Отличительной чертой языковой ситуации в современном Казахстане является массовое казахско-русское двуязычие: „языковая ситуация в Казахстане оказывается четко центрированной вокруг двух демографически и коммуникативно мощных партнеров – казахского и русского языков” (Suleymenova 2007, p. 14). Состав казахского этноса в языковом плане неоднороден: более 70% казахов – билингвы со вторым русским языком. Русскоязычными являются казахи приграничных с Россией регионов, а также большая часть городского населения. Вместе с тем картина двуязычия неоднородна, а языковые предпочтения имеют под собой и социокультурную почву. В этой ситуации немаловажной является проблема этноязыковой и религиозной, точнее, профессиональной самоидентификации как „определения отношения человека к конкретному религиозному вероисповеданию” (см. Pankov 2007). Проблема религиозного сознания казахов достаточно хорошо исследована в историко-культурологическом аспекте, о чем свидетельствуют работы казахстанских ученых, см., например: (Sultangaliyeva 1998), (Zhaksylykov 1999), (Nurtazina 2009), (Bakhtiyarova 2012) и др. Вопросы религиозной (конфессиональной) самоидентификации современных казахов, степени ее детерминированности традиционной культурой рассматривались в отдельных публикациях.

Полагаем, что одним из эффективных путей выявления указанного фрагмента картины мира современных двуязычных казахов, сформированных на пересечении русской и казахской культур, является разработанный учеными метод семантико-когнитивного анализа концептов (Popova, Sternin 2007). Разработка концептов как единиц лингвокультурологического и лингвокогнитивного содержания достаточно хорошо представлена в лингвистической литературе последнего времени, в первую очередь, в российских семантико-когнитивных исследованиях: (Karasik 2004), (Popova, Sternin 2007), (Slyshkin 2004), (Pimenova 2005) и мн. др. Немало исследований в области лингвоконцептологии появилось в последние годы и в Казахстане. Эти исследования продолжают традиции российской когнитивной лингвистики: (Zharkynbekova 2004), (Tumanova 2008), (Balmagambetova 2010), (Amalbekova 2010), (Zhamanbaeva 1998), (Momynova 2005), (Mankeyeva 2008), (Islam 2004), (Tileuberdiev, 2006), (Orazaliyeva 2007), (Nurdәuletova 2008) и др.). Особое место в ряду казахстанских работ принадлежит разработанному З.К. Сабитовой и ее учениками „Словарю концептов евразийской культуры Казахстана” (Sabitova 2011).

Цель исследования.

В статье предпринята попытка описать концепт *Ислам* как единицу когнитивного сознания современных казахов через его языковую презентацию (на материале психолингвистического эксперимента).

Мы исходим из следующих предположений: во-первых, фактором, обуславливающим единство этноса и его жизнеспособность, является традиционная культура, которая, несмотря на десятилетия цивилизационного влияния, не утратила своей самобытности и организует повседневную жизнь современных казахов, проявляясь как в системе традиционного воспитания, так и в обрядовой практике. Во-вторых, традиционная этическая культура казахов неразрывно связана с мусульманской этической культурой. В-третьих, полагаем, что уровень религиозной (конфессиональной) самоидентификации современных казахов пропорционален уровню компетенций на родном языке.

Методы исследования.

В процессе исследования был использован метод семантико-когнитивного анализа концептов З.Д. Поповой-И.А. Стернина (Popova, Sternin 2007) и некоторые др. Содержание и структура концепта *Ислам* представлены в данной статье на материале когнитивной обработки данных свободного ассоциативного эксперимента.

Психолингвистический эксперимент как метод исследования психологически реального содержания концепта

Под *концептом* мы, вслед за З.Д. Поповой и И.А. Стерниным, понимаем ”дискретное ментальное образование, являющееся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную, энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету (Popova, Sternin 2007, p. 34).

Полагаем, что концепт как минимальная единица человеческого опыта, как единица мышления вне зависимости от когнитивного или лингвокультурного подхода *всегда культурно специфичен*, как культурно специфичен индивидуальный опыт человека. Будучи динамичной величиной и зачастую имея индивидуальные признаки, обусловленные концептосферой конкретного члена общества, концепт не поддается исчерпывающему описанию: ”любое синхронное описание концепта всегда будет именно описанием структуры и содержания концепта на данном конкретном историческом этапе, и его нельзя экстраполировать на более или менее длительный период существования общественного сознания” (Popova, Sternin 2007, p. 164), ”мы можем лишь *строить определенные предположения, модели и подобное* в отношении того, что не поддается прямому наблюдению” (Zalevskaya 2003, p. 32).

Концепт *Ислам* представлен в субстантивной форме вербализации, что, по словам З.Д. Поповой и И.А. Стернина, свидетельствует о высшем уровне концептуализации действительности и ”надежной концептуализации явления, максимально абстрагированной от ситуации и максимальной коммуникативной востребованности концепта” (Popova, Sternin 2007, p. 90). Кроме того, в исследуемом концепте получила отражение глобальная мировоззренческая система, определявшая бытие народов на протяжении столетий и отраженная как в абстрактных понятиях, так и в материализованном виде, причем с ярко выраженными национально-культурными наслоениями, что, несомненно, должно быть выявлено в структуре концепта.

Психолингвистический эксперимент, по мнению ученых, является эффективным методом изучения психологически реальных значений и концептов. Ученые настаивают на приоритете *свободного ассоциа-*

тивного эксперимента, ибо направленный ассоциативный эксперимент значительно ограничивает свободу процесса ассоциирования, что может снизить валидность и надежность результатов, полученных в этих экспериментах (Goroshko).

Как справедливо полагают ученые, “отдельную проблему при проведении САЭ и, особенно в ассоциативной лексикографии, представляет отбор испытуемых в эксперименте. В основном ассоциативные нормы “отбираются” от студенческой аудитории, если перед экспериментатором не стоит специальная цель собрать данные онтогенеза или исследовать какие-либо другие факторы, влияющие на ассоциативное поведение людей. Считается, что к этому возрасту (17-21 год) формирование языковой способности уже в основном завершается. В свою очередь, содержательное наполнение языковой способности (словарный запас, иерархическая структура ценностей, прагматические установки) и её формально-комбинаторные возможности у большинства людей остаются относительно стабильными на протяжении всей жизни”, – пишет Е.И. Горошко со ссылкой на Ю.Н. Караулова (Karaulov 1994, pp. 192-193). По словам ученого, “это дает возможность представить как бы на несколько десятилетий вперед ядро общественного языкового сознания” (Goroshko).

Таким образом, свободный ассоциативный эксперимент был проведен в период с ноября 2014 года по апрель 2015 года. Всего в эксперименте приняли участие 907 человек, в том числе 898 казахов, 9 представителей других национальностей. Когнитивная интерпретация была осуществлена по результатам опроса преимущественно учащейся молодежи города Актобе, представляющего западный регион Республики Казахстан (Актюбинская, Атырауская, Мангистауская, Кзылординская, Западно-Казахстанская области). Возможно, данные по другим регионам Казахстана будут несколько отличаться. Средний возраст опрошенных – 17-25 лет. 75,3 % опрошенных – женщины, 22,9% – мужчины (1,8% – данных не указали); 63,1% – жители города, 31,9% – села (5,1% респондентов данных не указали); 21,8% – выпускники русских, 77,4% – казахских школ (0,8% респондентов данных не указали).

Исходя из целей исследования, для последующего анализа мы отобрали бланки только с реакциями представителей казахской национальности (как казахоязычных, так и русскоязычных).

По итогам эксперимента на S-ислам было получено 902 реакции, т.к. 4 испытуемых выдали по две реакции; 25 человек (2,8%) напротив слова-стимула *ислам* поставили прочерк, что, в целом, свидетельствует

об актуальности исследуемого концепта для языкового сознания большинства испытуемых (97,2%). Таким образом, общее число реакций на *S-ислам*, подлежащих дальнейшей обработке, составило 877 единиц. В процессе обработки эквивалентные реакции на русском и казахском языках были объединены. Кроме того, в процессе когнитивной интерпретации реакции испытуемых были объединены в группы на основе интегральных когнитивных признаков.

Содержание концепта *Ислам* (по данным эксперимента)

В описании концептов следует разграничивать содержание и структуру концепта. “Содержание концепта образовано когнитивными признаками, отражающими отдельные признаки концептуализируемого предмета или явления и описывается как совокупность этих признаков. Содержание концепта внутренне упорядочено по полевому принципу – ядро, ближняя, дальняя и крайняя периферия” (Ророва, Sternin 2007, p. 115). Ученые подчеркивают также, что “отношения между отдельными структурными компонентами концепта и его полевой организацией не симметричны. Базовые структурные компоненты концепта – образ, информационное содержание и интерпретационное поле – распределяются по разным полевым участкам концепта, при этом отсутствует жесткая закреплённость структурных компонентов концепта за определенными полевыми зонами – так, информационное содержание концепта может принадлежать и к ядру, и к ближней периферии, и к другим зонам периферии, а признаки интерпретационного поля могут войти по яркости в ядро концепта и т.д. (Ророва, Sternin 2007, p. 114).

СОДЕРЖАНИЕ концепта *Ислам*, по данным свободного ассоциативного эксперимента, выглядит следующим образом:

Ядро: *дін/религия* (45,9%).

Ближняя периферия: *иман/вера* (10,9%).

Дальняя периферия: *намаз* (4,9%); *имандылық* (богобоязненность), *Құран/Коран* (3,6%); *мешіт/мечеть* (2%); *тазалық/чистота* (1,4%); *христиан* (христианство) (1,3%).

Крайняя периферия:

бес уақыт намаз (пятикратный намаз) (0,9%); *Аллах* (0,8%), *шаригат/шариат* (0,8%); *мұсылмандылық/мусульманство* (0,7%), *сенім/верование, вера* (0,7%); *ораза* (пост), *мусульманин, хиджаб* (0,6%); *Мұхаммед Пайғамбар* (Пророк Мухаммад), *Мекке* (Мекка), *парыз* (основополагающее предписание, столп ислама), *ең керекті таза дін*

(самая нужная чистая религия), верующий (0,5%); Алла (Аллах), Аллага сену (вера в Аллаха), мұсылман (мусульманин), өмір (жизнь), адалдық (честность), адамгершілік (человечность), жүрек (сердце) (0,3%); Тәңір (Тенгри), ниет (намерение), иманды (богобязненный, нравственный), мейірімді (добрый), мәдениет (культура), адамды тәрбиелеу (воспитание человека), дініміз (наша религия), бес парыздың бірі (одно из пяти основополагающих предписаний, столпов ислама), бес парыз (пять основополагающих предписаний, столпов ислама), жақсы (хороший), махаббат (любовь), зеленый цвет, буддизм, мусульманство, моя религия, надежда, имя, аты (имя) (0,2%); діңгегім (мой оплот, моя опора), қасиетті дін (священная религия), ең сүйікті менің дінім (самая любимая моя религия), әлемдегі негізгі үш діннің бірі (одна из трех основных мировых религий), дінге деген көзқарас (религиозное воззрение), қазақ діні (религия казахов), менің дінім (моя религия), руханилық дін (духовная религия), таза дін (чистая религия), өте жақсы дін (лучшая религия), дұрыс дін (правильная религия), адамды дұрыс жолға салатын дін (религия, ведущая человека по правильному пути), қорқынышты дін (опасная религия), сену (верить), намаз оқу (совершать намаз), намазға жығылу (предаться намазу, молитвам, т.е. встать на путь ислама), молитва, ақ жүрек (чистосердечный, добрый), тәубеге келу (покаяние), мейірім (добрый), мейірімділік (доброта), верность, верный, жақсылық (добро), сабырлық (терпение, сдержанность), сыйластық (взаимоуважение), сапалық (качество), татулық (согласие), қамқорлық (забота), дружелюбие, кішіпейіл (скромный, учтивый), шыншыл (правдивый), мұсылман қорғаны (защита мусульманина), защита, правоверование, мир, бейбітшілік (мир), спокойствие, спасение, ғылым (наука, знание), сауаттылық (грамотность), тілеулес (доброжелатель), тәрбие (воспитание), тәлім-тәрбие (воспитание, обучение), Құран кітап (Коран), Құран Кәрім (Коран), сүре (сура), имандылыққа тән (свойственный богобязненности, благочестию), имандылық қазаққа тән (богобязненность, благочестие свойственны казахам), Алладан қорқу керек (следует бояться Аллаха), Аллаһ (Аллах), Алла тағала (Всевышний, Allah), вера в одного Аллаха, Жаратушы Ие (Создатель), Бог, Пайғамбар (Пророк), Пророк Мухаммад, Мекка, таза (чистый), ең таза (самый чистый), чистый, жан тазалығы (чистота души), мұсылмандық негізі (основа мусульманства), муслим (мусульманин), исламдылық (исланизм), орамал (платок), сақал (борода), борода, имам (настоятель мечети; лицо, руководящее молением в мечети), уағыз (проповедь), насихат (назидание, наставление), жұма (пятница), сүндет той (празднование по случаю обрезания), жәннат (рай), ай

(луна), луна, *смысл жизни, құшылық* (покорность), *қасиетті* (священный), ұлт (нация), *запреты, террористы, тармақ* (ответвление), *секта, вахабиты, бала* (мальчик), *мальчик, ер бала есімі* (имя мальчика), *Исламбек, менің досым* (мой друг), *друг, любовь, люблю, икона, тілі* (язык) (0,1%). В скобках дан перевод казахских слов на русский язык. Кроме того, некоторые реакции сохранены в авторской редакции (например, “вахабист”, “бахавист” вместо “ваххабит”).

Зарегистрировано 16 индивидуальных ассоциаций, которые либо не имеют отношения к исследуемому концепту, либо их интерпретация невозможна из-за неоднозначности смысла. Таким образом, общее количество единиц, подлежащих дальнейшей когнитивной обработке, равно 861.

Когнитивная интерпретация результатов имеет следующий вид (в обобщенном виде):

ИСЛАМ 861:

РЕЛИГИЯ 440

СТЕРЖНЕВЫЕ ПОНЯТИЯ И АТРИБУТЫ ИСЛАМА 365

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ 50

УГРОЗА 4

ЧИСТАЯ ОЦЕНКА (+) 2

Структура концепта *Ислам* (по данным эксперимента)

Важнейшим этапом моделирования концепта, по З.Д. Поповой–И.А. Стернину, является описание макроструктуры концепта (Ророва, Sternin 2007, pp. 115, 276).

1. ОБРАЗНОЕ СОДЕРЖАНИЕ включает перцептивный образ, отражающий чувственные представления испытуемых об исламе, а также когнитивный образ, который отражает смысловые (метафорические, метонимические) связи содержания концепта с другими концептами. Перцептивный образ включает зрительные, тактильные, вкусовые, звуковые и обонятельные образы. Образное содержание концепта *Ислам* включает, по нашим наблюдениям, перцептивный (зрительный) образ и когнитивный образ.

А) ПЕРЦЕПТИВНЫЙ ОБРАЗ концепта *Ислам*, по данным эксперимента, может быть представлен так: ЗРИТЕЛЬНЫЙ ОБРАЗ (164 – 19%): намаз 54, Коран 38, мечеть 20, мусульманин 18, чистота 17; Мекка, хиджаб 5; зеленый цвет, борода, луна 2; платок 1. Когнитивный признак *чистота*, включенный в рубрику перцептивных образов, может одновременно рассматриваться и как когнитивный образ, потому что со-

ответствующие номинации как в русском, так и в казахском языке могут иметь переносные значения (таза/чистый – “незапятнанный”). Перцептивный образ составляет 19% от общего количества когнитивных признаков.

Когнитивный (метафорический) образ отсылает абстрактный концепт к материальному миру (Porova, Sternin 2007, p. 108).

Б) КОГНИТИВНЫЙ ОБРАЗ концепта *Ислам* включает гуманистические ценности (49, т.е. 5,7%): *адалдық* (честность), *адамгершілік* (человечность), *жүрек* (сердце), *өмір* (жизнь)3; *мейірімді* (добрый), *мәдениет* (культура), *адамды тәрбиелеу* (воспитание человека), *надежда* 2; *ақ жүрек* (чистосердечный, добрый), *мейірім* (добрый), *мейірімділік* (доброта), *верность*, *верный*, *жақсылық* (добро), *сабырлық* (терпение, сдержанность), *сыйластық* (взаимоуважение), *сапалық* (качество), *татулық* (согласие), *қамқорлық* (забота), *дружелюбие*, *кішіпейіл* (скромный, учтивый), *шынышыл* (правдивый), *мұсылман қорғаны* (защита мусульманина), *защита*, *правоверование*, *мир*, *бейбітшілік* (мир), *спокойствие*, *спасение*, *сауаттылық* (грамотность), *ғылым* (наука, знание), *тлеулес* (доброжелатель), *тәрбие* (воспитание), *тәлім-тәрбие* (воспитание, обучение), *ұлт* (нация), *смысл жизни*, *жан тазалығы* (чистота души).

1. *ОБРАЗНЫЙ КОМПОНЕНТ* объединяет 24,7% всех когнитивных признаков концепта *Ислам*.

2. *ИНФОРМАЦИОННОЕ СОДЕРЖАНИЕ* концепта – это “дефиниционный минимум признаков, определяющих сущность концепта. Информационное содержание многих концептов близко к содержанию словарной дефиниции ключевого слова концепта (если оно есть), но в него входят только дифференцирующие денотат концепта признаки и исключаются случайные, необязательные, оценочные... Многочисленные частные, энциклопедические, оценочные признаки... принадлежат уже интерпретационному полю, хотя не всегда можно провести четкую грань между информационным и интерпретационным содержанием концепта” (Porova, Sternin 2007, pp.109-110).

ИНФОРМАЦИОННОЕ СОДЕРЖАНИЕ концепта *Ислам* (556, т.е. 64,6%):

Религия 421 [*дін* (религия) 293; *религия* 113; *христиан* (христианство) 11; *буддизм* 2; *әлемдегі негізгі үш діннің бірі* (одна из трех основных мировых религий), *дінге деген көзқарас* (религиозное воззрение) 1]; *вера* 108 [*вера* 53; *иман* (вера) 43; *сенім* (верование) 6; *верующий* 4; *сену* (верить); *исламдылық* (исланизм) 1]; *Аллах* 21 [*Аллах* 7; *Алла* (Аллах), *Аллаға сену* (вера в Аллаха) 3; *Тәңір* (Тенгри) 2; *Алладан қорқу керек*

(следует бояться Аллаха), *Аллаһ* (Аллах), *Алла тағала* (Всевышний, Аллах), *вера в одного Аллаха*, *Жаратушы Ие* (Создатель), *Бог I*]; *Пророк Мухаммад 6* [*Мұхаммед Пайғамбар* (Пророк Мухаммад) 4; *Пайғамбар* (Пророк), *Пророк Мухаммад I*].

3. **ИНТЕРПРЕТАЦИОННОЕ ПОЛЕ** концепта “включает когнитивные признаки, которые в том или ином аспекте интерпретируют основное информационное содержание концепта, вытекают из него, представляя собой некоторое выводное знание, либо оценивают его” (Popova, Sternin 2007, p. 111). Интерпретационное поле неоднородно, ученые вычлениают в нем несколько зон, например, *оценочную, регулятивную, энциклопедическую, утилитарную, социально-культурную зоны*. Исходя из данных эксперимента, в структуре интерпретационного поля исследуемого концепта мы сочли возможным выделить *оценочную, энциклопедическую, также социально-политическую и идентификационно-оценочную зоны*.

Оценочная зона включает когнитивные признаки, выражающие общую, эстетическую, эмоциональную, интеллектуальную, нравственную оценку и т.д.

А) **ОЦЕНОЧНАЯ ЗОНА** концепта *Ислам* содержит

- **ПОЛОЖИТЕЛЬНУЮ** нравственно-эмоциональную оценку (11 – 1,3%) *ең керекті таза дін* (самая нужная чистая религия) 4; *жақсы* (хороший) 2; *қасиетті дін* (священная религия), *өте жақсы дін* (лучшая религия), *дұрыс дін* (правильная религия), *адамды дұрыс жолға салатын дін* (религия, ведущая человека по правильному пути), *руханилық дін* (духовная религия) 1;

- **ОТРИЦАТЕЛЬНУЮ ОЦЕНКУ** (1 – 0,1%): *қорқынышты дін* (опасная религия) 1.

В целом, оценочная зона содержит (12 – 1,4%) когнитивных признаков концепта. Все реакции оценочной зоны выданы на родном языке респондентов (казахском). Результаты эксперимента подтверждают тезис ученых о существовании в структуре концепта противоречащих друг другу когнитивных признаков, что свидетельствует о принципиальном различии между концептом и значением (Popova, Sternin 2007, p. 206).

Б) Энциклопедическая зона включает когнитивные признаки, требующие знакомства на базе опыта, обучения, взаимодействия с денотатом концепта и т.д.

ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКАЯ ЗОНА концепта *Ислам* (67, т.е. 7,8%): *боғобаязненность* 36 [*имандылық* (богобоязненность) 32; *иманды*

(богобоязненный) 2; *имандылыққа тән* (свойственный богобоязненности), *запреты* 1]; *парыз* 8 [*парыз* 4; *бес парыз* (пять основополагающих предписаний, столпов ислама), *бес парыздың бірі* (одно из пяти парызов) 2]; *шариғат* (*шариат*) 7, ораза 5, *ниет* (намерение) 2, *уағыз* (проповедь), *насихат* (назидание), *құлшылық* (покорность); *қасиетті* (священный); *таубеге келу* (покаяние), рай, имам, пятница, обрезание 1.

В) **СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЗОНА**, по нашему мнению, несколько отличается от социально-культурной, так как обусловлена ассоциациями политического характера (4, т.е. 0,5%): *тармақ* (ответвление), *секта*, *террористы*, *вахабисты* (т.е. ваххабиты) 1.

Кроме того, анализ концепта *Ислам* позволил выделить в интерпретационном поле особую зону, названную нами *идентификационно-оценочной*, которая включает когнитивные признаки, выражающие оценку с точки зрения принадлежности денотата в системе “свой-чужой”

В) **ИДЕНТИФИКАЦИОННО-ОЦЕНОЧНАЯ ЗОНА**: (9 – 1%): *моя религия*, *дiнiмiз* (наша религия) 2; *дiңгегiм* (мой оплот, моя опора), *ең сүйiктi менiң дiнiм* (самая любимая моя религия), *менiң дiнiм* (моя религия), *қазақ дiнi* (религия казахов), *имандылық қазаққа тән* (богобоязненность свойственна казахам) 1. Реакции, включенные в идентификационно-оценочную зону, выданы преимущественно на казахском языке.

В целом интерпретационное поле объединяет 10,7% когнитивных признаков концепта *Ислам*.

Структура концепта концепта *Ислам* (по результатам когнитивной интерпретации) выглядит следующим образом:

1. ОБРАЗНЫЙ КОМПОНЕНТ (24,7 %), в.т.ч.
  - перцептивный образ – 19%
  - когнитивный образ – 5,7%
2. ИНФОРМАЦИОННОЕ СОДЕРЖАНИЕ – 64,6%
3. ИНТЕРПРЕТАЦИОННОЕ ПОЛЕ – 10,7% , в т.ч.
  - Энциклопедическая зона – 7,8%
  - Оценочная зона 1,4% (“+” 1,3%; “- “» 0,1%)
  - Идентификационно-оценочная зона – 1%
  - Социально-политическая зона – 0,5%

Выводы

Концепт *Ислам* релевантен для языкового сознания абсолютного большинства респондентов-казахов (97,2%). В сознании современных казахстанцев *Ислам* – “это одна из мировых религий (51%), основанная на вере (12,4%) в Аллаха (2,4%), в Коран (4,4%), Пророка Мухаммада (0,7%); обладающая высоким нравственным (гуманистическим) потенциалом (5,8%), который обусловлен богобоязненностью (3,9%); исповедующие ее мусульмане (2,1%) отправляют намаз (6,3%) в мечети (2,3%), отличаются чистотой (2,1%), держат пост (оразу) (0,6%); ее основополагающие предписания (парызы) (0,9%) основаны на своде законов – шариате (0,8%); священным центром является Мекка (0,6%); будучи исконной, традиционной религией казахского народа (1%), ислам несет в себе положительный потенциал (1,3%), а некоторые течения таят в себе угрозу (0,6%).

Согласно результатам исследования, зрительный образ (19%), информационное содержание (64,6%) и энциклопедическая зона интерпретационного поля (7,8%) в структуре концепта *Ислам* (всего 91,4%) содержат знания, почерпнутые респондентами, в первую очередь, из традиционной культуры, повседневного быта и обрядовой практики народа.

Вместе с тем оценочная (1,4%) и идентификационно-оценочная (1%) зоны представлены преимущественно реакциями на казахском языке (90,5%), что свидетельствует о наличии у казахоязычных респондентов более высокого уровня конфессиональной самоидентификации. Таким образом, конфессиональная самоидентификация респондентов обнаруживает зависимость от культурно-языковых предпочтений: в отличие от русскоязычных казахов (городских жителей), казахоязычные респонденты-казахи, будучи жителями сельских регионов (с преимущественно мононациональным составом), в большей степени знакомы с традиционной культурой народа и в большей степени идентифицируют себя мусульманами.

В сознании современной казахской молодежи этическая категория “Имандылық” (“мораль; гуманность”) непосредственно связана с исконным смыслом казахского термина *имандылық* (“благочестие, богобоязненность”), что полностью подтверждается выявленными в ходе эксперимента признаками, входящими в когнитивный образ концепта *Ислам*: *адалдық* (честность), *адамгершілік* (человечность), *жүрек* (сердце), *өмір* (жизнь), *мейірімді* (добрый), *мәдениет* (культура), *адамды*

тәрбиелеу (воспитание человека), надежда, ақ жүрек (чистосердечный, добрый), мейірім (добрый), мейірімділік (доброта), верность, верный, жақсылық (добро), сабырлық (терпение, сдержанность), сыйластық (взаимоуважение), сапалық (качество), татулық (согласие), қамқорлық (забота), дружелюбие, кішіпейіл (скромный, учтивый), шыншыл (правдивый), мұсылман қорғаны (защита мусульманина), заңиета, правоверование, мир, бейбітшілік (мир), спокойствие, спасение, сауаттылық (грамотность), ғылым (наука, знание), тлеулес (доброжелатель), тәрбие (воспитание), тәлім-тәрбие (воспитание, обучение), ұлт (нация), смысл жизни, жан тазалығы (чистота души) и др. Таким образом, в представлении большинства казахоязычных респондентов ислам соотносится с гуманистическими ценностями.

Полагаем, что дальнейшее исследование билингвизма в рамках сопоставительной лингвоконцептологии имеет большие перспективы с точки зрения анализа концептуальных лакун в картине мира взаимодействующих народов.

References

- Amalbekova, M. (2010). *Fenomen bilingval'noj ličnosti publicista (lingvokognitivnyj i sopostavitelnyj aspekty)*. [Phenomenon of the bilingual identity of the publicist (lingvokognitive and comparative aspects)]. PhD Thesis. Astana. (In Russian).
- Bakhtiyarova, G. (2012). *Qazaq halkinin dasturlı pedagogicalıq madenieti: tarih, teoriya zhanne practica. Monographiya*. [The Traditional Pedagogical Culture of Kazakh People. Monograph]. Aktobe: Zhubanov State University. (In Kazakh).
- Balmagambetova, Zh. (2010) *Integrativno-kontseptologicheskiy aspekt khudozhestvennogo perevoda*. [Integrative and Conceptological Aspects of Literary Translation]. PhD Thesis. Karaganda. (In Russian).
- Goroshko, E. *Problema provedeniya svobodnogo assotsiativnogo eksperimenta*. [The Problems of Conducting Free Associative Experiments]. In (19.01.2014): [zhttp://www.textology.ru/article.aspx?id=74](http://www.textology.ru/article.aspx?id=74). (In Russian).
- Islam, A. (2004). *Ultyq mädeniyet konteksindegi dyniyenin tildik sureti (salıstıymaly salgastıymaly lingvomädeni saraptama)* [Linguistic Point of View in the Context of National Culture: Comparative Analysis]. PhD Thesis. Almaty. (In Kazakh).
- Karasik, V. (2004). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs*. [Linguistic Circle: Individuals, Concepts, Discourse]. Moscow: Languages of Slavic Culture. (In Russian).
- Karaulov, Yu. (1994). *Russkiy assotsiativnyy slovar' kak novyy lingvisticheskiy istochnik i instrument analiza yazykovoy sposobnosti*. [The Russian Associative Dictionary As a New Linguistic Source and Instrument of Language Skill Analysis]. In: Yu. Karaulov, Yu. Sorokin, E. Tarasov, N. Ufimtseva, G. Cherkasova. *The Russian Associative Dictionary. Kniga*. (pp. 191-218). Moscow: Pomovskiy & partners. (In Russian).
- Mankeyeva, Zh. (2008). *Qazaq tilindegi etnomädeni ataularдын tanymdyq negizderi*. [Cognitive Basics of Kazakh Nouns]. Almaty: Zhibek zholy. (In Kazakh).
- Momynova, B. (2005). *Qazaq tilindegi qogamdyq-sayasi leksika: әleumettik-bagalau-yshyq sozhasam*. [Social and Political Vocabulary in Kazakh Language]. Almaty: Qazaq universiteti. (In Kazakh).

Linguistic approach

- Nurdəuletova, B. (2008). *Zhyraular poetikasyndagy dnyiyenin kontseptualdyq beynesi*. [The Conceptual Point of View in Poems of Zhyrau]. PhD Thesis. Almaty. (In Kazakh).
- Nurtazina, N. (2009). *Islam v Kazakhskom khanstve (XV–XVIII vv.)*. [Islam in The Kazakh Kingdom XV–XVIII cc.]. Almaty: Qazaq Universiteti. (In Russian).
- Orazaliyeva, E. (2007). *Qazaq tili bilimindegi kognitivtik paradigma*. [The Cognitive Paradigm in Kazakh Linguistics]. PhD Thesis. Almaty. (In Kazakh).
- Pankov, A. *K voprosu o kriteriyakh sovremennoy religioznosti*. [The Problems of Contemporary Religiousness]. In (10.07.2016): [zhttp://www.rusnauka.com/11_NPRT_2007/Psihologia/22420.doc.htm](http://www.rusnauka.com/11_NPRT_2007/Psihologia/22420.doc.htm). (In Russian).
- Pimenova, M. (2005). *Metodologiya kontseptual'nykh issledovaniy*. [Methodology of Conceptual Research], in: V. Karasik, I. Sternin (red.). *Antologiya kontseptov*. [Anthology of Concepts]. Vol. 1. (pp. 15-19). Volgograd: Paradigma. (In Russian).
- Popova, Z., Sternin, I. (2007). *Kognitivnaya lingvistika*. [Cognitive Linguistics]. Moscow: AST, Vostok-Zapad. (In Russian).
- Sabitova, Z., Zhankidirova, G., Sklyarenko, K., Shantayeva, D., Shetiyeva A. (2011). *Slovar' evraziyskoy lingvokul'tury Kazakhstana: Uchebnyy slovar'*. [The Eurasian Cultural Dictionary of Kazakhstan. Study Dictionary]. Almaty: Qazaq universiteti. (In Russian).
- Slyshkin, G. (2004). *Lingvokul'turnyye kontsepty i metakontsepty*. [Cultural Concepts and Metaconcepts]. PhD Thesis. Volgograd. (In Russian).
- Suleymenova, E., Shaymerdenova, N., Akanova, D. (2007). *Yazyki narodov Kazakhstana: Sotiolingvisticheskiy spravochnik*. [Languages of Nations in Kazakhstan: Social and Linguistic Directory]. Astana: Arman–PV. (In Russian).
- Sultangaliyeva, A. (1998). *Islam v Kazakhstane: istoriya, etnichnost' i obshchestvo*. [Islam in Kazakhstan: History, Ethnicity and Society] KISI Almaty. (In Russian).
- Tumanova, A. (2008). *Yazykovaya kartina mira v khudozhestvennom diskurse pisatelya-bilingva*. [Linguistic Point of View in Literary Discourse of a Bilingual Writer]. PhD Thesis. Almaty. (In Russian).
- Tileberdiyev, B. (2006). *Qazaq onomastikasynyn lingvokontseptologiyalyq negizderi*. [Linguistic Basics of Kazakh Onomastics]. PhD Thesis. Almaty. (In Kazakh).
- Zalevskeya, A. (2003). *Yazykovoye soznaniye: voprosy teorii*. [Linguistic Consciousness: Theoretical Aspects]. *Voprosy psikholingvistiki* [The Problems of Psycholinguistics] 1, pp. 30-35. (In Russian).
- Zhaksylykov, A. (1999). *Obrazy, motivy i idei s religioznoy soderzhatel'nost'yu v proizvedeniyakh kazakhskoy literatury: monografiya*. [Religious Imagination, Motivation and Ideas in Kazakh Literature]. Almaty: Qazaq Universiteti. (In Russian).
- Zhamanbaeva, K. (1998). *Til qoldanysynyn kognitivtik negizderi: emotsiya, simvol, tildik sana*. [The Cognitive Basics of Linguistic Devices]. Almaty: Gylym. (In Kazakh).
- Zharkynbekova, Sh. (2004). *Yazykovaya kontseptualizatsiya tsveta v kazakhskom i ruskom yazykakh*. [Linguistic Characteristics of Colors in Kazakh and Russian Languages]. PhD Thesis. Almaty. (In Russian).

PEDAGOGICAL APPROACH

Violetta Ulishchenko

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

ulish__violetta@ukr.net

Compliance with the principles of intersubjectivity in education as key to the development of critical thinking of schoolchildren

Abstract

Purpose. To show intersubjectivity importance of cooperation in the educational process and to illustrate, how a systematic use of specific methods, techniques and forms of interaction in the classroom literature helps realize the emotional and evaluative dialogue with the artistic phenomenon.

Methods: theoretical and empirical (pedagogical experiment).

Results. Intersubjectivity manifested in the ability to listen to others, perceiving it as a unique individual with his outlook, needs and problems; analyze their thoughts and doubts; reasonably carry out the existential expression. Compliance intersubjectivity vector in education is in the selection of content, methods, working methods, forms of interaction, systemic application of which sends the student-reader on a spiritual communion with a work of art.

In an effort to be heard and understood in dialogue with others, focusing on the so-called „model” reader (the term of Umberto Eco), the artist delivers an artistic material in such a way that the content and form of the product fully reflect his unique personal experience. The point of intersection of two worlds – the world of the reader and the world of the writer – becomes a literary text. From this perspective, the emotional and evaluative dialogue with the artistic phenomenon is built in accordance with the functions of the artwork.

Keywords: intersubjectivity, intersubektivny, interactive, emotionally-valuable dialogue, kinds of dialogue, world of artwork, methods of teaching literature.

Віолетта Уліщенко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Україна, Київ

ulish__violetta@ukr.net

Дотримання принципів інтерсуб'єктності у навчанні як запорука розвитку критичного мислення школярів

Анотація

Мета дослідження. Показати важливість інтерсуб'єктної взаємодії в навчальному процесі та проілюструвати, як системне застосування специфічних методів, прийомів роботи і форм взаємодії на уроці літератури допомагає реалізувати емоційно-ціннісний діалог з мистецьким явищем.

Методи дослідження: теоретичні та емпіричні (педагогічний експеримент).

Висновки: Інтерсуб'єктність виявляється в умінні дослухатися до думки Іншого, сприймаючи його як унікальну особистість зі своїм світоглядом, потребами й проблемами; аналізувати свої міркування та сумніви; обґрунтовано здійснювати екзистенційне волевиявлення. Прагнучи бути почутим і зрозумілим у діалозі з Іншим, орієнтуючись на так званого “взірцевого” читача (термін У. Еко), митець подає художній матеріал таким чином, щоб зміст і форма твору максимально повно відображали його унікальний суб'єктивний досвід. Точкою перетину двох світів – світу читача і світу письменника – стає художній текст. З цього погляду емоційно-ціннісний діалог з мистецьким явищем вибудовується відповідно до функцій, виконуваних художнім твором.

Ключові слова: інтерсуб'єктивний, інтерсуб'єктивний, інтерактивний, емоційно-ціннісний діалог, види діалогу, світ художнього твору, методика навчання літератури.

Вступ

Актуальність дотримання принципів інтерсуб'єктності у навчанні визначена потребою українського суспільства в компетентних випускниках загальноосвітніх шкіл, які знають і шанують світову культуру, виявляють національну самосвідомість; люблять українську літературу і сприймають художні тексти в сукупності діалогічних зв'язків; уміють ефективно взаємодіяти з іншими людьми, визнаючи їхню суб'єктивну самотність і самоцінність; знають і вміють залучати інформацію медіаджерел для особистісного розвитку.

Інтерсуб'єктність у психології означає одну з провідних рис особистості, розвиток якої зумовлений потребою в емоційно-ціннісній комунікації з Іншим, прагненням зрозуміти особливості його мислення, життєвого вибору (Дж. Брунер, Г. Ковальов, Е. Сайко, Н. Сарджвеладзе,

А. Хараш). Семантично близьким психологічному поняттю “інтерсуб’єктність” є філософське поняття “інтерсуб’єктивність” як внутрішня потреба Я ідентифікувати себе, свій досвід з досвідом Іншого (Е. Гуссерль).

Особливості емоційно-ціннісної естетичної комунікації досліджували представники діалогічної концепції в літературознавстві та культурології – М. Бахтін, В. Біблер. Інтегрувавши в собі провідні концепти “діалогу культур” і психології сприйняття Іншого, сучасне літературознавство визнає інтерсуб’єктність одним із провідних принципів художньої творчості та взаємодії автора і читача, що оприявнює екзистенціально-онтологічну й естетичну позицію суб’єктів діалогу (С. Бройтман, М. Калініченко, О. Міннуллін, В. Стьопін).

У методиці навчання літератури інтерсуб’єктність виявляється в умінні дослухатися до думки Іншого, сприймаючи його як унікальну особистість зі своїм світоглядом, потребами й проблемами; аналізувати свої міркування та сумніви; обґрунтовано здійснювати екзистенційне волевиявлення. Дотримання інтерсуб’єктного вектору навчання виявляється в доборі змісту, методів, прийомів роботи, форм взаємодії, системне застосування яких спрямовує учня-читача на духовне спілкування з твором мистецтва.

Ідеї інтерсуб’єктного та інтерсуб’єктивного концептуально закладено до змісту Державної національної програми “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2011 р.). У розділі “Освітня галузь “Мови і література увагу акцентовано на необхідності реалізації емоційно-ціннісного складника освіти, формування патріотизму.

Наш інтерес до інтерсуб’єктності продиктований необхідністю формувати в учнів розуміння художнього твору як поліфонічної багатовимірної реальності, пізнати яку можливо тільки під час емоційно-ціннісної естетичної взаємодії.

Гіпотеза роботи. Процес багатовекторної та різнорівневої емоційно-ціннісної естетичної взаємодії, активованої під час сприймання художніх творів української літератури, допомагатиме учням-підліткам відкривати для себе неповторність інших суб’єктних світів, якщо:

- діалог розгортатиметься в площині ціннісних смислів суб’єктів з визнанням неповторності й самоцінності кожного “Я”;
- навчальна взаємодія ґрунтуватиметься на засадах особистісно й компетентісно зорієнтованих підходів;
- залучатиметься відповідний навчально-методичний супровід

для підвищення мотивації в учнів.

Мета роботи – презентація цікавого та ефективного навчально-методичного забезпечення інтерсуб'єктного навчання української літератури в загальноосвітніх закладах.

Особливості інтерсуб'єктної взаємодії у навчанні

Прагнучи бути почутим і зрозумілим у діалозі з Іншим, орієнтуючись на так званого “взірцевого” читача (термін У. Еко), митець подає художній матеріал таким чином, щоб зміст і форма твору максимально повно відображали його унікальний суб'єктний досвід, заохочували до неквапливого розмірковування над окресленими проблемами. Саме тому точкою перетину двох світів – світу читача і світу письменника – стає художній текст. З цього погляду емоційно-ціннісний діалог з мистецьким явищем вибудовується відповідно до функцій, виконуваних художнім твором:

- естетичної (спрямована на розвиток у читача відчуття прекрасного, розуміння особливої чарівливості художнього слова, здатності навіювати (спонукати до роздумів) і водночас звільняти від негативних емоцій через катарсис);

- соціальної (акумулює та передає емоційно-ціннісний та естетичний досвід поколінь);

- комунікативної (налаштовує на взаємодію з “Іншим”, іншими “Я”, репрезентованими в сукупності індивідуальних рис);

- націотвірної, оскільки сприяє формуванню високої духовної культури громадянина.

Інтерсуб'єктне навчання української літератури – це організований учителем процес мислєдїяльнїсної взаємодїї суб'єктів на засадах визнання самобутності й самоцїнності особистості, з урахуванням її вікових, психоемоцїйних та інтелектуальних рис. Художній твір у цїй взаємодїї вїдїграє ролї суб'єкта, засобу і площини перманентної емоцїйно-цїннїсної комунїкацїї.

До провїдних принципів інтерсуб'єктного навчання лїтератури належать:

- принцип інтерсуб'єктивності – забезпечує філософське підґрунтя (зокрема, він пов'язаний зі сприйняттям художніх творів на тлі специфічно національного образу світу, народних традицій, духовних цінностей і прїоритетів);

- принцип інтерсуб'єктності – забезпечує психолого-педагогїчне підґрунтя методик, веде до розуміння художнього тексту на засадах

засвоєння ціннісних смислів “Я” і “Ти” у перманентному багатовекторному діалозі рівноправних суб’єктів;

- принцип інтерактивності – забезпечує діяльнісне підґрунтя системи, пов’язаний з формуванням відповідних умінь і навичок.

Важливими також є принципи екзистенціальності та репрезентативності.

- Принцип екзистенціальності. Пізнаючи світ за допомогою мистецтва слова, вдумливий читач уявно повторює духовний досвід “Іншого”, що є важливою умовою збагачення ціннісних смислів, емоційно-естетичних реакцій індивіда. Цей принцип також спрямований на піднесення ролі книги, зокрема національної літератури на тлі тотальної комп’ютеризації та надшвидких темпів глобалізаційних перетворень. Учень-підліток має увійти в доросле життя з глибоким усвідомленням особистісної значущості зустрічі з книгою як джерелом знань, натхнення, творчості.

- Принцип репрезентативності. Реалізація цього принципу пов’язана з формуванням умінь читача презентувати себе в діалозі з “Іншим” (автором, героями твору, іншими читачами), представляти “Іншого” як унікальне “Я”. Це досягається завдяки залученню комунікативно спрямованих завдань (презентацій, реклам, прес-релізів тощо), які заохочують до читання, спілкування, відкриття в самому собі та для себе різнобарвного та багатоголосого світу.

Інтерсуб’єктне навчання покликано виконувати такі функції: комунікативну, аксіологічну, націотвірну, мотиваційну, рецептивно-експресивну, естетичну, гносеологічну та діагностичну.

Реалізація комунікативної функції пов’язана з процесом активації емоційно-ціннісної взаємодії суб’єктів за різними векторами, у різних площинах, різними способами. Вона потребує вдосконалення мовленнєвих умінь, розширення словникового запасу, використання форм українського мовленнєвого етикету.

Роль аксіологічної функції – в удосконаленні ціннісного потенціалу особистості, збагаченні її етичних і етичних смаків, у вихованні шляхетності, толерантності, визнанні пріоритету дотримання загальнолюдських духовних цінностей, в активному засвоєнні культурного досвіду людства.

Націотвірна функція пов’язана з формуванням в учнів-читачів національної самосвідомості, створенням мотивації до вивчення творів української літератури, інших видів мистецтва, засвоєнням духовного досвіду попередніх поколінь.

Мотиваційна функція виявляється в стимулюванні інтересу підлітків до книги – джерела мудрості, до самостійного конструювання знань (за допомогою різних медіаджерел), до розвитку творчих здібностей та самовдосконалення, естетична – у формуванні у підлітків умінь розуміти красу мистецтва слова, відчувати оригінальність створених автором художніх образів, використаних візуальних, акустичних засобів тощо.

Естетична функція допомагає виховати в учнів потребу у спілкуванні з прекрасним.

Особливістю рецептивно-експресивної функції є створення передумов для виявлення особистістю унікальної читацької рецепції, емоційного-ціннісного ставлення до подій, характерів, явищ тощо.

Гносеологічна функція виражається в набутті учнями нових знань про світ літератури, людських стосунків, знань з теорії та історії літератури, мистецтва.

Діагностична функція пов'язана з аналізом, синтезом та узагальненням даних про динаміку формування компетенцій і компетентностей, що є запорукою реалізації інтерсуб'єктного навчання української літератури.

Окрім того, результати психолого-дидактичних досліджень А. Гіна, Є. Ільїна, І. Кона, С. Кульневича, С. Подмазіна, А. Фурмана, А. Хуторського та інших свідчать, що кожна вікова група учнів має свої пізнавальні, мотиваційні та емоційні особливості, урахування яких під час навчання допомагає школярам досягнути високих результатів, а вдосконалення змісту й методів навчально-виховного процесу в цілому створює сприятливу атмосферу для подальшого розвитку природних здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей. Це дає підстави вважати, що у навчанні літератури кожної з вікових груп учнів важливо враховувати специфіку їхнього психічного розвитку, особливості сприйняття ними художньої літератури як мистецтва слова.

Проблеми, пов'язані із завершальним періодом формування особистості, досліджували М. Дебесс, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Е. Шпрангер. Розглядаючи юнацький вік у ракурсі подолання індивідом внутрішньої кризи, причина якої міститься в прагненні захистити власну самостійність від безпосереднього зовнішнього впливу, довести свою самодостатність через самореалізацію, Е. Шпрангер за домінанту особистісного розвитку обрав юнацьку незалежність (Shpranger, 1980). Ж. Піаже такою домінантою визнав стрімкий інтелектуальний розвиток, бо юнацьке прагнення самореалізуватися, як правило, виявляється у створенні власних філософських та політичних теорій, універсальних формул щастя й ко-

хання. У психологічній концепції М. Дебесса становлення особистості пов'язується із зростанням внутрішньої потреби молоді людини самоствердитися в соціумі та з розвитком її інтелектуальної сфери. Учений переконаний, що саме школа як соціальний інститут здійснює копітку щоденну роботу з формування особистості, спонукає до самопізнання й кращого розуміння інших людей (Debess, 2004, p. 76).

Е. Еріксон висловив упевненість, що потреба в ідентифікації, об'єктами якої, як правило, стають однолітки, герої книжок, кінофільмів, актори, спортсмени, сприяє розвитку самопізнання та самосвідомості школяра, виробленню власних ідеалів. Бажання уникнути дифузії ідентичності, на думку Е. Шпрангера, призводить молоду людину до рефлексії як процесу самопізнання, що сприяє не тільки пізнанню власного Я, усвідомленню своїх цілей, бажань, а також глибокому розумінню інших людей (Shpranger, 1980, pp. 286300).

Досліджуючи механізми становлення соціальних контактів, що дають можливість з'ясувати здатність людини виявити особистісне ставлення до комплексу ціннісних орієнтацій, декларованих соціумом, Б. Анан'єв звернув увагу на існування певної неузгодженості між духовними потребами індивіда (внутрішньою системою) і вимогами суспільства (зовнішньою системою). Особливого значення, як переконаний у цьому вчений, така суперечливість набуває в старший підлітковий та юнацький період, коли “в надрах внутрішнього світу особистості формуються... життєві плани, перспективи, сфера образів (“портретів”, “пейзажів”, “сюжетів”), претензій і самооцінки” (Анан'єв, 2001, p. 274). Результати досліджень Г. Костюка переконують, що суспільним контактам старшокласників із дорослими властива як взаємодія (якщо ці люди мають авторитет), так і неприйняття (у разі усвідомлення протиріччя між теоретизуваннями дорослих і їхніми реальними вчинками). Учений вважає, що характер контактів між однолітками (однокласниками) визначає бажання кожного з них самоствердитися, заради чого вони навіть здатні поступитися особистими інтересами (Vikova psykhohohiya, 1976, p. 229).

Практична реалізація інтерсуб'єктного навчання літератури

На прикладі використання навчального посібника “Робочий зошит з української літератури, 6 клас” (Ulishchenko, 2009) розглянемо особливості реалізації провідних принципів інтерсуб'єктності під час вивчення твору Всеволода Нестайка “Тореадори з Васюківки”.

Передумовою ефективної роботи з текстом художнього твору

є активізація рефлексивної діяльності учнів, заохочення їх до широкого обговорення і, головне, до читання авторського тексту. Напередодні знайомства з повістю пропонуємо учням пригадати (або навіть вигадати!) один із найяскравіших і найкумедніших випадків, що трапився з ними та їхніми шкільними друзями. Виконання завдання потребує узагальнення висновків, яких дійшли учасники пригод. Імпровізовані виступи допомагають створити невимушену атмосферу обміну життєвими враженнями, вигадками, а головне, вони встановлюють незримий мотиваційний місток між суб'єктними віковими інтересами шестикласників і текстом повісті В. Нестайка про пригоди “хлопців з фантазією”.

Після прочитання тексту пропонуємо школярам одне із завдань за вибором. Наводимо зміст завдань:

А. Зробіть запис про те, що найбільше сподобалося у прочитаному творі. Поясніть, чому.

Б. Випишіть із тексту декілька висловів, що, на вашу думку, є ключовими для розуміння головної думки твору. Поясніть свій вибір.

В. За допомогою кольорів спробуйте передати почуття, що виникли у вас під час читання повісті. Чому саме ці кольори ви обрали?

Г. Які асоціації (асоціативні образи) виникли у вас під час читання твору? Поясніть їх.

“Віяло” завдань дозволяє школярам виявити свої емоції у найбільш сенситивній формі – за допомогою ключових слів і фраз, кольорів, асоціацій, розлогих коментарів. Поважаючи особисті інтелектуальні й емоційно-ціннісні вподобання школярів, даємо їм можливість самореалізуватися через дію, досягти більшого успіху, оскільки самостійний вибір завдання має особливий психологічний ефект – посилює мотивацію, бажання виконати роботу якомога якісніше.

Після з'ясування особливостей читацької рефлексії пропонуємо зануритися в дослідження тексту художнього твору. Ми свідомо уникаємо формулювань “аналіз художнього тексту”, тому що, за логікою опанування знань з теорії літератури, шкільний аналіз можливий лише з другого півріччя дев'ятого класу одинадцятирічної школи. Передусім зосереджуємося на визначенні теми, окресленні кола важливих проблем, які порушує Всеволод Нестайко, та міркуваннями над творчим задумом автора. Ці завдання передбачають розлогий діалог, позаяк кожен з його учасників має можливість поставити свої акценти в розумінні авторської точки зору, апелювати до тексту, інтерпретувати прочитане.

Наступне завдання містить не тільки діалогічний, а також і творчий складник, оскільки шестикласники мають довести, що назва твору

допомагає розкрити авторський задум, або запропонувати свій варіант назви, обґрунтувавши його переваги.

Оскільки центральне місце в повісті належить хлопчачим пригодам, які допомагають читачам усвідомити характерологічні риси васюківських фантазерів, увагу читачів акцентуємо на ключових епізодах тексту, що спонукають до самоаналізу, обміну думками та емоціями.

Найцікавішими для учнів є такі завдання:

– Як ви вважаєте, Ява і Павлуша – друзі чи товариші? Поясніть свої міркування, посилаючись на текст твору.

– Графічно (за допомогою ламаної лінії) покажіть, як Павлуша Завгородній дійшов усвідомлення того, що “нема нічого кращого у житті за дружбу”. Над кутами ламаної лінії позначте назви епізодів і в декількох фразах прокоментуйте зображене.

– Чому хлопці не поважали Стьопу і називали “ходячим довідником”? Поясніть, як особисто ви ставитеся до Карафольки.

– Як автор ставиться до своїх героїв? Що свідчить про авторське ставлення до хлопців?

Далі звертаємо увагу на художні знахідки митця і заохочуємо шестикласників візуалізувати (за допомогою образів, асоціацій, кольорів) один із художніх прийомів і декількома фразами пояснити його значення – “*п’ятами залопотіти*”, “*нам’яти вуха*”, “*схожий як свиня на коня*”, “*пішло шкереберть*”, “*жувати слова*”. Ми свідомо відходимо від традиційних вербальних тлумачень, даючи можливість активувати ейдетичні здібності, фантазію, креатив; не перетворюємо урок літератури в догму, а розвиваємо вміння автокомунікації та комунікації з героями, автором, іншими читачами.

Після засвоєння теоретико-літературних знань про специфіку пригодницьких творів пропонуємо шестикласникам дійти аргументованого висновку, поміркувавши, чи можна вважати повість В. Нестайка пригодницькою. На перший погляд, завдання звичайне, але воно знову ж таки містить настанову на широкий діалог за різними векторами спрямованості – передусім із самим собою, з героями твору та його автором, з іншими читачами. Тож навіть осмислення теоретичних питань потребує не сліпого запам’ятовування, а активної реакції осмислення, вербалізації, пошуку потрібних аргументів.

Зважаючи на те, що серед шестикласників, з якими ми працюємо, є представники різних типів інтелекту (за Г. Гарднером), заохочуємо школярів виконати завдання за вибором, серед яких є такі:

А. Доповніть епізод, у якому йдеться про те, як діти читали твір

Миколи Гоголя, від слів: “*Ми тут же прочитали “Ревізора” до слів “і він нам дуже сподобався”* власними подробицями, уточненнями, описами.

Б. Напишіть сенкан з першим рядком *відповідальність* або *дружба*.

В. Напишіть гумористичний прес-реліз про зустріч з васюківськими тореадорами, що відбудеться через два дні.

Г. Підготуйте для учнів 5 класів рекламу повісті Всеволода Нестайка “Тореадори з Васюківки”.

Г. Підготуйте словесну презентацію одного з героїв повісті (за власним вибором).

Наведені завдання виконуються індивідуально, у парах, групах (за інтересами), їх можна запропонувати і для домашньої роботи.

Особливий інтерес у школярів викликають творчі завдання на кшталт індивідуальної або колективної рольової гри (Ulishchenko, 2004). Учнів зацікавлені рольове перевтілення, імпровізація, адже, скажімо, навіть підготувавшись вдома, уже під час самого виступу школярі дещо змінюють, додають, пояснюючи це прагненням максимально відповідати авторському задуму або ж відстояти власну читацьку позицію. Відповіді “героїв” твору на запитання однокласників є кульмінаційним моментом рольової гри, її підсумком. Учасники гри наперед не знають, хто саме й про що буде їх запитувати, усе відбувається експромтом, а тому особливої значущості набувають ґрунтовне знання тексту твору, кмітливість, усвідомлення авторської ідеї, оригінальність власної інтерпретації. Хлопцю або дівчині важливо усвідомлювати, як він або вона сприймається однолітками, і, як запевняє О. Коробанова, такий процес “включення” в колектив передбачає деякі аспекти рольового спілкування – “загальновідомі особливості лідерства” (Korobanova, 1992, p. 10).

Цікаві міркування з питань методики застосування рольових ігор під час вивчення художніх творів зустрічаємо в дослідженнях англійського педагога Ульріха Гербера (Ulrich, 1997). Він акцентує увагу на таких перевагах цього навчального прийому: відсутність прямого втручання викладача, невимущена атмосфера спілкування, висока активність і зацікавленість.

Аналіз методичної літератури свідчить, що вчені вважають рольове перевтілення ефективним прийомом роботи, адже він допомагає учням випробувати себе, пережити ситуацію вибору, і завдяки цьому підвищує навчальну мотивацію. Отже, розмаїття форм, методів і прийомів навчання сприяє перетворенню дослідження мистецького явища на захоплюючу співпрацю, діалог читачів.

Розглянувши тему, обов’язково маємо підбити підсумки, вдатися

до рефлексії, аби кожен учень поміркував, як збагатився його суб'єктний досвід після знайомства з твором Всеволода Нестайка, а також про те, чи добре мати багато друзів.

На прикладі наведених завдань можемо визначити, що важливе місце під час класної роботи посідає діалог читачів. Зазвичай він ініціюється словесником, чий життєвий і читацький досвід є більшим, ніж у підлітків, і передбачає обмін враженнями, висновками, яких дійшов кожний із суб'єктів під час освоєння ним цілісного світу художнього твору, втілених у ньому національних та загальнолюдських надбань.

Вагоме значення має діалог читача з героями та автором твору, позаяк він допомагає реципієнту відкрити для себе неординарність і унікальність іншого Я, спонукає до наслідування певних якостей, викликає захоплення рисами характеру героїв твору. Цьому сприятиме виконання, наприклад, таких завдань:

- Напишіть гумористичний прес-реліз про зустріч із васюківськими тореадорами, що відбудеться через два дні (Вс. Нестайко, "Тореадори з Васюківки").

- Підготуйте для учнів 5 класів рекламу повісті Всеволода Нестайка "Тореадори з Васюківки" (6 клас, Вс. Нестайко, "Тореадори з Васюківки").

Особливе значення для суб'єктного розвитку читача має автокомунікація (діалог читача або автора зі своїм внутрішнім Я поглиблює розуміння реципієнтом власних висновків і очікувань від зустрічі з Іншим, заохочує до роздумів про особливості емоційного впливу твору мистецтва).

Не останнє місце посідає і міжмистецький діалог, що відкриває читачеві можливість виявити оригінальні підходи у висвітленні схожих проблем і образів, розкрити унікальність самопрезентації митця в осмисленні національного образу світу. Наприклад, у розділі "Завдання за вибором" учні можуть обрати одне з наведених, виконання яких потребуватиме звернення до творів зарубіжних авторів:

- Уявіть, що Том Соєр і Гек Фінн зустрілися з Васюківськими тореадорами Явою і Павлушею. Як ви думаєте, чи подружилися б хлопці? Опишіть можливий день їхнього спілкування (Вс. Нестайко, "Тореадори з Васюківки"; М. Твен, "Пригоди Тома Соєра").

- Уявіть, що на одному з астероїдів Маленький Принц зустрівся б з Васюківськими тореадорами. Як, на вашу думку, могли б організувати своє доросле життя Ява та Павлуша. Чи змогли б вони потоваришувати з шляхетним витонченим Маленьким Принцем (Вс. Нестайко, "Тореадори

з Васюківки”; А.-С. Екзюпері, “Маленький принц”)?

Наведені творчі завдання незалежно від свого статусу (контрольні чи навчальні) сприяють вихованню читача, уважного до авторського слова, здатного толерантно сприйняти вибір, зроблений іншою людиною, емоційного й чутливого до зустрічі з іншим унікальним “Я” – “Я” митця, героїв твору, інших читачів. Такі завдання доцільно пропонувати в декількох варіантах, аби учні могли самостійно обрати те, до чого лежить душа, щоб якомога повніше розкрити свій творчий потенціал. Перевіряючи роботи, увагу звертаємо на самостійність, оригінальність, аргументованість висловлених думок, уміння знаходити літературні паралелі, апелювати до них. Упевнені, що саме творчі роботи учнів дозволяють діагностувати особливості сприйняття художнього твору в аспекті інтерсуб’єктної взаємодії за різними корелятивними складниками, діагностувати рівень сформованості мовленнєво-комунікативної компетентності (володіння словниковим запасом, граматиною і стилістикою мовлення, уміння вибудовувати висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації).

Висновки

За умови налаштованості реципієнта на діалог з автором – творчою особистістю, яка силою своєї уяви змодельувала нову віртуальну, візуально-акустичну реальність і очікує на реакцію від сприйняття цієї реальності, читання та розгляд тексту перетворюються на процес здобуття нового життєвого досвіду – емоційного, соціального, художньо-естетичного. Особистісно-ціннісні орієнтири (ідеали, моральні норми, поведінкові пріоритети), майстерно висвітлені митцем у художньому тексті, стають предметом діалогу, спонукаючи читача висловлювати свої міркування, обирати рішення. Результат активованого діалогу виявляється у сформованості знань, умінь, ціннісних орієнтирів учня-читача, досвіду його рефлексивної діяльності.

Посилення емоційного, візуального, аудіального, комунікативного і творчого компонентів у навчанні української літератури є стимулюючим фактором активації учнями комунікації з художнім текстом, його автором, героями – зі світом інших Я.

Вважаємо, що дотримання принципів інтерсуб’єктності в навчанні літератури допомагає створювати педагогічні умови для формування у підлітків якостей компетентного читача, свідомого власної громадянської позиції, здатного шанувати й плекати українську культуру, налаштованого

на сприйняття її морально-етичних настанов і усвідомлення загальнолюдського потенціалу художньо довершених творів мистецтва.

References

- Anan'yev, B. (2001). *Chelovek kak predmet poznaniya*. Sankt-Peterburg: Piter. (In Russian).
- Debess, M. (2004). *Podrostok*. Sankt-Peterburg: Piter. (In Russian).
- Gardner, G. (2007). Moscow: ООО "I.D. Vil'yams". (In Russian).
- Korobanova, O. (1992). *Psikhologicheskiye osobennosti rolevogo obshcheniya uchashchikhsya yunosheskogo vozrasta*. Avtoreferat dis. kand. psikhol. nauk. Kyiv: Instytut psikhologii im. G.S. Kostyuka APN Ukrainy. (In Russian).
- Shpranger, E. (1980). *Dva vida psikhologii*. Gal'perin, P. (red.), Khrestomatiya po istorii psikhologii: Period otkrytogo krizisa (nachalo 10-kh gg. – seredina 30kh gg. XX veka). Uch. posob. dlya vuzov. Moscow: Izdatel'stvo MGU. (In Russian).
- Ulishchenko, V. (2004). *Metodyka vyvchennya epichnykh tvoriv modernizmu na urokakh zarubizhnoyi literatury*. Dyss ... kandydata ped. nauk: spets. 13.00.02 „Teoriya i metodyka navchannya (zarubizhna literatura)”. Kyiv: Instytut pedahohiky APN Ukrayiny. (In Ukrainian).
- Ulishchenko, V. (2009). *Bachu sertsem, spohlyadayu, myslyu obrazamy. Eydetychni pryomy analizu khudozhn'oho tekstu yak klyuch do efektyvnoyi sub'yekt-sub'yektnoyi vzayemodiyi pid chas vyvchennya ukrayins'koyi literatury*. Zhurnal "Ukrayins'ka mova y literaturo v serednikh shkolakh, himnazyakh, litseyakh i kolehiumakh" 5, pp. 28–39. (In Ukrainian).
- Ulishchenko, V. (2009). *Praktykum z ukrayins'koyi literatury. 6 klas*. Kharkiv: Himnaziya. (In Ukrainian).
- Ulishchenko, V. (2011). *Teoriya i praktyka intersub'yektnoho navchannya ukrayins'koyi literatury v zahal'noosvitniy shkoli*. – Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. (In Ukrainian).
- Ulrich, G. (1997). *Literary role play, Pedagogy and practice*. – Oxford University Press, Great Clarendon Street, pp. 234–261.
- Vikova psykholohiya* (1976). Kyiv: Radyans'ka shkola. (In Ukrainian).

Inna Vanovska

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

vanovskaya@ukr.net

Patriotism and spirituality at the present stage in ukrainian education

Abstract

Formulation of the problem.

The aim of this article is to study the problems of patriotic and spiritual education of Ukrainian youth on the national and European values, the cultural interaction among different peoples and nationalities-living in Ukraine (in perspective patriotic education), the respect for national symbols and the readiness to defend the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

The purpose of the article:

- 1) to determine the nature of the concepts of “patriotic training”, “patriotic education”;
- 2) to expand features and educational potential of educational environment;
- 3) to determine the structure and criteria for the patriotic education of pupils and students.

Methods. Theoretical-classification. Systematization, analysis and comparison of scientific approaches, concepts, definitions and summarizing the basic characteristics of the concepts to identify the essence of patriotic education and spiritual education of Ukrainian youth.

Results of the article are determined by the method of implementation of patriotic education of youth, defined criteria structure features patriotic qualities and stages of patriotism person.

Keywords: patriotic education, spiritual and national values, ideals, national – patriotic culture.

Ukrainian education in modern society is designed to give priority to the education of patriotism as ingredients outlook of the individual and its relation to their native country, other nations and peoples, national shrines, increased love for Ukraine, speech, sense of responsibility for its independence, preserve the material and spiritual values.

Therefore, modern education actualized the need for education of patriotism and a sense of how basic personality traits based on new approaches and ways of its implementation.

Analysis of recent research and publications

Analysis of scientific papers on the problem study showed considerable interest in the patriotic education of youth according to the social and cultural transformations in society. For our study important is separated in

modern scientific literature is essential characteristics of patriotism as a philosophical, social and psychological category. Thus, philosophy interprets the concept as something morally – political principle, the quality of the individual, one form of dialectical combination of private and public interests, unity of man and society (A. Buchko, I. Nadolny, L. Sokhan). Philosophical and social essence of patriotism researchers linked to the fact that the crisis-taking place in society, stimulate people's attitudes to certain phenomenon that have deep historical and cultural tradition and potential. That patriotism is seen as a source of revival and consolidation of society. Personality value of patriotism generated by persistent human experience of love as the nearest and remote environment in which it is located and what is important to her. Proved that the psychological essence of patriotic education is the fact that this process is a subject-subject. It is based on the psychological mechanisms of motivational-value sphere of personality (feelings, beliefs, values, qualities): identification, emotional conditioning, imitation, motivational mediation, comfort, the use of social role, the internal consistency of views. The result is the formation of patriotic education of the new Ukrainian acting on the basis of national and European values.

The problems of patriotic education of youth

Social and philosophical analysis of contemporary Ukrainian society certifies that it challenges the material and spiritual nature, which are a serious threat assertion Ukraine as a national, coherent state. Key among them is the problem of patriotic education of man – personality, nationally conscious citizen of Ukraine. Patriotism, of which still devote a lot of effort gradually transformed from a necessary element of education of future generations, as something unnecessary, outdated. Until the development of patriotism among young people are more and more formal, reflecting this desire to be a patriot and causing doubt about the appropriateness of personal qualities.

The problems of patriotic education of youth are the focus of research of philosophical, psychological and pedagogical sciences, their decision now requires fundamental changes in. The system of patriotic education in modern conditions involves the formation and development of socially important values: citizenship and patriotism in education; mass patriotic work, which is organized and carried out by public institutions, social movements and organizations; the activities of the media, academia and other organizations, creative unions designed to review and coverage of patriotic education, formation and development of the individual citizen and patriot of the homeland.

Philosophy interprets the concept as something moral and political principle, the content of which includes love for Motherland, pride in its past and present, devotion to the interests of their country and the desire to protect (Shestopalyuk, 2009, p.358).

Historical and philosophical aspect of patriotism involves consideration of it as a social and historical phenomenon, due to socio-political, economic, ethno-cultural and other characteristics of a particular society. Note that the problem of patriotic education and its role in shaping the man drew attention of many Ukrainian thinkers from different generations and views from the Kievan Rus to the present (Miroshnichenko, 2012, p. 76).

Philosophical and social essence of patriotism, mainly by researchers associated with the fact that the crisis that found in society, stimulate people's attitudes to certain phenomenon that have deep historical and cultural heritage and great untapped potential, that patriotism is seen as a source of revival society. The new approach is based on the understanding of patriotism as a complex social and cultural phenomenon that permeates basic aspects of life, both society and the individual. Note that a renewed understanding of patriotism, freed from communism, ideological, class of party principle, etc., reflects and includes new trends of contemporary socio-cultural reality and provides a profound rethinking of its theoretical foundations. Updated patriotism may be a factor of consolidation and development of the society, overcoming many negative phenomenon today.

Patriotism is a special spiritual value because it is the guarantor of unity, harmonization of modern Ukrainian society maintain its identity and cultural identity in polygamous human community. Components of patriotism is emotional, intellectual, activity aspect (Zharovs'ka, 14).

The attitude of the individual to the motherland reflects its social and psychological position and the attitude associated with that characteristic mentality as mentality. Mentality creates opportunity for a person to identify with certain people, certain culture that reveal their mentality. The mentality is the philosophical and psychological basis of patriotism, as formed in the process of comparing cultures of different civilizations (Zharovs'ka, 2015, p. 131).

The mentality of Ukrainian boasts the following qualities: hard work, love of freedom, kindness, hospitality, peacefulness and so on.

To the patriotism of society include individual, person, family, elite, class, group, ethnic group, nation. Given the correlation between subject and object, the object patriotism may homeland, and elements of society that are the subjects of patriotism, identity, military organization. Patriotism is a socio-psychological quality, emerging, developing or dull (loss) in the life in-

fluenced by political, economic and social factors. Define the following principles of formation and development of patriotism Society: continuity; determinism patriotism causal relationship; systematic use of all available factors of formation of patriotism; the relationship of social and individual forms of patriotism; patriotism focus on people, which is its subject and object (Zharovs'ka, 2015, p. 12).

Ideally in patriotic education can act spiritual values ethical, aesthetic and artistic cultures and characteristics of the person – mind, will and other abilities that are reflected in various activities.

Over the years of independence, Ukraine created conditions for updating content and technology patriotic education, humanistic formation values and citizenship of the younger generation. In the center of patriotic educational process faced human personality as the highest value. The basis of the system of patriotic education of responsible national idea as a consolidating factor of social development (Bekh, 2014, p 3).

Patriotism is seen as a social and individual value components personality structure. Patriotism – a love of country, people and concern for his benefit, promote the establishment and strengthening of Ukraine as a sovereign, legal, democratic, social state, the willingness to defend its independence, to serve and protect her, to share their fate with her fate (Bekh, 1997, p. 23).

Be a patriot – so spiritually rise, to realize in the Motherland absolute value that is truly and objectively inherent to accede to the mind and feelings. At the same time – patriotism involves discovery in itself selfless devotion to the Motherland, the ability to unselfishly glad her success, improving her service to her, the combination of their fate with her fate, not love for Ukraine distance (Bekh, 1997, p. 24).

A true patriot, guided by experience and live the heroic past of the people believe that he will cope with their historical trials and come out of them stronger and more spiritual. However, conscious patriot sees not only the spiritual beauty of its people but also its weaknesses, mistakes and imperfections, understand that in the history of the homeland is also dark, heavy page. Love your people does not mean to cajole it or hide from it weaknesses, but honestly and courageously denounce them and fight them. This is a manifestation of civil courage. National pride should not degenerate into complacency (Bekh, 1997, p. 25).

The education of patriotism in children begins with instilling in them love for their native language, culture, people, and traditions, respect for family relics related to labor and military aspects of life of ancestors, relatives, fellow.

This approach has application both in the family and school, and in state and public organizations, based on confidence in the positive effect of the same ratio.

Based on this understanding of the concept of „patriotic education”, its subject categories such as national idea; national culture; native language; history of the people and the state; self-identity; category Motherland (the small and the large homeland) leaders and heroes of the people, nation, State; native land, city, village; family mother, father.

The result patriotic education can be considered a person, a citizen or representative of a nation or nationality who: understands and shares the essence of the national idea; a carrier of national culture; their profession contributes to the economic, scientific and cultural growth of the motherland; loves and defends his native language, uses it; loves, protects and defends his native country / state / territory; loves, protects and defends their customs and traditions; loves, protects and supports citizens with a patriotic way of thinking; Always feel proud of and above belonging to these categories.

Stages of patriotism education

Determine the 5 stages of patriotism education of the individual:

1. Education of love and respect for their parents, their homeland, which should be formed in early childhood education within the family;
2. Educating a positive attitude to the “homeland” (your city, province, region) ethnic identity is formed in adolescents during school;
3. Educating positive attitude to their country (patriotism statehood) corresponds to adolescence; formed in the final period of study in high school and at university;
4. Raising awareness of belonging to their community historical, cultural and religious traditions of Eastern peoples is through the formation of a positive ethnic identity tolerance in international relations – is the task of educational institutions;
5. Education benevolent attitude to all nations – the quality inherent in the highly individual, which is formed in the self throughout life.

Education statist patriotism based on a positive attitude towards their country is impossible without a man passing all previous stages. Patriotism – a complex integrated system of patriotic qualities of spiritual, moral, emotional, sensory, intellectual and action-behavioral.

Teacher understanding of patriotic qualities of pupils lies in the personality-focused transformational steps in the process of patriotic education.

Thus, patriotism, a position pedagogy, defined as one of the most profound civic sense, the content of which is love of country, loyalty to his people, pride in the heritage of national culture (Kul'chyts'kyy, 2013, p 3).

Analysis of different approaches to the definition of „patriotism” made it possible to identify the following aspects of this phenomenon:

1) a sense of patriotism: the ratio of the motherland, the people, the society, the moral sense, due to the outlook of people, their affiliation to the ethnic community;

2) patriotism as one of the most powerful and permanent motives social activity;

3) patriotism as a system of beliefs, ideas are the result of assimilation of cultures, traditions and customs of its people;

4) patriotism as a direct expression of love for the motherland in the actions of people active – active self-realization for the benefit of the homeland.

Summarizing the modern scientific approaches of different researchers to determine the nature of the concept of „patriotic money” is set: patriotic quality of the individual – a socio-psychological property that appears in the unity of knowledge and activity-feelings of the individual about the world of people surrounding the subject of the environment and society as a whole (Kul'chyts'kyy, 2013, p 9).

In research identified that are closely related in structure of the individual three groups of patriotic qualities:

1) as characterizing value treatment of the individual to the family, parents;

2) quality, determining the moral attitude of the people, tolerance for other cultures and nations;

3) quality, the attitude to his country, his native land.

According to this understanding of patriotism, patriotic education is understood as a systematic and purposeful activity of the institution of professional education, government agencies and community organizations on the formation of students' patriotic consciousness based on a sense of loyalty to the Motherland and readiness to perform a civic duty and constitutional duty to protect the interests of the motherland.

Each of the subjects considered patriotic education of youth in solving relevant scientific and theoretical, organizational, legal, financial, economic and other problems can restore their functions, but to achieve the desired result – the formation of the citizen and patriot – is not enough. It is necessary to consider the main causes of decline in patriotism among young people, encourage the creation of conditions for the development of a unified system of patriotic education, able to operate successfully and solve educational tasks.

In recent years a growing interest of young people as a distant and recent past to our country, to the spiritual, moral, social and philosophical problems. This indicates that youth is the spontaneous search of life spiritual guidance. However, this positive trend is opposed to another that is destructive for the formation of the younger generation impact.

Moreover, if today's youth respect for the past are often bordered by elementary ignorance or cynical attitude to it, verily soon things can change. The desire of young people to positive spiritual change leaves hope and inspires confidence that the spiritual and moral crisis, which is experienced now, be overcome.

Patriotic education has its own characteristics, determined specific content, level of motivation, the experience of using it in training and educating students. Task patriotic education successfully solved if the educational process is carried out systematically and comprehensively, if these activities are included as subjects and objects of patriotic education; provided educational coordination among all categories of teachers, captured their individual qualities, examines the conditions in which the process of patriotic education, using various forms and methods.

Patriotic education – the primary task of any national education system. The forms and methods of patriotic education can be different. Important role attributes nation-state identity as anthem, flag, emblem and national holidays. Formation of love of country, national pride begins in early childhood. This form of education can be traceable in almost all countries.

The content of patriotic education, most researchers see the formation of civic and patriotic qualities as civic patriotic consciousness, ideology and belief; high civic responsibility in the performance of duties; social activity in daily life and activities; knowledge of the history and culture of their country; love for the Motherland and the willingness to protect it.

The analysis studied the concepts proves that patriotic education can not be considered in isolation from civil, that is a deeper, broader content and direction of the concept, while patriotism is only part of it.

The modern concept of civil identity formation reflects national and cultural uniqueness of each country, some peculiarity placed emphasis in understanding the priorities of civil education.

Patriotic education is a teaching process of identity of the citizen and patriot of his homeland through the adoption of democratic values, respect for law, law, human morality and human participation in democratic processes, prepare them for the implementation of patriotic education of youth.

Tomorrow Ukraine depends on how attorneys and visionary measures

will be taken today for patriotism education of the younger generation. Thus, in the modern development of knowledge and technology, national-patriotic education requires a philosophical and ideological understanding of cultural heritage, cultural and moral saturation patriotic educational system. Modern science teacher should constantly evolve, acquire deeper meaning and national character, creatively using the best achievements of other nations.

Now the question of education is a priority in international conventions and declarations. Ukraine as a European state must consider these processes. Therefore there was a necessity for a new concept of education, which would have covered all of these changes would be aimed at building such personality traits that were the challenges of the new century.

In modern society, the patriotic education of youth is particularly important for several reasons: increasing information (disinformation) younger generation, democratization and the emergence of multiparty systems create difficulties in understanding youth essence of patriotism, young people today have not passed one school of patriotic education, which fell to the fate of the older generation. Therefore there is a need for patriotic education to a new level that will contribute to the development of the young generation a proper understanding of patriotism own position on the matter.

The essential characteristics of patriotic education in education and educational environments are: a lot of factors, duration, prospects, complexity, level system.

A lot of factors – the first essential characteristic of patriotic education. A lot of factors this phenomenon is defined by the presence of the numerous factors internal and external environment: family, school, university, formal and informal contacts with other people, appeal to literature, art, media are multidirectional, and signifies our strong spontaneously affect the process of patriotic education personality.

Due to recent political events taking place in Ukraine in an unstable social development of our state system of patriotic education needs significant improvement to meet the new realities. The current situation in Ukraine is characterized by military conflicts in the east of our country and in Crimea; deformation value orientations of youth by means of film, the Internet, television, music, radio, media; decrease in social activity of teenagers losing the moral foundations of patriotic feelings of young people in the country; reducing the role of patriotic education of youth in families and schools that do not meet the needs of society and the interests of the further development; display strong tendency to decline in the prestige of military service.

The essence of the concept of „patriotism” is associated not only with

the particular political or moral principle and not only separate the moral quality of the individual, and of its integrative properties that allow to consider patriotism as an integral part of social and moral orientation of the individual. The content of this concept is defined by its features, which include his virtuous character, the essence of values, which raises the patriotism of any political slogans. The basis of patriotism consists nation, love for the homeland.

The result is the formation of patriotic education of the new Ukrainian acting on the basis of national and European values, respect for national symbols; participation in public and political life; respect for human rights; rule of law; tolerance towards representatives of the values and beliefs of other cultures, equality before the law; readiness to defend the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

With organically combined patriotism ethnic consciousness of citizens, which incorporates the love of his people, his belief in spiritual strength, willingness to work for the benefit of the people; knowledge and ability to make sense of his moral and cultural values, history, customs, rituals, symbols; provides for a system of actions that are motivated by love, faith, habits, knowledge and responsibility to its people (Bekh, 1997, p. 19).

Ukrainian society has more than two hundred different nationalities, each with their ethnic identity. At a higher level of ethnic consciousness grows into the national consciousness. Conscious patriots of Ukraine – this is Ukrainian, Russians, Jews and Tatars, Moldovans, and other nationalities living in one state, formed as a result of the political integration of ethnic communities, enrich their culture and contribute to its prosperity.

It should be noted that the development of an independent, sovereign and democratic Ukrainian state is closely connected with the formation of the Ukrainian political nation, the emergence of civil society, provides a significant transformation of ideological orientations and identity of the people in the field of ethnic, multi-religious, socio-fragmented country, which is now the Ukraine, with different historical past its regions, not completely solved the language problem.

Merge representatives of social groups into a single coherent body – Ukrainian political nation, civic patriotism may, based on civic values must be content – the civil rights and freedoms, equality, common citizens of the strategic directions and goals of the state and society, mutual tolerance and social solidarity between different social groups.

Today, in the minds of residents of all regions of the prevailing understanding of patriotism that has civic sense and includes such features as work for the benefit of Ukraine, the willingness to fight for the territorial indepen-

dence of their country, the desire for equality of all nationalities, knowledge of the history and culture of Ukraine and the desire to educate the children love to her. New Formula for the Ukrainian patriotism should be the principle: Ukraine – a country for all its citizens.

Conscious patriotism is incompatible with chauvinism, racism, manifested contempt and hatred towards other peoples and nations, their culture and rights. Separatism is also alien to Ukrainian patriot, for he cares about the unity of Ukraine.

The defining feature of Ukrainian patriotism should be its effectiveness. She was able to turn feelings into concrete deeds and actions in favor of the homeland and the state.

Conclusions

The patriotic education of youth is understood as a pedagogical process of identity of the citizen and patriot of his homeland through the adoption of democratic values, observance of the law, law norm, morality and future teachers participate in the democratic process, the formation of speech culture and prepare them for the implementation of patriotic education of youth. Patriotic education is seen as an integral value and spiritual and moral quality of the individual, manifested in love for Ukraine, its language and traditions of the people, in the sense of spiritual connection with him, the moral responsibility for the fate of the motherland and willingness to defend it.

Structure of patriotic education includes the following components: cognitive, motivational, activity. The criteria for forming each component under defined: value-patriotic ideology of indicators: patriotic ideological knowledge, beliefs, ideals; value – patriotic consciousness; ownership in their native language, respect thereto; patriotic – directed activity of factors: motivation patriotism; active subject – patriotic position; tolerance towards different cultures; patriotic professional activity in terms of: the ability to self-patriotic; commitment to the implementation of patriotic education of students.

Effective patriotic education possible for these pedagogical conditions: the use of educational potential subjects for the purpose of patriotic education; attracting young people to participate in socially significant projects patriotic; active study of the national and cultural heritage of the Ukrainian people.

References

- Bekh, I.D. (1997). *Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti*. Pedahohika i psykholohiya (1), pp. 124–129. (In Ukrainian).
- Bekh, I.D. (2014). *Prohrama patriotychnoho vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi*. Kyiv: Chorna. (In Ukrainian).
- Kul'chys'kyy, V.Y. (2013). *Filosofs'ko-svitohlyadni peredumovy rozvytku patriotychnoho vykhovannya v Ukrayini (istorychnyy aspekt)*. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu (30). pp. 76-78. (In Ukrainian).
- Miroshnichenko, V.I. (2012). *Systema patriotychnoho vykhovannya maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv*. Khmel'nyts'kyy: Vydavnytstvo Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny imeni B. Khmel'nyts'koho. (In Ukrainian).
- Shestopalyuk, O.V. (2009) *Rozvytok hromadyans'koyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv*: monohrafiya. Vinnytsya: Konsol'. (In Ukrainian).
- St'opina, O.H. (2007). *Vykhovannya patriotyzmu u student-s'koyi molodi zasobamy mystetstva*. Luhans'k: Mriya. (In Ukrainian).
- Voloshyna, N.M. (2010). *Sotsial'no-filosofs'kyy vymir patriotyzmu suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. (In Ukrainian).
- Zharovs'ka, O.P. (2015). *Patriotychne vykhovannya studentiv v osvith'o-vykhovnomu seredovyshchi pedahohichnoho universytetu*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. (In Ukrainian).
- Zubtsova, Yu.Ye. (2012). *Formuvannya patriotychnykh yakostey molodshykh shkolyariv u vzayemodiyi shkoly ta sim'yi*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. (In Ukrainian).

Kateryna Babikova

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

babikova.kateryna@gmail.com

Postgraduate training of the specialists in tourism sector

Abstract

Purpose. The article highlights the features and value of postgraduate training in the field of tourism. An important step to improve the efficiency and quality of tourism is an organization of professional preparation, training and retraining of professionals working in this field.

Methods. As the tourism market is extremely dynamic, diversified and fleeting, only a systematic and continuous development of knowledge workers will ensure the adaptability and flexibility of the tourism business. Given the current educational trends in continuing education consider necessary to implement training for the tourism business training. Postgraduate seminar training allows employees to tourism businesses to gain new knowledge and skills, to master modern information technologies in tourism, new approaches to master the organization and management tourism activity.

Results: Attention is paid to the basic concept of professional development and professional training – the professional development specialists forms professional development of tourism industry professionals and training in such forms as short-term training, self-study, internships, field education, informative tour.

Key words: continuous education, postgraduate education, training, tourism area.

Relevance of the research

Current trends of world development as well as political, economic and social changes taking place in society encourage people to lifelong learning. This objective reality strengthens the role of continuous professional education professionals every sector of the economy and economic activity. Concept lifelong education or lifelong learning dominate today in all educational systems in the world. Currently, a person must constantly change directions, profiles specialization, seek new jobs where she could realize their potential, achieve success in life, self-improvement. The level of education certainly affect the quality of life, while the basic data that gets people in higher education, there are an average for 10-15 years. It is proved that the quality of life in worse, if people do not continue their education without increasing their skills, not engaged in self-development. With this in mind, the intensification of life, new socio- economic conditions, changes in the dynamics of the labor market to encourage the development, creation and implementation in practice of promising models of training competitive professionals capable progressive development of society and all sectors of the economy and culture.

The role and place of tourism in the national economy

One of the industries and the national economy is steadily growing as the global and the national space is tourism. This activity plays an important role in shaping the basic macroeconomic parameters as gross regional product, increasing the employment rate of the population by creating jobs affect these priority species industrial structure of the national economy as transport communications, telecommunications, construction, agriculture, forestry, some industries (light industry, food, machinery, chemicals, furniture, etc.).

In addition, tourism – the most popular form of outdoor activities within the human environment, a kind of communication relationship between man and nature. Every year tens millions of people traveling acquainted with the natural wealth and beauty, historical, architectural and cultural monuments, ethnography and life around and nations.

Today, tourism is recognized as one of the most cost effective and priorities of the national economy and culture of Ukraine. Tourism precisely the sphere of human activity, which is in the process of development constantly changing, evolving in geography tourist centers, infrastructure, legislation. These and other changes and require regular replenishment of knowledge and skills for tourism industry professionals.

Ukraine's membership in the World Tourism Organization significantly enhanced the image and credibility of our country in the tourism community, paved the way for further development of the domestic (national) tourism according to trends in the global tourism market with the involvement:

- information network;
- the latest, advanced technology;
- investment proposals for vocational training;
- research the most developed tourist countries.

Ukraine gained new opportunities for establishing mutually beneficial cooperation with the Member States of the World Tourism Organization at all levels – bilateral, multilateral and regional (Isayenko, 2014).

However, a positive image of our country in the international travel market requires improving the quality of service, development of infrastructure in tourist areas, ensuring travel, highly staffing and so on.

Solving these problems is possible through postgraduate training, retraining and advanced training of highly skilled, competitive, mobile professionals tourism industry, capable of continuous professional and personal development. This greatly strengthens requirements for their training in general and to the system of postgraduate education, retraining and advanced training in particular.

National system of education experts of tourism industry

An integral part of the national system of education is to prepare professionals for the tourism industry. The conceptual idea of the content and organization of training future specialists of tourism industry based on the provisions of the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine “On Education”, “On Vocational Education”, “On Higher Education”, “On postgraduate education”, “On Making Media Amendments to the Law of Ukraine”, On tourism National Doctrine of Education and the State tourism development program by 2022 and so on. They determined the priority of education in public policy, grounded strategy and main directions of its development.

Theoretical and methodological foundations of a system of training in the tourism sector laid the scientific achievements of both domestic and foreign scientists, teachers, tourism experts such as: B. Lednev, L. Petrovska, Fedorchenko, L. Knodell, L. Fomenko, G. Tsehmistrov, T. Falcon; I. Zorin, V. Kvartalnov, L. Lukyanova, L. Skakun, L. Knodel (training of tourism personnel in the countries members of the WTO, particularly in Germany, Hungary, France) and others.

Tourism education gets special status as promotes development priorities, provides fundamental, scientific, general cultural and vocational and practical training personality of the future specialist. Special took postgraduate education experts tourism industry.

Postgraduate education – improving education and training by deepening, expansion and renovation of its professional knowledge and skills or receive other specialties and professions based on previously acquired education level and experience.

Postgraduate education promotes the interests of citizens in continuing professional qualification level, prevents loss of productive forces through system upgrades and correction of trades training of specialists in various fields to the changing spiritual and intellectual potential and material production, labor market and acts as a means of social protection and ensuring the needs of society and the state in competitive specialists.

Overall structure of postgraduate education may include:

- retraining – obtaining another specialty based on previously acquired educational qualification and experience;
- training – the acquisition of individual skills and duties to perform additional tasks and responsibilities within their specialty;
- specialization – acquisition of individual skills and abilities to perform certain tasks and duties that have certain features within specialty;

Pedagogical approach

- training – the acquisition by a person experiences the tasks and responsibilities of a specific profession (Luk”yanova, 2008).

The main tasks of modern vocational training in the tourism sector can be considered:

1) provide the fundamental scientific, professional and practical training specialists in tourism activities;

2) the acquisition of knowledge and skills according to the educational levels;

3) improving scientific and vocational training for the tourism industry.

There are three main aspects of the tourism industry specialists:

- fundamental learning (knowledge) – is responsible for the acquisition of knowledge by specialty curriculum;

- technical training (knowing how to do) – responsible for the skill and form skills needed for further work under this specialization;

- personal abilities (to know what to do and how to behave reflecting the personal qualities of a specialist (Konodel’, 2011).

The Law of Ukraine „On Tourism” regarding professional training in tourism stipulates that:

- training, retraining and advanced training in tourism carried out public and private educational institutions in accordance with the law;

- preparation of certain categories of tourist guiding professionals (guides and interpreters, guides, sports instructors, guides, etc.) that do not require obtaining people vocational or higher education qualification by winning a certain educational level, can be performed in the established order legal or natural persons;

- central executive authorities in the tourism industry involved in the preparation of curricula and training programs for professionals in tourism, their training, retraining and training, approve the list of positions of specialists of tourism support, qualification requirements and procedure for issuing them permits to support tourism (Sakun, 2004).

In general, system of professional training of tourism industry in Ukraine can be divided into three levels:

1) higher (institutional and administrative) level – involves training managers who determine the direction and objectives, strategy, tactics sector individual enterprise (tourism manager, hotel manager marketing activities in tourism, etc.). Specialized training of personnel of this level held in the leading educational institutions (universities, tourism schools, training institutions);

2) average (management and technology) – includes staff providing

technological service sequence, coordinates interactions with other technological links (travel agent, manager of reserving seats, etc.). This level provides higher and secondary special educational institutions, colleges, high schools that train specialists in the management of certain processes bachelor level;

3) the original level (technology-executive) – represented by personnel performing specific tasks and accommodate the needs of individual tourist or implementation of a particular type of service. This level provides educational institution generalist and expertise (centers, schools, courses, colleges) that train workers of mass professions: waiters, cooks, trainers, etc (Isayenko, 2014).

Overall, the system of training specialists in the tourism sector Ukraine meets international standards in its structure. Professional training in tourism in member countries of the WTO in modern conditions a holistic nature and covers the following subsystems:

- pre-professional training (professional self-activation, pre-professional training, professional selection) – multi-level training in institutions of higher education (educational qualification levels: Bachelor, Master, PhD in the field of tourism).

- post-graduate education (vocational training, self-education, vocational education and improving qualification, requalification, mastery of complementary specializations, professional retraining).

A special place belongs postgraduate training tourism industry as adult education. It provides improvement of professional knowledge, skills through training, retraining, specialization and training with the latest technology.

Advanced training of specialists in tourism

Advanced training of specialists in tourism postgraduate stage in the system of continuous education. In Ukraine it is based on higher education, tour operator companies and companies with a business education, offering open and corporate training programs.

It is important not just timely conduct training. It is important not just on time to spend training employees to maintain the proper level volume of services provided, and plan a system of staff management. It should be focused on staff development, given its level of goals and encourage exchange of acquired knowledge within the enterprise, and ensure that professional level of specialists constantly expanded.

Systematic increasing requirements for personnel on business travel

Pedagogical approach

due to the need implementation of modern human resources policy, construction of comfortable accommodation, quality reconstruction of old hotels and restaurants, intensive introduction advanced technology and equipment, use of modern management and marketing, increased competition among accommodation facilities, improving service quality, the introduction of new standards.

Increasing requirements for licensing and certification of tourism travel, hotel services and catering services make enterprise company staff to review policies that focus on training and professional development of its employees to achieve higher quality service (Isayenko, 2014).

Today in our country the system of training of specialists in tourism is in its infancy and involves the very difficult task, given the diversity and complexity of tourism industry structure tourism education.

National Pedagogical University M.P. Dragomanov made training tourism industry professionals in areas such as „Management of hotels and private tourist business” and „Organization and management of rural green tourism”. Training of employees – is training employees after receiving some education aimed at broadening and deepening of acquired knowledge and skills at the level of requirements manufacturing or service sectors.

The purpose refresher course in „Management of hotel and private tourism business” is to develop in future managers and employees of the tourism industry knowledge and skills in the management of hotel, resort and tourism business.

The main objectives of the course training are:

- determining the role of tourism in national economic development of Ukraine;
- learning the basic concepts of management in tourism;
- providing knowledge about the systems approach to management of tourism company;
- studying the impact of macro and micro;
- formation of skills to develop organizational structures, the ongoing and strategic planning;
- forming ability to evaluate the effectiveness of management in tourism tourist service;
- the study of the main provisions of marketing in the tourism business;
- determining the role transportation support tourism;
- formation of management skills in the hotel, resort.

The subject of the study is the general laws, principles of formation, functioning and development of the business management of hotel, resort and tourist services; management relations in tourism (Isayenko, 2014).

The curriculum of training courses in „Management of hotel and private tourism business” thematic modules:

1. Tourism as a sector of the national economy of Ukraine. Task meaningful module is to familiarize trainees with the basic concepts of tourism, basic regulations, the history of tourism industry in Ukraine and abroad; mastering their economic aspects of tourism development.

Trainees should know:

- basic concepts and definitions of tourism components;
- the role of tourism in the economy;
- the place and importance of tourism organizations;
- the main means of regulating the tourism activity at the state level;
- the concept of certification of tourism products, its place and value.

2. Types of tourism. Ways greening of tourism development and ecotourism. The main goal is the formation of meaningful module is to develop theoretical knowledge and practical skills in students to address environmental issues and management of tourism resources, ecological safety of the environment during the organization of tourism and the transition to environmentally friendly forms of tourism.

Trainees should know:

- classification of existing types of tourism;
- the role and importance of greening tourism;
- the principles, functions and tasks (green) tourism;
- placing the world's regions and centers of ecotourism;
- the most urgent global, national and regional environmental issues of the day;
- the nature, task management functions of ecological tourism.

3. Management development infrastructure of the tourism industry. The main purpose of the module is to develop students skills in management activities in the tourism sector.

Students should learn:

- the basic concepts and provisions management activities;
- basic provisions of the strategic management of the tourism industry;
- define basic concepts and properties tourism product and general principles promote it.

This module is informative and rich. To make a successful management of specialist tourism industry must master the technical, professional, organizational, administrative and pedagogic knowledge, including psychological and sociological.

4. Marketing tourism industry. The purpose of this module

is to familiarize students of modern concepts of marketing in tourism, overview modern approaches formation and stimulate demand in the tourism industry.

The task module are:

- formation of theoretical and methodological foundations of tourism marketing;
- forming a systemic approach to tourism marketing company;
- studying the impact of micro and macro marketing;
- organization and carrying out marketing researches tourism markets;
- segmenting the tourist market and selection of target segments;
- development of complex marketing activities of commodity, price, communication policy in tourism;
- strategic planning, implementation and control of marketing programs in tourism.

Trainees should know:

- the nature and importance of marketing in the hospitality and tourism business;
- conditions applying marketing in tourism;
- the principles of market segmentation;
- basic laws of advertising and means of implementation.

5. *Transportation support tourism.* Transportation occupy a central place in any part of the tourism product, are an essential stage travel and tourist trips. Correct choice of the type of traffic largely determines the efficiency of travel and achieve the ultimate goal.

The purpose of the training module – to determine the place as part of the tourism product of different levels; Describe common types of tourist transport services; description of the use of vehicles for tourism.

Tasks of the course is to familiarize students with the basic terminology of course, the main regulations and methods of travel insurance and transport risks during the tourist Passenger traffic.

Trainees should know:

- current status and importance of the transport system for tourist services;
- the main types of transport in tourism;
- characteristics and requirements of international tourist traffic;
- theoretical foundations of security transport travel.

6. *Hospitality Management.* The purpose – mastering the basics of business management hotel industry and modern technology services for tourists in hotels.

Main tasks:

- analysis of economic and administrative activity of the hospitality industry;
- the study of the main areas of work and responsibilities of employees;
- identifying key targets business hotel and restaurant business;

7. Automated data processing systems in the hospitality industry.

The purpose of this module is to develop in students a sense of need for automation in the hospitality industry. The main task is learning the basic automation system data in the hospitality industry, their characteristics and differences.

8. Legal regulation of enterprise business and tourist hotel industry.

The aim of the module are:

- acquaintance of students with basic regulatory acts governing tourism in Ukraine;
- describe the possibility of dangerous extreme situations during the tourist trip;
- identify the main security arrangements during a tourist trip.

Teaching Process training involves lectures, practical exercises, role-plays. Lectures were aimed at the acquisition of theoretical knowledge, understanding and synthesis of complex sections of the course, which covers mostly on the problem level.

Practical (seminar) classes are a form of training sessions aimed at consolidating the theoretical knowledge gained both in lectures and in the process of self-study material, and in the performance of individual work.

To test the effectiveness of teaching knowledge trainees is controlled. There are some kinds of the control:

- current control, which includes performing students practical problems with subsequent assessment;
- control module that is to perform tests at the end study module;
- quizzes, which consists in drawing test (in case of unsatisfactory evaluation for modular control).

After completing his studies at the courses students should be able to:

- use modern professional IT technologies in the tourism business for the selection and booking of travel services;
- correctly and effectively communicate with customers (tourists);
- build a tourist application processing algorithm;
- form a tourist package for individual tourists request;
- know the requirements of current legislation in the field of tourism;

Pedagogical approach

- execute all necessary documents to the sale of travel services;
- conduct market research and know how to use statistical information for planning its activities;
- understand the passport and visa matters and customs regulations in different countries;
- know the basic mass tourist destinations and be able to track the changing preferences of Ukrainian tourists at the end of each season.

The most common forms of training for employees in tourism enterprises are short-term training (carried out in-depth study of a certain aspect or direction of travel and the duration not exceeding 72 hours) and mentoring.

It should be noted that a very popular form of training in the tourism sector is informative tour. Advertising study tours organized in the field of job and only in those geographical areas with which they work.

In the information sent round only representatives of travel agencies. Depending on which tour operator is the organizer of the trip, as well as the characteristics of the country, resorts, hotels, travel defined program for employees of travel agencies, its duration and cost (Isayenko, 2014).

Leading among modern teaching methods used in training programs, belongs to different kinds of training. Usually they are using mini-lectures, role and business games, discussions and case studies or situations with professional experience of participants.

The main goal of the training is learning, business skills formation and skills that meet the modern requirements of life. Training is the most flexible and progressive and, accordingly, more effective. It must be applied by modern tourist enterprises seeking to secure a foothold in the tourism market and strengthen their confidence positions in the future.

However, despite these advantages educational training has a significant drawback – the high cost, making it inaccessible to many small travel companies.

Classify training, you can:

- subjects (introductory or orientation, equipment sales, negotiating with service providers, presentation of business ideas, personnel management, marketing and other foundations);
- members (ordinary employees, managers work with clients, sales managers, senior management);
- training goals (improving individual level, system level, strategic level).

Due to the rapid aging of knowledge, short-term (1-4 days) seminars are one of the most flexible toolstools which allows travel companies to quick-

ly adapt most corporate knowledge of the requirements of a changing environment. Successful development and prosperity enterprises of the tourism industry must develop and implement the most effective program of involvement of employees (especially managers and key specialists) on the short business seminars. This program should include as part of employees in seminars, conducting various training companies, and corporate seminars on the territory of (15-20 both for managers and key specialists of the company).

Another important form of learning that can and should be actively used in enterprises of the tourism industry is training. It includes work of young, promising professionals IT counterparts managers and leading specialists of the enterprise; work in leading research institutions, educational institutions and international organizations.

The internship provides an opportunity to learn the best domestic and foreign experience, acquire practical skills to fulfill obligations on position or the position of senior level management.

Therefore, travel companies can independently choose the forms and methods of training and professional development, based on their needs and available resources available, which will eventually provide themselves highly qualified personnel, level of competence which meet the requirements of today.

Conclusions

Tourism in Ukraine and the world is developing so rapidly that the system of vocational tourism education is not able to adapt to them, develop and implement industry-specific educational standards under the requirements that apply to tourism industry professionals. Knowledge and skills tend to become obsolete very quickly and therefore need constant updating. Therefore, the role of postgraduate training increases significantly.

The primary purpose of training for tourism industry is renewal and replenishment of theoretical and practical knowledge, improving personal and professional skills, aligning qualification of staff travel. It is thanks to high-quality postgraduate training and increasing competitiveness specialists of tourism industry in the market economy.

It should be noted that the current system of training specialists of tourism sector in Ukraine is based on a continuous loop sequential learning in educational establishments of tourist profile. This allows you to train professionals on all levels to carry out their training and skills.

The domestic system of postgraduate training tourist staff is developed

in the context of the overall transformation and reform education in Ukraine, trying to respond quickly to the needs of modern tourism qualified, professionally-oriented employees. It will improve the quality of tourist services and will be a precondition for increasing tourist flow both domestic and foreign tourists, as well as positively affect the tourist image of the country.

References

Isayenko, V.M., Nikolayev, K.D., Babikova, K.O., Bilyavs'kyi, H.O., Smyrnov, I.H. (2014). *Stratehiya staloho rozvytku: turystychna haluz'*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova. (In Ukrainian).

Konodel', L.V. (2011). *Pidvyshchennya kvalifikatsiyi y perepidhotovky kadrov dlya sfery turizmu v Frantsiyi*. Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Zbirnyk naukovykh prats'. 14 (225). (In Ukrainian).

Luk'yanova, L.H. (2008). *Osvita v turizmi*. Kyiv: Vydavnytstvo "Vyshcha shkola". (In Ukrainian).

Sakun, L.V. (2004). *Teoriya i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turizmu v rozvynutykh krayinakh svitu*. Kyiv: "MAUP". (In Ukrainian).

Andriy Ulishchenko

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

ulish@ukr.net

Personal and Professional Development of an Academic Teacher in the Context of the Lifelong Education

Abstract

Purpose. Search of optimal ways for personal and professional life-long self-perfection of a person in accordance with theoretical and methodological principles of the synergetic pedagogics gives an opportunity to explain in particular the essence of paradoxical dichotomy: on one hand it is structuredness, predictability, adaptability and on the other hand it is elements of chaos, spontaneity and inability to predict the final result.

Methods – practical and theoretical.

Results. A topical conception meeting the needs of lifelong education is the conception of personality development in the context of the synergetic pedagogics. In accordance with this conception a very important role belongs to the individually oriented educational process related with passing from education to self-education or self-regulated education.

One of the newest ideas relating to the modern views on the professional development is heutagogy. It researches organizational peculiarities of autonomous, self-guided education.

Heutagogy as a methodological style of lifelong education is embodied in the educational activity that takes place mainly in the plane of informal type of learning but in case of necessity its principles and technological approaches are appropriate to be applied in combination with pedagogic principles and principles of andragogy.

Effective development of innovative culture of education, focused on the formation of self-sufficient, creative teacher is implemented in organic interaction with traditional pedagogical culture. Such interaction is manifested particularly in the integrated use of pedagogical, andragogical and heutagogical principles that opens new opportunities for professional development in the synergetic system of life-long education. During this development actualization of personality internal potential takes place.

Keywords: personal and professional development, synergetic pedagogics, andragogy, heutagogy, lifelong education, self-organization, self-regulated education.

Андрій Уліщенко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Україна, Київ

ulish@ukr.net

Особистісно-професійний розвиток викладача вищого навчального закладу у контексті неперервної освіти

Анотація

Мета дослідження. Пошук оптимальних шляхів особистісного і професійного самовдосконалення людини впродовж життя відповідно до теоретико-методологічних засад синергетичної педагогіки відкриває можливість пояснити, зокрема, сутність парадоксальної дихотомії: з одного боку – структурованість, прогнозованість, технологічність, а з другого – елементи хаосу, спонтанності, неможливості передбачити кінцевий результат.

Методи дослідження – практичні та теоретичні.

Висновки. Актуальною, такою, що відповідає потребам системи неперервної освіти, є саме концепція розвитку особистості в контексті синергетичної педагогіки, відповідно до якої надзвичайно важливу роль відіграє індивідуально-орієнтований освітній процес, пов'язаний з переходом від навчання до самонавчання або саморегульованого навчання.

Однією з новітніх ідей, яка стосується сучасних поглядів на професійний розвиток, є евтагогіка. Вона досліджує особливості організації автономного, самостійно керованого навчання.

Евтагогіка як методологічний стиль неперервної освіти втілюється в самоосвітній діяльності, що відбувається переважно в площині інформального типу навчання, однак її принципи, технологічні підходи доцільно застосовувати у разі потреби спільно з педагогічними та андрагогічними.

Ефективний розвиток інноваційної культури освіти, орієнтований на формування самодостатнього, креативного викладача, відбувається в органічній взаємодії з традиційною педагогічною культурою. Така взаємодія виявляється зокрема в комплексному використанні педагогічних, андрагогічних та евтагогічних принципів, що відкриває нові можливості для професійного розвитку в синергетичній системі неперервної освіти, під час якого відбувається максимальна актуалізація внутрішнього потенціалу особистості.

Ключові слова: особистісно-професійний розвиток, синергетична педагогіка, андрагогіка, евтагогіка, неперервна освіта, самоорганізація, саморегульоване навчання.

Вступ

Стратегічно важливим завданням здійснюваних в Україні освітніх реформ є створення оптимальних умов професійного та особистісного розвитку спеціаліста, що працює як у загальноосвітніх, так і вищих школах нашої держави.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зроблено акцент на необхідності “забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя” (Natsional’na stratehiya rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roku, p. 3). Йдеться також про творчу самореалізацію і професійний саморозвиток кожного громадянина України, який має формувати в собі здатність до пошуку найбільш доцільних, зокрема нестандартних, способів виконання завдань, пов’язаних із фаховою діяльністю, про “випереджувальний характер підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку” (Natsional’na stratehiya rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roku, p. 15).

На думку багатьох дослідників – В. Андрєєва (Andreyev, 1996), Л. Зоріної (Zorina, 1996), Н. Таланчука (Talanchuk, 1997), В. Редюхіна (Redyukhin, 1998), І. Бабич (Babich, Reznichenko, 2008), О. Вознюка (Voznyuk, 2012), М. Качуровського (Kachurovs’kyu, Naumkina, Tsykin, 2004), перспективним і багатообіцяючим є створення освітнього простору відповідно до принципів синергетичної педагогіки, важливим аспектом якої є самоорганізація суб’єкта навчання, особистісно орієнтований підхід до формування індивідуальної траєкторії розвитку. У дослідженнях учених закладено основи синергетичної педагогіки, розкриваються закономірності освітньої діяльності, обґрунтовується думка, що синергетичний підхід в освіті передбачає пріоритет самоосвіти, самоорганізації, самоуправління, полягає у створенні таких умов для навчальної діяльності, що якнайкраще мотивуватимуть суб’єкта до саморозкриття, самовдосконалення у плідному співробітництві з іншими і з самим собою.

У сучасному освітньому просторі умов для повноцінної реалізації особистісно орієнтованого підходу у форматі взаємодії педагога з групою вихованців часто виявляється недостатньо, оскільки кожен суб’єкт навчання потребує індивідуального плану свого розвитку, що визначається з урахуванням особистісно важливих потреб (учня, студента, слухача

курсів підвищення кваліфікації чи особи, яка внутрішньо мотивована фахово і особистісно зростати на будь якому етапі свого життя). Пошук оптимальних шляхів особистісного і професійного самовдосконалення людини впродовж життя відповідно до теоретико-методологічних засад синергетичної педагогіки відкриває можливість пояснити, зокрема, сутність парадоксальної дихотомії: з одного боку – структурованість, прогнозованість, технологічність, а з другого – елементи хаосу, спонтанності, неможливості передбачити кінцевий результат. Річ у тім, що в процесі самоосвітньої діяльності засвоєння нової інформації найчастіше призводить до появи нових асоціативних зв'язків, а це, своєю чергою, спонукає індивіда до внесення певних коректив до вибудованої задалегідь траєкторії власного особистісного і професійного розвитку.

Асоціативні зв'язки, що виникають, неможливо передбачити задалегідь, вони мають хаотичний характер, однак ці ознаки хаосу, невизначеності, дезорганізованості за умови творчої свободи, наявності сприятливого психологічного мікроклімату в педагогічному колективі набувають конструктивності, ведуть людину до особистісного, професійного зростання, а для освітньої системи загалом є важливим чинником переходу на якісно новий етап.

Фаховий розвиток в синергетичній педагогічній системі

Для синергетичної педагогіки цікавими є процеси в складній і багатовимірній системі освіти, що ґрунтуються на властивих їй принципах самоорганізації. Концептуально-методологічна новизна ідей самоорганізації в синергетиці пов'язана із здатністю складних систем, структур різної природи до саморозвитку не тільки внаслідок зовнішніх впливів (надходження енергії, інформації, речовини), а передусім внаслідок оптимального, ефективного використання власних ресурсів, можливостей. У синергетичній педагогіці ця ідея реалізується в нових, сучасних підходах до створення освітнього простору, сприятливого для самореалізації людини, якнайповнішого розкриття її внутрішнього потенціалу.

Від якості професійного зростання педагога, викладача значною мірою залежить євроінтеграційний поступ системи вищої освіти. З погляду суспільних інтересів, фахове становлення педагога є важливою складовою професійної етики, оскільки не може бути визнаний професіоналом викладач вищої школи, який не працює над собою системно впродовж усього життя, глибоко усвідомлюючи моральну

відповідальність за виконання своїх обов'язків. Принцип неперервності вдосконалення фахових компетенцій набуває що далі, то глибшого практичного сенсу: по-перше, невпинно оновлюється зміст навчання, по-друге, з'являються нові ідеї, креативні підходи, пов'язані з особливостями ефективного застосування сучасних технологій, методик, швидкими темпами збільшується обсяг наукової, методичної інформації. Таке зростання динаміки змін в освітньому середовищі епохи інформаційної революції спонукає працівника системи вищої школи виявляти педагогічну гнучкість, адже сформовані світоглядні установки, набуті у професійному та особистому житті стереотипи поведінки можуть перешкоджати викладачеві якнайкраще самореалізуватися у професійній діяльності. Якщо у ХХ сторіччі основним завданням було формування людини, здатної конструктивно взаємодіяти з іншими людьми, опрацьовувати інформацію, надану або рекомендовану педагогами, то в ХХІ сторіччі пріоритетним є формування у людини вмінь і навичок відшукувати потрібну інформацію, осмислювати її і творчо трансформувати. З огляду на такі пріоритети сучасності, дедалі більш значущою і для кожної людини, і для всього суспільства загалом є розвиток духовно-моральної та професійної сфери особистості.

Різним аспектам проблеми професійного розвитку педагогів – акмеологічним основам розвитку професіонала, методам і формам професійного розвитку, стратегіям формування професіоналізму, специфіці організації неперервної освіти у зарубіжних країнах – значну увагу приділяють Н. Бібік, Н. Гузій, Т. Сорочан, О. Пометун, С. Сисоєва, Н. Кузьміна, А. Деркач, І. Зязюн, І. Мартиненко, Л. Хомич, Л. Пуховська та багато інших учених. Однак проблема особистісного розвитку педагога, удосконалення професійної майстерності викладача вищої школи залишається актуальною, бо має багато вимірів, і шляхи її розв'язання є поліваріантними.

Сучасне суспільство, висуваючи на перший план стосунки “людина – людина” в умовах невпинного зростання обсягів необхідної для успішної фахової діяльності інформації, актуалізує необхідність постійного підвищення кваліфікації педагогів, пошук і практичне втілення нових форм, методів розвитку фахової компетентності викладачів вищої школи в умовах безперервної освіти, розвиток здатності виявляти гнучкість у застосуванні здобутих знань і навичок у різних видах діяльності. Тому конкурентоздатним, самодостатнім почуватиметься креативний, мобільний, умотивований до продуктивної діяльності, до постійного самовдосконалення фахівець (Derkach, 2004, p. 249).

Сьогодні суспільство очікує від освіти не тільки забезпечення людини добре організованою системою знань, але й розвиток здібностей, навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності, без яких не може бути мови про повноцінну підготовку індивіда до сприйняття нових знань.

Тому актуальною, такою, що відповідає потребам системи неперервної освіти, є саме концепція розвитку особистості в контексті синергетичної педагогіки, відповідно до якої надзвичайно важливу роль відіграє індивідуально-орієнтований освітній процес, пов'язаний з переходом від навчання до самонавчання або саморегульованого навчання (Ovcharenko, 2015, p. 62-66), що визнає суб'єктність усіх учасників навчального процесу, суб'єктивний досвід, на якому ґрунтується ціннісно-значеннєва спрямованість освітнього процесу. Синергетичний підхід у діяльності викладача реалізується в оновленні змісту, методів і форм навчання, що передбачає врахування таких чинників, як нелінійність мислення, креативність, відкритість, саморозвиток, самоорганізація. Такий підхід виявляється у конструктивній взаємодії педагога з середовищем, яке його оточує; в активності, ініціативності; у прагненні підвищувати ефективність педагогічного процесу, якнайкраще реалізовувати свій потенціал, постійно самовдосконалюючись; у зміні формату взаємин між викладачем і студентом, які мають розвиватися на основі принципів діалогічності і співробітництва; орієнтації педагога на самостійне визначення траєкторії свого особистісного і професійного розвитку; у формуванні ціннісних орієнтацій студента, розвитку його особистості. Найкращі умови для цього забезпечуватиме перехід від домінування репродуктивних форм діяльності до творчих, від пізнання у навчанні до пізнання в процесі творчого пошуку цікавої інформації, креативного дослідження.

Перспектива розбудови неперервної професійної освіти нерозривно пов'язана передусім з послідовним дотриманням принципів гуманістичного підходу, методологічною основою якого є уявлення про центральне місце в педагогічному процесі людини, яка навчається. А це стає можливим тільки в тому разі, коли створюються умови для постійного творчого оновлення і вдосконалення кожної людини, спрямовані на забезпечення її "випереджувального рівня розвитку по відношенню до рівня розвитку систем освіти, економіки і виробництва" (Sergeyev, 2009, p. 8).

Важливим у визначенні шляхів підвищення професійної майстерності з погляду синергетичної педагогіки є акмеологічний підхід, відповідно до якого проблеми вдосконалення окремої особистості роз-

глядаються в контексті її життєвого шляху. “Акме” – розквіт, вершина особистісного розвитку, коли людина досягла періоду своєї зрілості в найрізноманітніших сферах свого життя, а передусім у професійній діяльності, і здатна повною мірою виявляти свої здібності і обдарування. Тому проблема вивчення акмеологічних факторів, які необхідно враховувати в процесі професійного розвитку, фахової самореалізації викладача ВНЗ залишається актуальною та перспективною. На думку Н. Кузьміної, акмеологічні фактори – це “причини, які обумовлюють самоспрямування особистості до вершин професійної діяльності” (Derkach, Kuz'mina, 1993, p. 77). Акмеологічні чинники можуть бути об'єктивними, якщо вони пов'язані з реальними обставинами життя людини, і суб'єктивними, якщо вони походять від внутрішньоособистісних передумов, що визначають успішність професійної діяльності людини (мотивація, компетентність тощо), об'єктивно-суб'єктивними, які необхідно комплексно враховувати, адже від них залежить рівень організації професійного середовища та управління освітньою системою (Derkach, Kuz'mina, 1993, p. 41).

Сьогодні значна кількість освітніх центрів міжнародного рівня скеровують свою діяльність як на дослідження проблем акмеології, так і на організацію безперервної освіти в різних країнах, а також на поглиблення інтернаціональної взаємодії. Теоретичні дослідження у сфері неперервної освіти проводить Інститут освіти ЮНЕСКО (Гамбург), Міжнародний інститут планування освіти (Париж), Міжнародний інститут педагогічних досліджень (Німеччина), Національний інститут освіти дорослих (Великобританія) та багато інших. Велику роль у поширенні новітніх поглядів на можливості забезпечення сприятливих умов для особистісного і професійного розвитку людини впродовж життя відіграють організовані ЮНЕСКО Міжнародні конференції з освіти дорослих. Значний вплив на розвиток неперервної освіти, зокрема неформальної, мала VI Міжнародна конференція (Белен, Бразилія, 1-4 грудня 2009 року). На конференції було акцентовано увагу, наприклад, на тому, що освіта дорослих є одним із унікальних способів забезпечення сталого розвитку найрізноманітніших суспільств: “Сьогодні визнано, що навчання та освіта дорослих має займати одне з центральних стратегічних місць у сталому розвитку людських ресурсів” (KONFITEA VI, 2009, p. 6). Тому завжди залишатиметься значущою потреба подальшого розвитку теорії навчання, що пропонуватиме ефективні способи діяльності, спрямовані на самовдосконалення людини.

Принцип самоорганізації у фаховому розвитку особистості викладача ВНЗ

Однією з новітніх ідей, яка стосується сучасних поглядів на професійний розвиток і дедалі більше зацікавлює світову педагогічну спільноту, є евтагогіка. Вона досліджує особливості організації автономного, самостійно керованого навчання – такого навчання, що передусе співробітництву, оскільки синергетична взаємодія в педагогічній системі можливою стає тільки на засадах партнерства і на основі закономірностей формування особистості як системи з унікальною стратегією свого розвитку. Термін “евтагогіка” запропонували австралійці Стюарт Хейз та Кріс Кеньйон (Self-determined learning, 2013). Евтагогіку (її не слід отожднювати з андрагогікою) можна визначити як науку про найбільш доцільні, оптимальні для конкретної особи способи організації самоосвіти. Якщо андрагогіка являє собою науку про те, як навчати саме дорослих або яким чином керувати їхнім навчанням, то предметом уваги евтагогіки є мистецтво мотивування людини будь-якого віку до інтеграції у процес холістичного, комплексного, всеосяжного навчання. Евтагогіка як методологічний стиль неперервної освіти втілюється в самоосвітній діяльності, що відбувається переважно в площині інформального типу навчання, однак її принципи, технологічні підходи доцільно застосовувати в разі потреби спільно з педагогічними та андрагогічними. Покажемо місце евтагогіки в системі неперервної освіти в наведеній нижче таблиці 1.

Андрагогічна модель навчання, порівняно з педагогічною, передбачає значне посилення відповідальності студента або слухача за вибір галузі навчання, доцільних методів, планування термінів. Саме той, хто здобуває освіту, є мотивованим ініціатором навчального процесу, а викладачеві належить роль координатора, який, вибудовуючи траєкторію, за якою має здійснюватися особистісний та професійний розвиток, пропонує зміст роботи, нові форми, методи й можливості для цікавої та плідної взаємодії. Андрагогічна модель розглядає дорослу людину як ініціатора власного навчання, відповідального учасника цього процесу, однак усе ж таки саме викладач покладає на себе основну відповідальність за визначення мети, завдань. Андрагогіка ґрунтується на вже структурованому змісті, що є предметом вивчення в контексті як формальної, так і неформальної освіти, а сутність евтагогіки як науки про самоосвіту полягає в тому, що вона створює умови для досягнення успіху. Від того, наскільки у фахівця сформована внутрішня потреба і

глибокий особистий інтерес до самоосвіти, залежить якість не тільки його професійної діяльності, а й рівень освіченості всього суспільства.

Таблиця 1.

Різновиди неперервної освіти дорослих	Формальна	Неформальна	Інформальна
Домінантна ознака	Навчання, у якому головна ініціатива належить викладачу	Орієнтація на особу, яка навчається	Самоосвіта
Підгрунтя	Педагогіка вищої школи	Андрагогіка	Андрагогіка, евтагогіка
Ефективність застосування і ступінь поширення інформаційних технологій	Освіта Web 1.0	Освіта Web 2.0	Освіта Web 3.0

У багатьох навчальних ситуаціях в центрі уваги має бути не зміст навчання взагалі, а що саме і як саме конкретна людина бажає вивчати. Отже, цей підхід дуже відрізняється від традиційного формального способу навчання людини. Відповідно до принципів евтагогіки не відбувається звичайного передавання інформації від викладача до того, хто навчається, бо людина сама обирає, що саме вивчатиметься і в який спосіб це здійснюватиметься. Власне, тут якнайповніше втілюється ідея особистісно орієнтованого навчання. Евтагогічний підхід спонукає людину, яка навчається, брати на себе відповідальність і визначати, як саме має відбуватися процес опанування необхідним матеріалом.

Стюарт Хейз приходиться до аргументованого висновку, що евтагогіка, або самовизначене навчання (self-determined learning), надає відчуття свободи, а це, своєю чергою, створює додаткову мотивацію і значно підвищує активність. Однією з переваг, властивих евтагогічному підходу, є усвідомлення людьми, які здобувають освіту, що їхня здатність до навчання значно підвищується. Тому на перший план постає відкриття і розвиток тих здібностей, які раніше сприймалися такими, що перебувають за межами реальних можливостей індивідуума. І це набуває особливо великого значення, оскільки в більшості країн робиться акцент на освіті впродовж усього життя, на створенні умов для саморозвитку, за яких людина самоактуалізується, повною мірою розкриває свій потенціал, досягаючи вершини свого розвитку, “акме”. Під саморозвитком розуміють

і соціокультурний процес творчої раціональної самоосвіти (самопросвіти, самовиховання, самовизначення), і спонтанний процес багатогранної самореалізації людини. “Саморозвиток можна визначити як процес свідомої, якісної і незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою “добудувати” себе до ідеального образу цілісної особистості” (Petrukey 2011, p. 104). Особистісний, професійний розвиток і саморозвиток тісно взаємопов’язані, адже основою для професійного розвитку є загальний розвиток людини – розвиток інтелектуальних, душевних і фізичних можливостей.

Зорієнтованість фахівця на постійний професійний розвиток і саморозвиток, прагнення задовольнити свою базу потреб в самореалізації є вагомим чинником ефективності навчання за принципами евтагогії.

Внутрішня вмотивованість, що визначає успішність розвитку людини в сучасному світі, в контексті самовизначеного навчання надає поняттю педагогічного наставника якісно нового виміру. Маємо на увазі, наприклад, викладача-наставника, що працює на кафедрі, до якої прикріплений направлений на стажування працівник вищої школи. У процесі творчої взаємодії наставника і стажера відбувається зростання фахової компетентності стажера внаслідок діяльності, особливостями якої певною мірою опікується керівник стажування. Однак, з іншого боку, діалогічний характер творчої комунікації обох викладачів ВНЗ стає своєрідним каталізатором появи нових ідей, що можуть виникати експромтом уже в процесі діяльності і відкривати, можливо, цілком несподівані, оригінальні, нетрадиційні шляхи, що ведуть до якісно нових вимірів фахової майстерності. У цьому процесі руху до вершини свого потенціалу сам наставник опиняється у сприятливих для власного саморозвитку умовах, оскільки у спільному пошуку відкриваються нові, досі не відомі, ракурси особистісно значущих фахових проблем.

Принцип еволюціонування навколишнього світу за нелінійними законами, на якому ґрунтується синергетика, є важливим і для педагогічної синергетики, оскільки у більш загальному розумінні його можна інтерпретувати як ідею багатоваріантності та альтернативності вибору. Йдеться про створення в освітньому середовищі умов для самостійного вибору, що означають надання кожному суб’єкту однакових можливостей для поступу, пошуку альтернативного і самостійного шляху, для успіху, заохочення до прийняття відповідального рішення. Цей підхід конкретизується у визначенні своєї індивідуальної освітньої траєкторії, темпу навчання; вибору потрібного закладу освіти, навчальних дисциплін,

викладачів, методик, творчих завдань, особистісно орієнтованих методик, форм і методів навчання тощо. Така відкритість моделі освіти, яку вибудовує синергетична педагогіка, ґрунтується на ідеях відкритості світу, процесів пізнання, виховання і навчання людини, на творчості, самостійності, відповідальності. На думку Ю. Шароніна (Sharonin, 1998, р. 49-51), розглядаючи процес творчості з позицій синергетичного підходу, слід виокремити в ньому такі особливості. По-перше, процес творчості може початися за умови активності та ініціативності особистості, тобто необхідною умовою є прагнення до творчості. По-друге, особистість слід розглядати як відкриту систему, оскільки самоорганізація може починатися тільки у відкритих системах. По-третє, конструктивним механізмом самоорганізації складних систем є хаос, що є також умовою виходу системи на власну траєкторію розвитку.

Дослідження проблеми творчості, творчої діяльності привело Ю. Шароніна до висновку про певні риси, властиві творчому мисленню педагога – це зокрема хаотичність, з якої випливає випадковість і багатоваріантність вибору, різноманіття шляхів досягнення поставленої мети. В умовах реальності, що самостійно формується, порядок і відсутність порядку постають невіддільними одне від одного.

Таким чином, важливими особливостями творчої індивідуальності можна вважати відкритість, розвинену увагу, діалогічність мислення, високі морально-ціннісні орієнтації, свободу самовираження, відповідальність.

Зауважимо також, що професійна діяльність педагога відбувається в умовах емоційно насиченого середовища, тому педагогічне мислення вирізняється емоційністю (Skul's'kyu, 2000, р. 92). Для емоційного типу структурної організації інтелектуальної діяльності властивою є певна хаотичність мислення, що виникає внаслідок найрізноманітніших емоційних переживань, які можуть спонукати особистість або вибирати найкоротший шлях досягнення мети, або тимчасово “відійти вбік” від розв’язання професійної проблеми (Mishina, 2014, р. 288).

Отже, і фахова діяльність викладача, і сам педагог є складною відкритою синергетичною системою, що має унікальні можливості для саморозвитку і розкриття творчого потенціалу.

Професійний розвиток передбачає, щоб внутрішньо мотивований педагог цілком усвідомлено включався в процес безперервної професійної освіти. Саме такий процес, у якому доросла людина як суб’єкт навчальної діяльності набуває здатності чітко бачити напрями свого подальшого руху, уже не потрапляючи в будь-яку залежність від викладача. Фахове й

особистісне вдосконалення викладача ВНЗ відбувається за самостійно створеною суб'єктом цього процесу траєкторією, що й визначає глибинну вмотивованість до цілеспрямованої роботи.

Система неперервної освіти має працювати як єдиний комплекс, що перебуває в постійному розвитку й надає кожній людині можливість підключитися до освітнього процесу на будь-якому етапі її життя, реалізуючи нові потреби, наповнюючи особистісно значущим змістом. Принцип неперервності в освіті відповідає природному прагненню людини до збагачення й розвитку свого внутрішнього потенціалу, фахового рівня на шляху до повноцінної самореалізації в житті.

У сучасній освіті винятково важливу роль відіграє визнання перманентної незавершеності процесу здобуття знань, саморозвитку, виражене в концепції безперервної освіти впродовж усього життя. Причому система освіти повинна бути не тільки іманентною постіндустріальному суспільству, а й мати випереджувальний характер, відповідаючи особливостям розвитку суспільства інформаційної епохи. Тому й виникає необхідність вносити корективи в основні цілі освіти, застосовувати інноваційні підходи до її дослідження, формувати нові парадигми у відповідь на виклики часу. "Головним принципом цієї парадигми є розвиток особистості як суб'єкта діяльності та спілкування протягом усього життя за допомогою всеосяжної освіти, яка є індивідуалізованою за часом, темпам і спрямованістю, а також надає кожному право і можливість для вибору власної освітньої траєкторії" (Anufriyeva i dr., 2012, p. 11).

Невід'ємною складовою неперервної освіти є післядипломна освіта, що виконує такі функції: компенсаційну, надаючи можливість педагогічним працівникам здобувати додаткову освіту; адаптувальну, створюючи педагогічним працівникам умови для адаптації до інновацій та змін в освітньому, соціально-економічному та виробничому середовищі; розвивальну, сприяючи всебічному розвитку особистості в післядипломний період шляхом неперервного збагачення й оновлення знань, умінь та навичок, творчого зростання педагога (Entsyklopediya osvity, 2008, p. 682). Важливо, щоб людина в системі неперервної освіти була здатна аналізувати власні професійні можливості й на цій основі визначати свої освітні пріоритети і вибудовувати програму подальшого фахового зростання на будь-якому етапі своєї діяльності. І такий аналіз можливий у тому випадку, коли достатньою мірою розвинені навички рефлексії, адже це відкриває шлях до критичної самооцінки і пошуку найбільш доцільних шляхів особистісного самовдосконалення, фахового розвитку.

Професійному розвитку в системі неперервної освіти як інструмен-

ту забезпечення не тільки адаптації, а й успішного функціонування професіонала в умовах постійної зміни освітнього простору відводиться особливе місце, оскільки “саме завдяки йому відбувається формування творчості, інноваційного мислення, рефлексивної діяльності, прогнозування і проектування власної професійно-особистісної освіти та розвитку” (Petrukey, 2011, p. 100).

Висновки

Фахове вдосконалення має враховувати різноманітні інноваційні підходи і відповідати завданням побудови суспільства сталого розвитку, які ставить сучасний цивілізаційний простір перед нашою державою. Пошук оптимальних шляхів вирішення проблеми професійного розвитку в синергетичній системі неперервної освіти має ґрунтуватися не тільки на педагогічних та андрагогічних принципах. Професійний саморозвиток педагога являє собою складову творчої індивідуальності, а також внутрішній процес, зорієнтований на досягнення високого рівня професіоналізму. Цим критеріям відповідає евтагогіка як перспективний напрям у теорії навчання, сучасний погляд на безперервну самоосвіту як на основну форму освіти, що визначає особливості стилю життя людини. Ефективний розвиток інноваційної культури освіти, орієнтований на формування самодостатнього, креативного викладача, відбувається в органічній взаємодії з традиційною педагогічною культурою. Така взаємодія виявляється зокрема в комплексному використанні педагогічних, андрагогічних та евтагогічних принципів, що відкриває нові можливості для професійного розвитку в синергетичній системі неперервної освіти, під час якого відбувається максимальна актуалізація внутрішнього потенціалу особистості.

References

- Andreyev, V. (1996). *Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya*. Kazan': Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta. (In Russian).
- Anufriyeva, I., Artemenko, L., Astakhova, V. i dr. (2012). *Innovatsionnyy poisk prodolzhayetsya...: iz mirovogo opyta stanovleniya nepreryvnogo obrazovaniya*: monografiya. Khar'kov: Izdatel'stvo NUA. (In Russian).
- Babich, I., Reznichenko, G. (2008). *Idei sinergetiki v obrazovanii*. Informatsionnoye obshchestvo. Vyp. 5-6, pp. 122-127. (In Russian).
- Derkach, A. (2004). *Akmeologicheskiye osnovy razvitiya professionala*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo psikhologo-sotsial'nogo instituta. (In Russian).
- Derkach, A., Kuz'mina, N. (1993). *Akmeologiya: Puti dostizheniya vershin professio-*

Pedagogical approach

nalizma. Moscow: RAU. (In Russian).

Entsyklopediya osvity. (2008). Kyiv: Yurinkom Inter. (In Ukrainian).

Kachurovs'kyi, M., Naumkina, O., Tsykin, V. (2004). *Synerhetyka: nove myslennya*: [navch. posibnyk]. Sumy; Sums'kyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni A.S. Makarenka. (In Ukrainian).

KONFITEA VI. Shestaya Mezhdunarodnaya konferentsiya po obrazovaniyu vzroslykh. Zaklyuchitel'nyy doklad: *Zhit' i uchit'sya radi blagopoluchnogo budushchego: vazhnost' obrazovaniya vzroslykh*. (2009), in (02.05.2016): http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UII/confitea/pdf/working_documents/confinteavi_annotated_agenda_ru.pdf. (In Russian).

Mishina, M. (2014). *Fenomen intelektual'noy deyatel'nosti lichnosti (teoretiko-metodologicheskiye osnovaniya i osobennosti proyavleniya v raznovozrastnoy studencheskoy srede)*: dis. ... doktora psikhologicheskikh nauk: 19.00.01. Moscow. (In Russian).

Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na 2012–2021 roky. In (02.05.2016): http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia. (In Ukrainian).

Ovcharenko, N. (2015). *Samoaktualizatsiya ta samorealizatsiya osobystosti u systemi tsilepokladannya post-suchasnoyi osvity: filosofov'ko-osvitniy aspekt*. Zhurnal "Hrani" 1, pp. 62-66. (In Ukrainian).

Petrykey, O. (2011). *Profesiynnyy samorozvytok yak naukova problema*. Donetsk: DonNTU, pp. 100-104. (In Ukrainian).

Redyukhin, V. (1998). *Sinergetika – "sinyaya ptitsa" obrazovaniya*. Zhurnal "Obshchestvennyye nauki i sovremennost'", 1. (In Russian).

Self-determined learning: heutagogy in action. (2013). Edited by Stewart Hase, Chris Kenyon. London, New Delhi, New York, Sydney, Bloomsbury Academic. 213 p.

Sergeyev, A. (2009). *Professional'noye stanovleniye lichnosti v regional'noy sisteme nepreryvnogo obrazovaniya*. Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova, tom 15, pp. 5-9. (In Russian).

Sharonin, Yu. (1998). *Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy formirovaniya kachestv tvorcheskoy lichnosti v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya: (Sinerget. podkhod)*. Moscow: MGIU. (In Russian).

Skul's'kyi, R. (2000). *Navchatysya buty vchytelem, khrestomatiya "Pedahohichna tvorchist' i maysternist'"*. Kyiv: IZMN, pp. 86-98. (In Ukrainian).

Talanchuk, N. (1997). *Sistemno-sinergeticheskaya filozofiya kak metodologiya sovremennoy pedagogiki*. Zhurnal "Magister", spetsvypusk, pp. 32-41. (In Russian).

Voznyuk, O. (2012). *Pedahohichna synerhetyka: heneza, teoriya i praktyka*: Monohrafiya. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU imeni Ivana Franka. (In Ukrainian).

Zorina, L. (1996). *Otrazheniye idey samoorganizatsii v sodержanii obrazovaniya*. Zhurnal "Pedagogika". Nr. 4. (In Russian).

Svitlana Zdragat

Odessa Regional Institute of teacher's advance training

Ukraine, Odessa

nml.sveta@gmail.com

The issue of quality in the implementation of the inclusive education conception: evaluation approach

Abstract

The purpose of the research. The purpose of the research is an examination of evaluation and evaluative approach as the technology of innovative rise of education quality in the aspect both management of the school and improvement of teaching and educational process.

Methods of the research. Generalization and comparison method was used for defining the content and the role of evaluation in modernization of inclusive educational environment. System analysis method was used to determine the specificity of the evaluative research of the system of inclusion. Comparative analysis method was used for identification of the peculiarities of general education for healthy children and kids with special educational needs.

Results. It is important to determine the real social value of the results during the evaluation of inclusive education which means that they have to correspond to social norms, values, expectations from this activity and to the expenses of the subject for its realization. The level of satisfaction can be estimated during the evaluation as the systematical examination of the quality of education. The evaluation is the mechanism which orients the teaching of the disabled students, having in mind the vector of international standards, national system of quality and level of school development and because of its basic characteristics such as pragmatism, dialogueness and intellectuality. Because of such variety of standards the evaluative approach allows to establish democratic values in all areas of activity of the school, to open up innovative creative potential, to form active life position of all participants of teaching and educational process.

Keywords: inclusion, inclusive education, assessment, evaluation, evaluation study.

Світлана Здрагат

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Україна, Одеса

nml.sveta@gmail.com

Проблема якості в реалізації концепції інклюзивної освіти: евалюаційний підхід

Анотація

Мета дослідження. Метою дослідження є розгляд евалюації та евалюаційного підходу як технології інноваційного підвищення якості освіти в аспекті як управління школою, так і удосконалення навчально-виховного процесу.

Методи дослідження. Для виявлення сутності та визначення ролі евалюації у модернізації інклюзивного освітнього середовища використано метод узагальнення та порівняння, для визначення специфіки евалюаційного дослідження системи інклюзії використано метод системного аналізу, для з'ясування особливості отримання загальної освіти здоровими дітьми та дітьми з особливими освітніми потребами використано метод компаративного аналізу.

Висновки. При оцінюванні інклюзивної освіти важливо виявити, наскільки результати є соціально значущими, тобто такими, що відповідають суспільним нормам, цінностям та очікуванням від цієї діяльності, а також витратами суб'єкта діяльності на її реалізацію. Оцінити рівень задоволеності можливо в ході евалюації як системного дослідження якості освіти. Завдяки таким своїм базовим характеристикам, як практичність, діалогічність та інтелектуальність, евалюація виступає тим механізмом, який орієнтує підготовку учнів з вадами здоров'я, маючи на увазі вектор міжнародних стандартів, національну систему якості та рівень розвитку школи. На основі саме такого спектру стандартів евалюаційний підхід дозволяє утверджувати демократичні цінності на всіх напрямках діяльності школи, розкривати інноваційний творчий потенціал, формувати активну життєву позицію всіх учасників навчального – виховного процесу.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, оцінювання, евалюація, евалюаційне дослідження.

Вступ

Вирішуючи проблему соціалізації та інтеграції в загальноосвітній простір дітей з порушеннями психофізичного розвитку або дітей “з особливими освітніми потребами”, спираючись на багатий міжнародний досвід, пріоритетним напрямком державної політики в Україні проголошено створення інклюзивного освітнього середовища.

На даний час у рамках модернізації системи освіти багато вчених розглядають інклюзивну освіту у якості одного з найважливіших інститу-

тів включення дітей з різним рівнем психічного і фізичного розвитку в суспільство: за кордоном – це Ф. Армстронг, Р. Бланк, І. Грілл, Дж. Демплер, Т. Лореман, Т. Парсонс, Д. О'Саліван, Е. Тоффлер, Д. Харвей; у вітчизняному дискурсі – це такі науковці: О.А. Екжанова, Ю.Л. Загуменов, М.О. Мігалуш, Л.І. Міщик, О.В. Резнікова та ін. Базові моделі інтегрованого/інклюзивного навчання запропонували О.М. Дікова-Фаворська, Д.В. Зайцев, М.М. Малофеев.

Створення освітнього інклюзивного простору перебуває сьогодні у стадії становлення та розвитку, що вимагає постійного науково-методичного супроводу і впровадження евалюаційних механізмів дослідження цього процесу, метою яких є відстеження успішності реалізації інклюзії для одержання найбільш оптимального результату.

Значущих результатів у дослідженні дидактичного виміру та системи забезпечення якості роботи школи досягли польські вчені С. Качмарчик, Г. Коморовська, К. Конажевські, Л. Корпоровіч, Л. Крушевський, М. Лобоцький, Б. Немерко, Т. Тижка, Е. Толвінська-Круліковська та інші. Особливе значення мають праці Л. Корпоровіча, Х. Сімонса, Р. Стейка, Е. Губи та І. Лінкольн, чий підхід до евалюації як процедури оцінювання є суто соціологічним, оскільки вони розглядають евалюаційний процес у контексті соціального життя. Слід відзначити, що досвід польських колег є надзвичайно цінним для України, яка стрімко інтегрує в європейський освітній простір. Не зважаючи на те, що впродовж двох останніх десятиліть евалюаційний рух досяг великого масштабу у всьому світі, особливо на Заході, в Україні це поняття є відносно новим.

Оціночні дослідження соціально конструйованої реальності досить успішно проводять такі вітчизняні вчені, як І.В. Крапіва, В.В. Щербіна, Л.Л. Приходченко, В.І. Подшивалкіна, В.А. Луков. Організаційно-педагогічні засади експертного оцінювання навчально-виховної діяльності загальноосвітніх шкіл успішно розробляють О.С. Боднар, Н.В. Стребкова та ін. В.Л. Погрібна і В.В. Мальцев визначають набір принципів, на основі яких будується система критеріїв оцінювання. Функціональне призначення освіти з позицій евалюації як інноваційного оцінювального підходу розглядають Н.Ф. Єфремова, Є.А. Подольська та ін.

Метою статті є розгляд евалюації та евалюаційного підходу як технології інноваційного підвищення якості освіти в аспекті як управління школою, так і удосконалення навчально-виховного процесу. Аналіз літератури надав можливість розглянути питання якості інклюзивної освіти як цінності для користувача з особливими освітніми потребами, виокремлюючи евалюацію як технологічну інновацію.

Ціннісна складова інклюзивної освіти в очікуваннях осіб з особливими освітніми потребами

В умовах інтенсивних змін у суспільстві від закладів освіти вимагається швидка адаптація до нової ситуації і опрацювання нових напрямків діяльності. Оцінка як необхідна умова для впровадження процесу адаптації отримує новий сенс, вимагає зміни форм організації роботи школи і способів її контролю. Оцінювання – це дослідження цінності, якою є якість. Воно, з одного боку, доводить якість, а з другого – допомагає її удосконалити.

З метою ефективного управління процесом запровадження і розвитку інклюзивної практики важливо розуміти і об'єктивно оцінювати проблеми і тенденції, які у ній складаються. Для успішного планування і аналізу існуючих тенденцій в цілому необхідно мати об'єктивні дані. Тому для оцінки якості інклюзивного процесу в системі освіти необхідна розробка комплексу програм евалюації, пов'язаних з динамічною оцінкою організаційних, методичних та психологічних параметрів процесу інклюзії у загальноосвітньому закладі і у системі в цілому. Ефективність здійснення процесу евалюації тісно пов'язана з проблемою вимірюваності показників якості освіти, залежить від можливостей забезпечення високої надійності та валідності результатів оцінки.

Хоча всі дослідники погоджуються з тим, що функціонування освіти, можливості її модернізації цілком залежать від оцінювання в школі, проте серед них існує розбіжність у відповіді на питання, як можливо виміряти якість. Так, Болеслав Немерко трактує вимір як: по-перше, стисле пізнання очевидності; по-друге, підпорядкування окресленим об'єктам (також людям) символів (необов'язково чисел) щодо емпірично перевірених правил (Nyemyerko, 2000, p. 53).

Протестуючи проти мірювання якості числами і популярністю у польських школах шляхом анкетування як основного методу збирання даних, опоненти поняття “мірювання якості” цілком справедливо, на наш погляд, підкреслюють, що суспільні науки у цілому світі шукають розсудливого компромісу між кількісними (де дані представлені числами) і якісними (де дані представляє текст) дослідженнями. Цілком виправдано, на нашу думку, у поле критики потрапили і способи аналізу зібраних даних та використання результатів аналізу. Евалюація як вимірювання якості нерідко проводилася задля самого вимірювання. Це, на жаль, мало свої причини: односторонньо методично зібрані дані, здебільшого статистично опрацьовані, поєднувалися із зусиллями, що не завжди

виявлялися адекватними меті.

Істотним імпульсом для обґрунтування висновку про цінність евалюації виступають сучасні вимоги до навчального закладу, які передбачають опанування теоретичними і практичними знаннями з теми оцінювання, щоб на різних щаблях застосовувати її в управлінні школою (Nyemyerko, 2000, p. 97).

Законодавство системи освіти Польщі однозначно вказує, що вимірювання якості – це форма здійснення педагогічного нагляду, що передбачає:

- оцінювання стану і умов дидактичної, виховної діяльності та опіки вчителями в закладах освіти;
- аналіз і оцінювання ефектів дидактичної, виховної діяльності та опіки, а також іншої діяльності в межах статуту освітнього закладу;
- надання допомоги школам, закладам і вчителям у виконанні їх дидактичної, виховної діяльності та опіки, а також стимулювання вчителів до педагогічних, методичних і організаційних інновацій.

Розроблені “стандарти оцінки якості роботи школи/закладу” стосуються чотирьох сфер: концепції роботи школи чи закладу, управління та організації, навчання, виховання і опіки.

У контексті нашого розгляду акцентуємо увагу на тому, що важливе методологічне значення має виявлення цінності інклюзивної освіти саме для користувача. Необхідно визначитись, що значить для конкретної людини з обмеженими можливостями здоров'я цінність отриманих знань, умінь та навичок, отриманих у ході інклюзивної освіти (Dikova-Favors'ka, 2009, p. 308).

Якість об'єкта, яка сприймається як його цінність для даного користувача, є суб'єктивною; за критеріями якості ховаються суб'єктивні норми, цінності і визначене користувачем, особою чи групою осіб, розуміння того, що є “добре”.

Поняття “добра школа” стосується, в першу чергу, кола цінностей. Це не обов'язково значить, що вона є ефективною та результативною. Залежить все від того, хто (а часом – коли) відповідає на це питання. Якість школи розуміється по-різному в залежності від її “користувачів”, “клієнтів”, “отримувачів послуг”, окреслених школою, тобто “зацікавлених”. У такому розумінні якості акцент ставиться на потреби осіб, які повинна задовольняти школа. Це можуть бути учні і батьки, країна, суспільство, ринок праці, вчителі та інші працівники.

1. Стосовно *суспільства*. Свої очікування щодо школи держава формулює за допомогою закону, зокрема закону про освіту. Якість школи

виникає з: прийнятої освітньої ідеології, котра гарантує реалізацію освітньої політики держави; юридичної вправності урядовців (навичок перенесення намірів на юридичну мову); вправності управління, тобто виконання чинного і зобов'язуючого закону. При цьому треба враховувати, що очікування суспільства щодо школи не завжди співпадають із очікуваннями державної влади. Надзвичайно важливо, щоб уряд проводив із суспільством діалог на тему очікувань щодо школи, адже неузгоджене владою і суспільством (на центральному, регіональному і локальному рівнях) бачення “доброї школи” є джерелом непотрібних непорозумінь.

2. Якщо говорити про *батьків та учнів*, то вони є двома цільовими групами освітніх послуг, що мають різні очікування стосовно школи. Дійсно, якщо одні учні хочуть якнайбільше спортивних занять, то інші шукають інтелектуальної пропозиції; якщо одні батьки очікують від школи гарантії вступу їхньої дитини до вищого навчального закладу, то для інших найважливішим є пристосування дитини до різних, не тільки освітніх, обставин. Часто учні вважають доброю школою таку, яка мало від них вимагає, тоді як батьки очікують, аби школа ставила до їхніх дітей високі вимоги. Щоб уникнути конфліктів при задоволенні потреб кожної з груп, важливо забезпечити: по-перше, відкрите спілкування за посередництвом школи з учнями і батьками про власне коло цінностей (котрі містяться в місії і баченні закладу, перекладених на загальні цілі, стратегії, почергові цілі, що мають місце у “плані розвитку школи”); по-друге, постійний діалог – обмін зворотньою інформацією у спільному колі з тими, хто творить цінності (адміністрація школи, вчителі, вихователі, учні і батьки та ін.).

3. Оскільки школа повинна задовольняти і потреби *ринку праці*, важливо зосередитись на освітньому характері послуг і враховувати, що школа готує як майбутнього громадянина, так і працівника. Хоча суспільство і зацікавлене у збільшенні осіб з вищою освітою, цей показник не може зростати до нескінченності, бо кожне суспільство має обмежену популяцію людей, які відповідають вимогам до випускників вищих навчальних закладів.

4. *Вчителі та інші працівники* школи також складають групу тих, чий потреби вона повинна задовольняти. Оцінка якості роботи школи багато в чому залежить від того, наскільки в ній задовольняються всі потреби її працівників (від побутових потреб, створення безпеки, приналежності до групи, визнання і аж до саморозвитку) (Tolvins'ka-Krulikovs'ka, 2010, p. 112).

Вже цей поверхневий перегляд “отримувачів послуг” показує, наскільки складною є відповідь на питання, що означає “добра школа”, причому як на рівні системи освіти в усій країні, так і конкретної школи зокрема. Кожен зацікавлений має різні, часто несвідомі очікування щодо школи.

Нерідко опубліковані у пресі рейтинги шкіл спонукають до оцінок “найліпша”, “краща, ніж...”, хоча насправді мова йде виключно про успіхи в олімпіадах, і то за останній рік. Тому ми погоджуємось з дослідниками, які вважають, що відповідь на питання про риси доброї школи слід шукати шляхом дискусії, переговорів, дослідження думок усіх зацікавлених. Висхідним пунктом такої дискусії можуть служити результати, напрацьовані іншими. Цінність такої дискусії про риси доброї школи полягає у тому, що вона змушує до рефлексії, недостатньої у реальному житті. “Дослідження цінності можливе без поважної рефлексії про цінності”, – цілком справедливо застерігає Лешек Корпоровіч (Korporowicz, 2011, p. 85).

Шукаючи адекватний термін школи, яка повністю задовольняє потреби в освіті всіх суб’єктів освітнього процесу, ми звернулися до Великого тлумачного словника сучасної української мови під редакцією В.Т. Бусела, де поняття “добрий” тлумачиться як:

- 1) добрий , доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей;
- 3) той, який приносить добро, задоволення і радість;
- 4) той, який має належні знання і навички для виконання чогонебудь, досвідчений, який користується повагою, шаною;
- б) кращий від звичайного, який повністю забезпечує потребу у чому не будь.

Отже, вважаємо за доцільне використовувати термін “добра школа”, який містить необхідні показники, які характеризують школу, що відповідає реалізації концепції інклюзивної освіти.

Технологічна інноваційність евалюації

Хоча існують різні тлумачення терміну “евалюація”, ми дотримуємося думки, що евалюація є системним дослідженням якості і має такі базові характеристики:

- *практичність* – пов’язана із завданнями на рівні школи і спрямована на вдосконалення роботи навчальних закладів;
- *діалогічність* – проводиться командою, яка складається з представників педагогічного колективу, учнівського самоврядування, батьків, партнерів, сприяє відвертому обговоренню складних питань,

допомагає порозумітися, формує спільне бачення майбутнього та шляхів його досягнення;

- *інтелектуальність* – є способом навчання осіб, задіяних у цьому процесі; вона множить знання, адже підвищення якості освітніх послуг відбувається внаслідок здобуття нових компетенцій суб'єктів діяльності (Hopkinz, 2003, p. 256; Fullan, 2000, p. 270).

Евалюація виступає як технологічна інновація у сучасному педагогічному менеджменті. Практична значущість цієї інновації полягає у використанні її соціально-економічних ефектів всіма суб'єктами освітньої діяльності. Оскільки централізоване управління якістю має суттєві обмеження, а внутрішній розвиток можливий лише за умов сприйняття і підтримки змін їх споживачами, якість потребує автоевалюації (самооцінювання). У теорії наукового менеджменту автоевалюація розглядається як невід'ємний елемент системи управління якістю.

Завданнями забезпечення якості освіти є:

- 1) розуміння процесу змін;
- 2) формування бачення освітніх аспектів якості;
- 3) розроблення показників, за допомогою яких вимірюється якість (Havrysh, Vodolazs'ka, 2012, pp. 22-24).

Саме в якості технологічної інновації евалюація впливає на організаційно-управлінські рішення:

- організаційна структура стає більш гнучкою, а стиль керівництва – демократичним;

- використовуються нові методи управління;

- формується команда односторонців, готових до впровадження змін;

- враховуються інтереси всіх учасників інноваційного процесу, це створює умови та дає можливість для коригування запланованих рішень.

Організація, яка впроваджує технологічні інновації, підвищує свою конкурентоспроможність, орієнтуючись на ринок послуг. Інклюзивна школа за рахунок цього забезпечує ефективну підготовку своїх випускників до подальшої успішної життєдіяльності. Саме евалюація виступає тим механізмом, який орієнтує підготовку учнів з вадами здоров'я, маючи на увазі вектор міжнародних стандартів, національну систему якості чи рівень розвитку школи.

Розглянемо спочатку зміст міжнародних стандартів якості діяльності громадсько активних шкіл (Vodolazs'ka, 2011, p. 128; Havrysh, 2012, pp. 4-8).

1. Лідерство: удосконалення шкільної організації залежить від

сильної команди, об'єднаної спільним баченням та загальними цінностями; "ефективний" директор забезпечує працівників підтримкою і необхідними ресурсами для досягнення місії школи.

2. Партнерство: налагодження партнерських відносин з усіма зацікавленими сторонами; гармонізація взаємодії школи, родини та місцевої громади; розкриття потенціалу кожного; забезпечення підтримки один одного.

3. Соціальна інклюзія: створення можливостей рівного доступу до якісної освіти всіх, незважаючи на походження, релігійні вподобання, соціальні статуси, стан здоров'я тощо; проектування освітнього середовища, вільного від упереджень і стереотипів.

4. Послуги: перетворення шкіл на ресурсні центри місцевої громади з метою надання різноманітних послуг, визначених відповідно до потреб її мешканців.

5. Волонтерство: добровільна участь педагогів, школярів та їх батьків, усіх мешканців у громадському житті; реалізація соціальних проєктів.

6. Навчання впродовж усього життя: формування розуміння того, що навчання є найголовнішою життєвою потребою в умовах швидкого розвитку сучасного світу.

7. Розвиток громади: ініціювання змін і реальна допомога задля процвітання місцевої громади.

8. Залучення батьків: сприяння активній участі батьків у житті школи та їх залучення до прийняття рішень про якість освіти.

9. Шкільна культура.

На основі саме такого спектру стандартів евалюація дозволяє утверджувати демократичні цінності на всіх напрямках діяльності інклюзивної школи, розкривати інноваційний творчий потенціал та формувати активну життєву позицію всіх учасників навчального процесу.

Окремі елементи евалюації знаходять своє відображення у *національній системі оцінки якості* освіти: ЗНО; нова форма державної атестації випускників школи; міжнародні, національні та регіональні порівняльні моніторингові дослідження. Введення евалюації в контрольну-оцінювальну систему інклюзивної школи є неминучим наслідком сучасних глобальних змін у національних системах освіти, перш за все, пов'язаних з компетентнісним підходом.

На рівні школи елементи евалюації відображуються з найбільшим наближенням до завдань підвищення якості навчально-виховної діяльності,

формування необхідних трудових та загально-культурних компетенцій, які допоможуть випускнику з обмеженими можливостями здоров'я реалізувати життєві стратегії відповідно до своїх специфічних потреб.

На рівні школи роль технологічних інновацій є випереджальною, оскільки потребує перегляду всіх складових процесу впровадження змін в організації та визначається місією й основними цілями закладу, формуючи при цьому стратегію школи.

Представимо процес розвитку школи як систему проектування:

- управління цілями (вибір стратегічних напрямів (стандартів), напрацювання критеріїв, які підлягають аналізу); координатія;

- управління ресурсами (формування команди з різних категорій споживачів освітніх послуг, керівництво школою, педагогічний колектив, учнівське самоврядування, органи влади, партнери, громада); самооцінювання;

- управління змінами (вимірювання інформації, з'ясування сильних і слабких сторін, планування першочергових дій, підготовка публічного звіту).

Дослідження різних підходів до визначення сутності категорії “якість освіти” дозволяє розглядати її як інтегративну характеристику результатів, властивостей освітнього процесу і умов, що забезпечують можливість досягнення запланованих соціальних цілей і задоволення освітніх потреб особистості з урахуванням її психофізіологічних, духовно-етичних особливостей. Ми розуміємо під *якістю шкільної освіти* її пристосованість до реалізації соціальних цілей щодо формування і розвитку особистості в аспектах її навченості, вихованості, виявленості соціальних, психічних і фізичних властивостей. Вважаємо, що у категорії “якість освіти” втілюється свого роду соціальне замовлення, суспільно-необхідний продукт, що впливає на кінцеві результати діяльності освітньої установи. Власне якість освіти ми розглядаємо як співвідношення цілі та результату, як міру досягнення мети.

Ми вважаємо, що концепція системи якості шкільної освіти повинна будуватися з урахуванням наступних факторів:

- шкільна система – це складна ієрархічна система, в якій неможливо виділити єдиний об'єкт управління;

- шкільна система – це рефлексивна система, тому управління нею повинно носити рефлексивний характер, що передбачає можливості моделювання процесів самоорганізації (самооцінки) і вироблення керівних впливів на цій основі;

- у системі комплексного моніторингу якості освіти повинні бути

вирішені проблеми оцінки якості змісту освіти, а також проблеми оцінки якості особистості учнів як найважливіших суб'єктів моніторингу;

- у системі комплексного моніторингу якості освіти гостро стоїть проблема оцінки якості освіченості, оскільки більшість оцінювальних технологій не передбачає врахування динамічних психічних процесів учнів, а без цього неможлива корекція і активізація їх пізнавальної діяльності;

- система комплексного оцінювання повинна базувати на сучасних інформаційних технологіях, оскільки в процесі її функціонування виникає велика кількість завдань з обробки великих інформаційних масивів.

Виходячи з цих факторів, у концепції якості шкільної інклюзивної освіти можна виділити три основних блоки управління:

1) блок функцій з *формування стратегії* управління якістю (цілепокладання, прогнозування, планування або програмування, стандартизації та нормування), орієнтованих на розробку оптимальної (з позицій відповідності “потребам розвитку”) структури цілей щодо якості інклюзивної освіти, що конкретизують доктрину освіти і соціально-педагогічне нормування цих цілей з урахуванням вимог державних освітніх стандартів;

2) блок функцій щодо *реалізації стратегії* управління (організації управління, координації та забезпечення), орієнтованих на процеси забезпечення якості кадрового потенціалу, джерел формування змісту освіти, методичного та інформаційного забезпечення освітніх процесів, освітніх технологій, що дозволяють досягти в освітньому процесі відповідних норм якості інклюзивної освіти;

3) блок функцій *зворотнього зв'язку* (контролю, аналізу, звітності, оцінки), що орієнтовані на оцінку якості освіти як оцінку відповідності (адекватності) поставленим цілям – нормам якості, що розгорнуті у вигляді системи вимог, які підлягають вимірюванню їх виконання.

Таким чином, система оцінювання якості інклюзивної освіти у школі повинна охоплювати всі аспекти характеристик якості процесу і результатів освіти. Вона призначена не лише для накопичення даних про якість освіти, а й для проведення різних видів аналізу оцінок показників якості, забезпечуючи внутрішні потреби навчального закладу і підтримуючи оперативний обмін інформацією з зовнішнім середовищем. Якість інклюзивної освіти являє собою не тільки результат діяльності, але й процес, спрямований на досягнення запланованих результатів з урахуванням внутрішнього потенціалу і зовнішніх умов. У зв'язку з цим, можна виділити такі групи характеристик: якість потенціалу досягнення

мети освіти, якість процесу навчання і якість результатів освіти.

Ми вважаємо, що концепція якості шкільної освіти в аспекті інклюзії повинна враховувати ряд фундаментальних положень загальної системи якості. По-перше, якість повинна орієнтуватися на запити замовників і споживачів освітніх послуг (учнів, роботодавців, держави, регіональної влади), іншими словами, на сукупність контекстних умов свого розвитку. По-друге, при оцінці якості розглядається не лише кінцевий продукт, а й весь ланцюг якості, тобто сукупність процесів, що забезпечують результат.

Тому ми вважаємо цілком доречним, що в ході евалюації в полі зору опиняються не тільки досягнуті цілі, а і все освітнє середовище, відносини між суб'єктами освітнього процесу, організаційна культура навчального закладу тощо. Управління якістю ми розуміємо як послідовний динамічний процес, коли навчальний заклад не обмежується разовими констатаціями стану якості, а націлений на забезпечення його неперервного підвищення. Управління якістю передбачає використання кількісних показників, що підтверджують досягнення того або іншого рівня якості освіти.

Щодо рівня окремої освітньої установи найчастіше використовують при оцінюванні формуючу (formative) і підсумкову (summative) евалюації.

У процесах як підсумкової, так і формуючої евалюації можна виділити певні стадії:

- 1) побудова концептуальної моделі дослідження в рамках програми або проекту;
- 2) ідентифікація ключових пунктів процесу евалюації;
- 3) визначення результатів евалюації, що піддаються вимірюванню;
- 4) розробка моделі проведення евалюації;
- 5) збір даних шляхом проведення вимірювань, аналіз даних вимірів;
- 6) інтерпретація даних аналізу для отримання оперативної та прогностичної інформації про зміни в якості освіти.

При відсутності однієї із стадій, кожна з яких є дуже важливою для отримання надійної та валідної інформації про якість освіти і шляхи її підвищення, евалюація не зможе забезпечити суттєвий внесок у прийняття обґрунтованих управлінських рішень в освіті.

Результати евалюації можуть набувати:

- по-перше, *стратегічного* характеру, коли вони включають

рекомендації щодо тих змін в освіті, які носять довготривалий характер і розраховані на кілька років (наприклад, проекти по інноваціях, модернізації навчальних планів і програм, що спричиняють зміни в статусі або структурі навчальних закладів тощо);

- по-друге, *оперативного* характеру, що охоплюють рекомендації по удосконаленню освітніх програм, оптимізації методик викладання, розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів.

Відповідно до сучасних вимог більшість команд управлінців в освіті надають перевагу орієнтації на довгострокові результати, які пов'язані з завданнями стратегічного управління. Особливістю такого підходу є рух зверху вниз, коли конкретні кількісні, рідше якісні, але однозначно проінтерпретовані показники стратегічного характеру виступають у ролі цільових критеріїв реалізації даних евалюації при прийнятті оперативних управлінських рішень.

Висновки

При розумінні якості інклюзивної освіти як цінності для користувача акцент ставиться на рівень задоволення школою потреб учнів і батьків, країни, суспільства, ринку праці, вчителів та інших працівників. При оцінюванні інклюзивної освіти важливо виявити, наскільки результати є соціально значущими, тобто такими, що відповідають суспільним нормам, цінностям та очікуванням від цієї діяльності, а також витратами суб'єкта діяльності на її реалізацію. Оцінити рівень задоволеності можливо в ході евалюації як системного дослідження якості освіти. Завдяки таким своїм базовим характеристикам, як практичність, діалогічність та інтелектуальність, евалюація виступає тим механізмом, який орієнтує підготовку учнів з вадами здоров'я, маючи на увазі вектор міжнародних стандартів, національну систему якості та рівень розвитку школи. На основі саме такого спектру стандартів евалюаційний підхід дозволяє утверджувати демократичні цінності на всіх напрямках діяльності школи, розкривати інноваційний творчий потенціал, формувати активну життєву позицію всіх учасників навчального-виховного процесу.

References

Dikova-Favors'ka, O.M. (2009). *Spetsyfichni hrupy osib z обмеzhenymy mozhyvostyamy zdorov'ya u fokusi sotsiologiyi*: monohrafiya. Zhytomyr: Polissya. 488 p. (In Ukrainian).

Fullan, M. (2000). *Syly zmin: vymiryuvannya hlybyny osvitynikh reform*. [per. z anhli. H. Shyyan ta R. Shyyan]. L'viv: Litopys. 270 p. (In Ukrainian).

Pedagogical approach

Havrysh, R.L., Vodolazs'ka, T.V. (2012). *Evaluatsiya diyal'nosti hromads'ko aktyvnykh shkil za mizhnarodnyimi standartamy*, in: Postmetodyka 1, pp. 19-25. (In Ukrainian).

Havrysh, R.L., Vodolazs'ka, T.V. (2012). *Hromads'ka ekspertyza yakosti diyal'nosti shkoly*, in: Upravlinnya osvityou 23 (299), pp. 4-8. (In Ukrainian).

Hopkinz, D. (2003). *Otsinyuvannya dlya rozvytku shkoly* [per. z anhl. H. Vets']. L'viv: Litopys. 256 p. (In Ukrainian).

Korporowicz, L. (2011). *Suchasni kontseptsyi evalyuatsiyi v konteksti vyklykiv rehiona'noho rozvytku*, in: Mizhnarodny naukovy forum: sotsiologiya, psykholohiya, pedahohika, menedzhment. Zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk 6. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova, pp. 80-89. (In Ukrainian).

Nyemyerko, B. (2000). *Dydaktychnyy vymir ta systema zabezpechennya yakosti roboty shkoly*. Poradnik dyrektora szkoly. Warszawa: Vydavnytstvo RAABE. (In Ukrainian).

Sak, T.V. (2012). *Tekhnolohiya zvorotn'oho zvyazku v inklyuzyivnomu navchanni*, in: Defektolohiya. Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya. 4, pp. 2-5. (In Ukrainian).

Sofiy, N., Nayda, Yu. (2007). *Filosofiya inklyuzyivnoyi osvity*. Naukovo-metodychnyy zbirnyk Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi „Inklyuzyivna osvita: stan i perspektyvy rozvytku v Ukraini”. Kyiv. pp. 7–14. (In Ukrainian).

Tolvins'ka-Krulikovs'ka, E. (2010). *Otsinyuvannya v shkoli*. Warszawa: ORO. (In Ukrainian).

Vodolazs'ka, T.V., Havrysh, R.L. (2011). *Yak stvoryty hromads'ko aktyvnu shkolu*. Kyiv: Shkil'nyy svit, 128 p. (In Ukrainian).

Galina Ostrovska

Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Teacher Education
Ukraine, Ivano-Frankivsk
g20081967@gmail.com

Axiological component of teacher training (the teachers of literature in particular)

Abstract

The personality of a teacher is one of the most meaningful factors of forming youth evolution consciousness. For understanding clearly and deciding qualitatively educational tasks the future, the teacher has to know well what is the essence of its work and what kind of citizen is needed by society. The axiological constituent of preparation directs a teacher towards the qualitative planning and the effectiveness of the work.

The purpose of the research is to expose the axiological constituent that meaningfulness of teachers' preparation in their self identification should lead to the increase of the general level of educational services which are done to the society.

Methods of the research – theoretical and empirical: supervision, teachers and students' questionnaires, conversations and discussions, analysis of lessons' plans and lessons, studying and generalization of pedagogical experience and pedagogical experiments.

The motivational-value (axiological) component of preparation contains motives, goals, values, interest in the profession. The article determines the factors influencing on the students' motivation to learn. Training of a future teacher is to develop the student clear ideas about human, national, educational, ethical, personal values, values of literature and methods of teaching. The article contains a simulation algorithm of the lesson's axiosphere.

Results. Axiological competence of the teacher – the result of purposeful training system, combining traditional psycho-pedagogical and axiological foundations of education.

Keywords: professional teacher training, axiological component of training, values, estimated consciousness, axiosphere of lesson.

Галина Островська

Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Україна, Івано-Франківськ
g20081967@gmail.com

Аксіологічна складова підготовки учителя літератури

Анотація

Стаття присвячена проблемі підвищення ефективності підготовки учителів.

Мета – розкрити значимість аксіологічної складової та виокремити систему ціннісних орієнтирів у підготовці педагогів.

Методи дослідження: теоретичні та емпіричні (спостереження, опитування (бесіда, анкетування студентів та педагогів), вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент). У статті дається детальний аналіз аксіологічної складової підготовки студентів, визначено фактори впливу на мотивацію до навчання, запропоновано алгоритм побудови аксіосфери уроку.

Висновки. Аксіологічна компетентність педагога – результат цілеспрямованої системи підготовки спеціаліста, поєднання традиційних психолого-педагогічних засад навчання з аксіологічними.

Ключові слова: професійна підготовка учителя, аксіологічна складова підготовки, цінності, оціночна свідомість, аксіосфера уроку.

Вступ

Зміни ціннісних орієнтирів громадського, професійного, особистісного життя впливають на готовність молоді вирішувати професійні завдання, бути гідними громадянами своєї країни, європейської спільноти. Щоб чітко розуміти і якісно розв'язувати навчально-виховні задачі, майбутній педагог має добре знати, що у його роботі виступає значимим у змісті та способі діяльності. Водночас ціннісна складова залишається поза увагою програм вищих навчальних закладів. Тому у молодих вчителів типово відсутня єдина система аксіологічних зв'язків у розумінні змісту роботи, моделюванні заняття. Проблема важлива з огляду на її зв'язок із науковими та практичними розвідками підготовки педагогічних працівників. Особистість учителя – значимий фактор формування оціночної свідомості підростаючої молоді. Правильно розставлені педагогом акценти на занятті – запорука його ефективності. Щоб враховувати у своїй роботі ціннісну складову навчання, викладачі і студенти педагогічних університетів мають знати, які цінності на занятті впливають на увагу, які здатні вмотивувати до навчання, а які поєднують

усі навчальні матеріали та завдання у єдину систему.

Мета дослідження – розкрити значимість аксіологічної складової у підготовці учителя, його професійній самоідентифікації та підвищенні загального рівня освітніх послуг. Завдання статті – виокремити систему ціннісних орієнтирів у підготовці педагогів та учителя літератури зокрема.

Методи дослідження: теоретичні та емпіричні (спостереження, опитування (бесіда, анкетування студентів та педагогів), вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент).

Методологія дослідження. Цінності – це система внутрішньої регуляції діяльності особистості. Філософи з давніх часів приділяли увагу ціннісній складовій виховання людини (Аристотель, Платон, Г. Гегель, Б. Спіноза, Ф. Бекон, М. Бубер, Ж.-П. Сартр, А. Швейцер та ін.). З філософських досліджень стає зрозумілим, що аксіосферу людини складають її знання, життєвий досвід, особистісні цінності, рівень взаємодії з світом і людьми (спосіб життя), рівень досягнення нею основних моральних категорій. Цінностями людини можуть виступати як конкретні явища, так і бажані, які стали орієнтиром у житті (на їх переосмислення впливає досвід, спілкування, суспільна думка, національна культура). Свобода, право, розум, праця, віра, освіта, совість „відтворюють специфіку існуючої системи цінностей і задають взірці соціальної поведінки та сприйняття світу” (Maslova, 2007, p. 53). Теоретичне обґрунтування цінностей знаходимо у М. Вебера, А. Маслоу, В. Розанова, А. Шпенглера, А. Тойнбі. До питання класифікації та функціонування цінностей в аксіосфері людини зверталися В. Віндельбанд, Е. Гуссерль, Дж. Дьюї, І. Кант, Дж. Мур, Ф. Ніцше, Г. Риккерт, Е. Фромм, М. Хайдеггер та інші. Єдиної класифікації цінностей сьогодні немає. Традиційно називають загальнолюдські, національні, суспільні та особистісні цінності; їх поділяють на матеріальні та духовні. До духовних відносять світоглядні, моральні, інтелектуальні, естетичні. Цінності знання, досвіду, наукової та творчої діяльності, культури невід’ємні від пізнавальної та практичної діяльності людини, тому передбачають їх аналіз на рівні мети і завдань, форм існування і способів їх засвоєння. Цінність визначають як результат, процес або мотивацію, орієнтир поведінки людини. Цінності епохи, суспільства, колективу нерідко домінують над інтересами особистості.

Відповідно до вікових етапів життя людини, її моральних позицій та життєвих стилів Б. Братусь називає п’ять рівнів розвитку особистості (ситуативний, егоцентричний, групоцентричний, гуманістичний, духовний). До кожного з них З. Карпенко визначає соціально-психологічні

засоби формування цінностей (наслідування, емоційне зараження, навіювання, ідентифікація, рефлексія, емпатія). Цінності особистості виявляються у спілкуванні, взаємодії думки і вчинку, раціонального та емоційного.

Питання підготовки учителя в системі професійної освіти сьогодні достатньо висвітлені у працях О. Асмолова, Б. Ананьєва, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, І. Ісаєва, В. Зінченка, В. Давидова, К. Платонова, І. Слоневської, С. Рубінштейна, О. Яшкової та інших. Науковці визначають значимість теоретичної підготовки майбутніх педагогів (соціально-філософського, загальнопедагогічного, гуманітарного, філологічного, методичного аспектів), формування необхідного набору компетенцій спеціаліста на його шляху до майстерності, застосування ефективних методів та технологій навчання, емоційності, ціннісного ставлення до учня. Готовність до діяльності, як інтегровану здатність та наявність певних здібностей і особистісних якостей, досліджували Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, Л. Кудашова, І. Горбаткіна та інші. На наш погляд, готовність майбутніх педагогів до професійної діяльності формують когнітивна, практиологічна та аксіологічна складові навчання. Вони взаємопов'язані і реалізуються у різних формах навчального процесу (лекції, спецкурси, семінари, лабораторні, практичні, різні види самостійної роботи, в т.ч. в системі дистанційного навчання). Проте „сучасна освіта, яка спирається сьогодні на конвергентне мислення, що продукується і підсилюється рецептурно-репродуктивними методами навчання, уже не задовольняє суспільство” (Kuz'michenko, 2014. p. 164).

Порівнюючі педагогічні системи та ціннісні орієнтири різних європейських країн, науковець Т. Левченко підкреслює присутність у них демократичних, гуманістичних, соціальних, культурних, духовних та загальнолюдських цінностей. Погоджуємося, що інтеграція в галузі освіти і сфер життя сьогодні відбувається саме на рівні цінностей, тому головними словами в освіті мають бути „цінності”, „якість знань”, „смысл”. Відповідно і методи навчання „мають бути спрямовані на розуміння та сприйняття істинних цінностей, на розвиток інтегрованого мислення, розуміння співвідношення світу смислів і світу вираження цих смислів” (Levchenko, 2007, pp. 13, 32). Нормативні документи серед ключових завдань педагогів визначають формування духовного світу особистості, її високої моралі, ціннісних орієнтацій, етичних норм поведінки. Тому формування аксіологічної компетентності учителя – важлива педагогічна та методична проблема.

Основні положення дослідження

Цінність освіти безпосередньо пов'язана з її якістю, високим особистісним статусом та успіхом у кар'єрі. Людина – найвища соціальна цінність, а цінність особистості – домінанта змісту освіти. Тому вихідною точкою підготовки педагогів мала б стати діагностика того, що саме вплинуло на вибір професії учителя літератури: значимість праці педагога у суспільстві, захоплення літературою як мистецтвом, любов до дітей та читання, творчий характер праці або стабільна державна робота, літня відпустка, випадковість. Професія учителя вимагає свідомого вибору. Вимоги до особистості учителя у суспільстві надзвичайно високі, проте на рівні вузівської підготовки вони залишаються не протестованими і не враховуються при видачі диплому про фахову підготовку.

Сучасному учителю доводиться працювати в умовах відсутності колишніх моноідеологічних установок. Педагог мусить вибудовувати власну систему, мотиваційно-ціннісний і цільовий компоненти професійної діяльності.

Моральність суджень, оцінок, поведінки – одна з провідних вимог до особистості педагога. Студент впродовж навчання у вузі має сформувати оціночну свідомість на засадах загальнолюдських, етичних цінностей та цінностей філологічної освіти. Однак, прочитані студентам курси з етики, педагогіки, філософії, методики навчання не вибудовують у свідомості майбутнього учителя єдиної системи цінностей, не закладають моральних регуляторів їх професійної діяльності, не перевіряють і не випробовують їх практично.

Аксіологічна складова підготовки педагога передбачає ціннісно-орієнтовний, мотиваційний, ціннісно-смысловий та ціннісно-діяльнісний елементи, які необхідно закладати вже на першому курсі навчання студентів, адже це – умова їх свідомого опанування засад майбутньої професійної діяльності та формування професійної майстерності. Реалізувати її доцільно в курсі методики навчання в системі аудиторних занять. Аксіологічна складова підготовки полягає у формуванні у студента системи загальнолюдських і професійних цінностей (пізнавальна свідомість), що визначають його відношення до світу, до своєї діяльності, до самого себе як людини й професіонала (оціночна свідомість). Ціннісне ставлення формує потребу змін, удосконалення, тому передбачає прогнозований результат діяльності (цілепокладання) та його реалізацію. Цінності–мета для студентів-філологів – Учитель-ідеал – висококультурна та професійно компетентна особистість, наділена такими чеснотами, як

совість, патріотизм, гуманізм, відповідальність, справедливість, порядність, доброзичливість, працелюбність, любов до дітей та мистецтва слова. Моральні цінності (совість, честь, обов'язок, свобода та ін.) виступають внутрішнім духовним регулятором мотивації особистості і відтворюють систему її відносин з світом.

Основа професійної діяльності учителя-філолога – це глибокі переконавання в тому, що без якісного літературного розвитку учнів неможливий їх повноцінний культурний, громадянський та естетичний розвиток. Ця ідея – стрижнева, яка підпорядковує собі усю педагогічну діяльність філолога, його мотивацію, особистісні якості, визначає результативність роботи. Звідси і мотивація професійного зростання – набуття необхідних знань та навичок з метою забезпечення високого рівня літературного розвитку своїх учнів. Ця мотивація напряду пов'язана з самореалізацією особистості майбутнього фахівця, саме вона запускає вольові, творчі, комунікативні, емоційно-ціннісні механізми пізнавальної активності, самовиховання, самоконтролю.

Мотиваційно-ціннісна складова підготовки педагогів визначає та вибудовує мотиви, цілі, ціннісні установки, інтерес до професійної діяльності. Тому доцільно говорити про усвідомлювані фактори впливу на мотивацію до навчання студентів (апеляція до інтересу, цілей навчання, потреб суспільства, професійного успіху; захоплення літературою та любов до дітей; самореалізація у житті та особистісна значущість педагога; корисні та практично значимі знання та навички у майбутній професійній діяльності, позитивний образ викладача; створення доброзичливого настрою на занятті, відкоригований зміст навчального матеріалу, впровадження активних та інтерактивних видів роботи тощо) та неусвідомлювані фактори (застарілі навчальні плани, програми та підручники, що не зорієнтовані на сучасні ціннісні орієнтири; інертність студентів у навчанні, розбалансованість та безсистемність їхньої підготовки тощо). Рушійною силою морально-психологічної готовності, на наш погляд, виступатимуть проблемний виклад теоретичного матеріалу під час лекцій, створення ситуацій вибору особистісної позиції, діалогічна форма побудови занять (дискусія, бесіда), суперечності між досягнутим та необхідним рівнем професійного становлення. Суб'єкт-суб'єктний характер навчання вимагає активної свідомої взаємодії, створює ситуації морального вибору, переоцінки цінностей. Саме у такий спосіб відбуваються інтеріоризація, ідентифікація та екстеріоризація особистості майбутнього учителя літератури. Цінностями-засобами професійної підготовки майбутнього учителя виступають системний цілеспрямований

процес навчання; високий професіоналізм, авторитет та особистий приклад викладачів вузів; проблемний виклад матеріалу та розвивальний характер навчання, пізнавальна активність студентів, критичне мислення, творчість, відкритість, комунікабельність, саморозвиток (самонавчання, самовиховання). Основа аксіологічного підходу – принцип єдності особистісного і професійного розвитку студента.

Майбутній педагог має виявляти високу громадянську позицію, чітко знати та розуміти зміст основних цінностей: загальнолюдські (життя, людина, мир, природа, братерство народів, екзистенційна рівність людей, здоров'я, милосердя, свобода, повага до особистості тощо), національні, педагогічні та фахові цінності. Національні цінності мають спільну основу для усіх народів, відмінності простежуються на рівні контенту (незалежність, непорушність кордонів, державна та національна символіка, державна мова, історія і культура, традиції, національні герої, патріотизм, природні ресурси тощо). Основні національні та громадянські цінності прописані у Конституції.

До педагогічних відносимо цінність особистості та її розвитку, зміст навчання (знання як ціннісна складова, засвоєння та трансляція певного коду культури (його символів, цінностей) на раціональному, чуттєво-емоційному і вольовому рівнях); пізнання та самопізнання, навчальний процес, його системний характер, форми навчально-пізнавальної діяльності, методи навчання тощо.

Кожна галузь освіти та науки визначає свої фахові цінності. При вивченні літератури головну роль на занятті виконують твір письменника та читання. Вивчення світової літератури передбачає світоглядний плюралізм, що виступає у формі співіснування різних інтерпретацій світу, різних світоглядів, права на власне бачення та прийняття або заперечення авторської концепції. Це вимагає від майбутнього учителя не тільки високої відповідальності, а й глибоких знань цінностей літератури як мистецтва (слово, образ, образна картина світу, естетичне пізнання дійсності, творча діяльність, естетичне переживання) та практичних навичок з методики вивчення літератури, критичного мислення, здатності оцінити та поєднати рівень навчальних можливостей учнів, завдання уроку, біографічну інформацію про письменника, цінності його епохи та країни, західного або східного типу культури, ціннісне ставлення письменника (до суспільства, держави, традицій), текст програмового твору і модель майбутнього заняття. Робота над культурними кодами інших народів вимагає від студентів не тільки пізнавального інтересу та знань, а перед усім поваги до людей з різними поглядами та традиціями, толерантності,

терпимості (Ostrovska, 2012, p. 55).

Творчість – це не тільки мистецька діяльність, відкриття або творення нового, а й мистецтво діяльності (творчий підхід), розвиток здібностей. Як процес і результат вона акумулює в собі різні цінності, включає студента у процес їх переосмислення і відповідно збагачує його особистість. Саме тому більшість практичних завдань мають носити творчий характер, що розвиватиме не тільки професійні уміння та навички, а й емоційно-ціннісне ставлення до себе, навчання, майбутньої професійної діяльності. Такими завданнями з методики вивчення літератури вцілому та біографії письменника зокрема можуть бути підготовка повідомлення про письменника у різних жанрах (спіч, есе, публічний виступ, біографічна довідка, літературний портрет, нарис, стаття до газети тощо), підготовка електронної презентації про творчість митця, розробка уроку та його навчально-методичного забезпечення (урок-зустріч, урок-презентація, урок-дослідження, урок-конференція, урок-подорож тощо), розробка позакласного заходу (літературна вітальня, мистецька зустріч, творча майстерня, ток-шоу, дискусія, засідання круглого столу тощо), проведення заняття аудиторно (майстер-клас) або з учнями під час педагогічної практики, написання рефератів, виступи з результатами власних досліджень тощо.

Педагог має демонструвати впевненість у собі, самоповагу, соціальну відповідальність, оптимізм та сукупність найрізноманітніших здібностей, необхідних для наукового пізнання і успішної діяльності – те, що називають емоційним інтелектом. Особливу роль відіграють емоційно-вольові якості майбутніх учителів: любов до дітей, коректне ставлення до особистісної інформації, терпимість, відповідальне ставлення до навчання і праці, до читання, розуміння цінностей освіти та соціальної значимості професії учителя, її творчого характеру. Майбутні педагоги мають постійно збагачувати особистий досвід новими знаннями, в т.ч. прикладами біографій та творчості письменників (зразки самореалізації особистості, долаання проблем або досягнення мети), емпатично розпізнавати закладену в них професійно значиму етичну, мистецьку, суспільну проблематику. М. Бахтін писав, що усе суттєве всередині, а зовнішнє може стати суттєвим, тільки ставши судиною внутрішнього, втіленням духу: „...для вираження поступка изнутри единственного бытия-события, в котором совершается поступок, нужна вся полнота слова: и его содержательно-смысловая сторона (слово-понятие), и наглядно-выразительная (слово-образ), и эмоционально-волевая (интонация слова) в их единстве. ...Живое слово ...не только

обозначает предмет как некоторую наличность, но своей интонацией (действительно произнесенное слово не может не интонироваться, интонация вытекает из самого факта его произнесения) выражает и мое ценностное отношение к предмету, желательное и нежелательное в нем и этим приводит его в движение по направлению заданности его, делает моментом живой событийности” (Bakhtin, 1995, p. 40). Безперечно, слово педагога має велике навчальне та виховне значення, проте на практиці не кожен учитель демонструє вміння чітко розставляти аксіологічні акценти у змісті навчальних матеріалів і завданнях для учнів. Тому мають бути створені такі навчальні ситуації, які б задіяли різні життєві позиції та погляди студентів, сприяли б їх особистісному зростанню від елементарного наслідування чи навіювання до власної ідентифікації та рефлексії (духовного рівня).

Аксіологічний підхід передбачає формування вмінь студентів вибудовувати аксіосферу уроку – його ціннісну складову, що стає орієнтиром самовизначення особистості учня, його світоглядної позиції у навчальному, суспільному або мистецькому середовищі (Ostrovska, 2014, p. 110). Аксіосферу уроку утворюють три рівноцінні та взаємопов’язані складові (загальнолюдські та національні цінності, загальноосвітні та предметні (мистецькі); особистісні цінності), що гармонійно поєднуються у єдину палітуру заняття. Цінності учасників навчально-виховного процесу, письменника та його персонажів відносимо до особистісної складової, що на пряму пов’язана з рівнем осягнення людиною основних моральних категорій (совісті і честі, гідності і справедливості, добра і блага, свободи і відповідальності, істини і краси, любові і самоцінності людини, щастя і смислу життя). Учитель має гармонійно поєднати загальнолюдські, освітні (в т.ч. філологічні) і етичні цінності з структурними, змістовими та емоційно-вольовими компонентами заняття, тоді утвориться аксіосфера, в центрі якої буде розвиток особистості учня. Цінності уроку літератури виконують функції орієнтирів та регуляторів діяльності (пізнавальної, навчальної, методичної), виступають критеріями його оцінки та стають механізмом вибору методів навчання, шляхів засвоєння знань.

Відповідальний етап підготовки учителя літератури – навчити студентів моделювати аксіосферу уроку: визначати ціннісні орієнтири у змісті навчального матеріалу, прогнозувати їх вплив на емоції та самооцінку учня, його ставлення до життя та навчання, сприйняття твору мистецтва та особистості письменника, фактів його біографії; вибудовувати завдання так, щоб в учнів відбувалася переоцінка

їх світоглядної позиції.

Поєднати різні цінності уроку, його тему, виховну мету, завдання, твір автора та проблемні запитання заняття майбутнім педагогам допоможе наскрізна тема (наприклад, патріотизм, кохання, праця, творчість, дитинство тощо). Зрозуміло, що її вибір зумовлюють тема та проблематика твору письменника. Навчити студентів проектувати аксіосферу уроку може допомогти домінанта – ключове слово, навколо якого вибудовується кожен етап уроку і все заняття вцілому. На відміну від теми домінантою може стати багатозначне слово: вікно (на вулицю, у світ, у життя, у пізнання, як межа між світами), тепло (сонця, дому, материнської любові, вогню, життя, дружньої підтримки, порозуміння та співпраці), іскра (вогню, надії, любові, осяяння), храм (душі, віри, любові, знань) тощо. Практичне моделювання студентами-філологами аксіосфери уроку літератури – це прогнозування його ефективності, усвідомлення своєї відповідальності за використання ціннісної складової заняття у формуванні аксіосфери учня.

Алгоритм моделювання аксіосфери уроку:

- чітке визначення мети уроку, його виховної ідеї, завдань на кожному етапі заняття, виокремлення ціннісних орієнтирів (епохи, твору (у темі і проблематиці), світогляду письменника, навчально-пізнавальної діяльності учнів);
- вибір ціннісної зв'язуючої (наскрізна тема або домінанта);
- змістове наповнення уроку: відбір фактів біографії письменника, епізодів програмового твору, цитат, ілюстрацій відповідно до ціннісної зв'язуючої та наведення логічних містків між ними;
- визначення стратегії побудови уроку (дослідницької, дискусійної, творчої), методів навчання, видів роботи та форми проведення заняття (урок-роздум, урок-дослідження, урок-дискусія, урок-творча майстерня, майстер-клас тощо);
- проектування завдань та навчальних ситуацій, під час яких учні мають зробити етичний вибір, обрати спосіб розв'язання навчальної задачі, об'єднати зусилля на досягнення мети уроку та визначених ціннісних орієнтирів.

Коли складові аксіосфери накреслено, студент може детально розписати конспект уроку.

Запропонований алгоритм роботи ставить майбутнього педагога у ситуацію продуктивної діяльності: відбору матеріалу, його систематизації, аналізу і синтезу, проектування уроку, поєднання ціннісних орієнтирів. Як наслідок студент не зупиняється на рівні копіювання або нагромадження

літературознавчої інформації, а спрямований на вирішення методичних завдань. Новизна такої підготовки полягає у здійсненні ціннісного відношення студентів до навчання, професійної підготовки, розробки уроку, роботи як на рівні змісту так і дидактичних завдань. Впровадження аксіосфери уроку у підготовку майбутнього учителя забезпечує цілеспрямовану реалізацію ним когнітивних, розвивальних, виховних та методичних завдань уроку. Їх інтеграція вибудовує єдину систему знань, діалог культур, передбачає проекцію ієрархії цінностей на особистість.

Критерії оцінки аксіосфери заняття: чітке визначення та взаємозв'язок виховної мети уроку, цінностей його змістового наповнення на усіх етапах заняття, форми його проведення, наявність логічних містків між ними та програмовим твором, життям та діяльністю письменника, спрямованість змісту та засобів навчання на особистісний розвиток учня (раціонально-емоційне засвоєння ціннісних значень відбувається індивідуально).

Орієнтація на актуальну у сучасній освіті антропоцентричну гуманітарну методологію та проблемно-тематичне поле філологічного аналізу вимагає від учителя літератури уваги до автора, героя твору, суб'єктної сфери тексту. Використання літературного портрета письменника передбачає увагу до його світогляду, системи цінностей, образної картини світу, міфотворчих компонентів. Водночас студенти мали б знати, що літературні портрети, написані сучасниками письменника, поряд з його індивідуальною характеристикою містять оціночну точку зору автора спогадів, характеристику цінностей культурного простору минулого, естетики та поезики певного літературного напрямку.

Цінність професійної підготовки визначається її узгодженістю з метою та завданнями майбутньої діяльності, а методів – ефективністю засвоєння знань і моральних цінностей, розвитком практичних навичок, здатністю „переломити” свідомість студента з накопичення інформації і ролі виконавця на усвідомлення свого призначення як педагога.

Аксіологічна складова навчання студентів-філологів має реалізовуватися при моделюванні уроку літератури, підготовці повідомлення про письменника, створенні навчальних ситуацій для учнів. Це забезпечить розвиток оціночної свідомості майбутнього учителя – його ціннісного ставлення (етичного, естетичного, пізнавального) до життя, культури, літератури, творчості, педагогічної діяльності, особистості і її світогляду. Система вищої освіти має постійно випробовувати глибину

засвоєння студентами цінностей на раціональному, чуттєво-емоційному і вольовому рівнях. Лабораторні заняття з методики вивчення літератури та педагогічна практика мають передбачати також увагу до особистісних рис майбутніх педагогів.

Здатність педагога приймати рішення та виконувати професійні завдання формується під час різних педагогічних ситуацій. Готовність до прийняття рішень спрямовується сенсом життя, метою навчання та впевненістю у своїх силах. Спільні види діяльності, діалогічна форма проведення заняття, проблемний характер навчання, пізнавальні інтереси, вмотивована активна комунікативно-діяльнісна позиція викладача і студентів – основні форми реалізації аксіологічної складової навчання. Під час лабораторного заняття доцільно створювати проблемні ситуації, що примусять студентів робити вибір між етичною нормою (ідеальне) і щоденною реальністю (традиційний підхід, суспільна думка) як на рівні свідомості, так і на рівні вчинку (основний критерій – моральність поведінки і суджень майбутнього педагога). Інтерактивна форма підготовки студентів найбільш ефективна у реалізації аксіологічної складової заняття, адже суб'єкт-суб'єктний характер навчання вимагає активної свідомої взаємодії, а творча пізнавальна діяльність студентів викликає задоволення від навчання та його результатів, прагнення самореалізації та самовдосконалення. Від викладача залежить наскільки комфортною і творчою буде атмосфера на занятті, які методи і прийоми забезпечать високий рівень взаємодії студентів.

Відсутність єдиних вимог до випускників різних вищих навчальних закладів освіти (Lyst MON Ukraine, 2015, pp. 88-89) тягне за собою різну якість надання освітніх послуг та різний результат підготовки педагогів, розбалансованість їх знань та суперечливість переконань. Підготовка учителя вимагає цілеспрямованого впровадження аксіологічних засад навчання (знання про цінності у психології, педагогіці, етиці, мистецтві; етичність поведінки студентів) і змін усіх функціональних елементів освітньої системи – ціннісно-цільового, змістового і процесуального. Зміни мають відбутися не тільки на рівні підготовки учителя літератури, а й на його ціннісному рівні (раціональному, чуттєво-емоційному і вольовому). При переосмисленні студентом ціннісних акцентів, педагогічних цінностей і себе у житті його особистісні цілі наблизяться до цілей освіти, а оволодіння професією стане засобом самореалізації. Аксіологічний підхід забезпечить спрямованість пізнавальної діяльності студентів на набуття базових і спеціальних компетенцій (наприклад, з вивчення біографії та творчості письменника), виступить зв'язком між

теорією та практикою; дозволить студентам особистісно удосконалюватись, вибудувати власну систему мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності. Як наслідок – зросте відповідальність системи вищої професійної освіти не тільки за рівень компетентності майбутнього учителя літератури, а й за його моральні та професійні ціннісні переконання.

Висновки

Аксіологічна компетентність педагога – результат цілеспрямованої системи підготовки, поєднання традиційних психолого-педагогічних засад навчання з аксіологічними, що вимагає корекції нормативного і навчально-методичного забезпечення системи підготовки майбутніх учителів. Аксіологічна підготовка педагога передбачає ціннісно-орієнтовний, мотиваційний, ціннісно-смісловий та ціннісно-діяльнісний елементи. Головними показниками аксіологічної підготовки учителя мають стати сформована система ціннісних орієнтирів, його професійна культура, навички моделювання аксіосфери уроку. Аксіологічний підхід дозволить студентам вибудувати власну систему мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності.

Цінність статті полягає у визначенні складових аксіологічної підготовки педагогічних працівників.

References

- Bakhtin, M.M. (1995). *Chelovek v mire slova*. Moscow: Izdatel'stvo Rou. (In Russian).
- Kuz'michenko, I.O. (2014). *Maysternist': vid imanentnoho do transtsendentnoho*. *Hi-leya: Naukovyy visnyk* 82, pp. 162-166. (In Ukrainian).
- Levchenko, T.I. (2007). *Yevropeys'ka osvita: konverhentsiya ta dyverhentsiya*. Vinnytsya: Nova knyha. (In Ukrainian).
- Lyst MON Ukrayiny vid 26.10.2015 Nr 1/9-510. Shchodo pohodzhennya proektiv haluzevykh standartiv vyshchoyi osvity, osvithn'o-kvalifikatsiynykh kharakterystyk, osvithn'o-profesiynykh prohram, zasobiv diahnostryky*. In: *Informatsiynny zbirnyk ta komentari Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny*. 2015. Nr 12 (hruden'), pp. 88-89. (In Ukrainian).
- Maslova, V.A. (2007). *Homo lingualis v kul'ture*. Moscow: Gnozis. (In Russian).
- Ostrovskaya, G. (2012). *Aksiologicheskyy podkhod k izucheniyu zhizni i tvorchestva zarubezhnogo pisatelya*. *Gorizonty obrazovaniya* 3 (36): *Psikhologiya. Pedagogika* (V. 3), pp. 51-56. (In Russian).
- Ostrovskaya, G. (2014). *Aksiosfera uroku literatury*. *Naukovyy ohlyad* 5 (6), pp. 109-116. (In Ukrainian).

Tetyana Machaca

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv
tmachacha@ukr.net

Cultural and creative potential of technological education content of the secondary school pupils

Abstract

The purpose of research: to determine the fundamental provisions and the basic concepts of forming cultural and creative content of technological education of the secondary school pupils, its effective component.

Methods of research: a critical analysis of scientific sources and the results of practical experience; comparative historical method of similarity and differences between organizational types of culture; modeling of educational field “Technology” for the detection of internal and external relations; structural and genetic analysis and synthesis of the main elements of a modern organizational type of design and technological culture, which contribute to the development of school technological education system, determine the features of structure and design of its content; clarifying of terminological concepts of cultural approach to forming the content of technological education of secondary school pupils.

Results. According to the modern requirements of quality content and the process of technology training, its effective component is not determined by the level of mastering a certain amount of alienated knowledge, technocratic skills, but the mastery level of pupils of cultural needed key, brunch and the subject of design and technological competence. High-quality technological education involves not only creating conditions for the formation of the competencies based on the updated content, methods and forms of education, but also the development of diagnostic assessment criterion level of this competence of pupils.

Keywords: cultural and creative education content, design and technological culture, design and technological activities, competence approach, design and technological competence.

Тетяна Мачача

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Україна, Київ

tmachacha@ukr.net

Культуротворчий потенціал змісту технологічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл

Анотація

Мета дослідження: визначення засадничих положень й основних понять формування культуротворчого змісту технологічної освіти учнів середньої загальноосвітньої школи, її результативної складової.

Методи дослідження: критичний аналіз наукових джерел та результатів практичного досвіду; порівняльно-історичний метод схожості і відмінності організаційних типів культури; моделювання розвитку освітньої галузі „Технології” для виявлення її внутрішніх і зовнішніх зв’язків; структурно-генетичний аналіз і синтез головних елементів сучасного організаційного типу проектно-технологічної культури, що сприяють розвитку системи шкільної технологічної освіти, визначають особливість структурування і проектування її змісту; уточнення термінологічних понять культурологічного підходу до формування змісту технологічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл.

Висновки. Відповідно до сучасних вимог якості змісту й процесу навчання технологій, його результативної складової визначається не рівнем оволодіння певної суми відчужених знань, технократичних умінь і навичок, а рівнем оволодіння учнями культуродоцільними ключовими, галузевими й предметною проектно-технологічною компетентностями. Якісна технологічна освіта передбачає не лише створення умов для формування відповідних компетентностей на основі оновленого змісту, методів і форм навчання, але й розробку критеріально-оцінювальної діагностики рівнів сформованості зазначеної компетентності в учнів.

Ключові слова: культуротворчий зміст технологічної освіти, проектно-технологічна культура, проектно-технологічна діяльність, компетентнісний підхід, проектно-технологічна компетентність.

Вступ

У виробничій сфері постіндустріальних країн відбуваються глибинні зміни, пов’язані з формуванням нового організаційного типу проектно-технологічної культури як феномена самовираження й самозбереження людства та процесу творення світу.

Робота в постіндустріальному суспільстві має процесуальний характер, а не операційний, як це було в технократичну індустріальну епоху. Ці процеси в сучасному виробництві тлумачаться як цілісні цикли – проекти, які організуються для отримання певних якісних результатів,

зі встановленими рамками часу, витрат засобів і ресурсів. Такі зміни у структурі виробництва зумовлюють потребу у творчих зусиллях працівників, спроможних на професійну мобільність, готових до інноваційної діяльності, ефективної взаємодії, конкурентоспроможності.

Трансформація системи цінностей українського суспільства, зокрема в соціально-економічній і виробничій сферах, потреба у підготовці компетентних фахівців, зумовлюють актуальність проблеми проектування якісно нового змісту технологічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл.

Метою статті є розкриття культуротворчого потенціалу змісту технологічної освіти учнів середньої загальноосвітньої школи, визначення засадничих положень й основних понять його формування.

Розв'язанню означеної проблеми сприяють дослідження методології проектування змісту освіти Н. Бібік, С. Гончаренка, В. Краєвського, І. Лернера, О. Новикова, О. Савченко, М. Скаткіна, А. Хуторського та інших вчених.

Проблеми проектування змісту технологічної освіти досліджують науковці відділу технологічної освіти Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України В. Вдовченко, Т. Мачача, А. Тарара, В. Туташинський.

Аналіз останніх досліджень показує особливу значущість проблеми проектування змісту технологічної освіти на культурологічних засадах, що забезпечує, з одного боку, формування загальної культури, ключових, галузевої (предметної) проектно-технологічної компетентностей учнів, реалізацію їхнього творчого потенціалу, з іншого – виявлення діяльності, спорідненої їхнім потребам і можливостям, адекватності професійних намірів.

Зміна парадигм технологічної освіти, основ формування її змісту

Зміни в цивілізаційному розвитку суспільства, його виробничій сфері та в змісті шкільної технологічної освіти завжди історично взаємоумовлені.

У різні історичні етапи розвитку цивілізації мали місце різні організаційні типи культур: традиційна, корпоративно-ремісничка, професійна (науковий тип), технологічна (проектно-технологічна) (Nikitin, 1975, p. 18). Кожен зазначений тип організаційної культури базується на певному способі виробництва і формі його відтворення (табл. 1).

Pedagogical approach

Таблиця 1. Характеристика організаційних типів культури (за В. Нікітіним)

№	Організаційні типи культури	Спосіб нормування і трансляції діяльності	Форми суспільного устрою, що відтворюють спосіб
1.	Традиційна	Міф і ритуал (<i>міф задає картину світу, ритуал організовує діяльність</i>)	Комунальні групи, що формуються за принципом „свій-чужий”
2.	Корпоративно-ремісничка	Зразок і рецепт його відтворення	Корпорація, що має формально ієрархічну будову: майстер, підмайстер, учень
3.	Професійна (науковий тип)	Теоретичне знання у формі тексту (<i>формується загальні теорії (наука), виокремлюються предметні галузі професійної діяльності</i>)	Професійна організація, що ґрунтується на онтологічних (буттєвих) стосунках
4.	Технологічна (проектно-технологічна)	Процеси проектування, технології, рефлексії	Технологічне суспільство, структуроване за принципом соціально-комунікативної взаємодії і професійних стосунків

Нині активно твориться нова реальність – трансформується система цінностей і відносин у людській спільноті, що суттєво впливає на характер, мотивацію, засоби та умови діяльності, в якій і формується культура.

Характерними ознаками проектно-технологічного організаційного типу культури є:

- еволюція цінностей, зміна цивілізаційних пріоритетів;
- наповнення людської діяльності духовними смислами;
- зміна структури виробництва;
- своєчасне виявлення й оперативне розв’язання нагальних проблем;
- продукування нових ідей, стимуляція інновацій на межі різних галузей;
- доцільне використання можливостей;
- координація діяльності, партнерська взаємодія;
- аналіз й оцінювання соціальних наслідків діяльності.

Система технологічної освіти, на жаль, не встигає своєчасно враховувати зміни, що відбуваються, адаптуватися до них. Школа сьогодні не достатньо вчить учнів самостійно організувати власну навчальну діяльність, визначати й оцінювати її мету, зміст, результати, приймати відповідальні рішення, ефективно використовувати інформаційні технології, продукувати й реалізовувати власні ідеї тощо.

Pedagogical approach

У педагогічній практиці об'єктивно існують суперечності, які заважають реалізовувати культуротворчий потенціал технологічної освіти:

- між творчим характером формування ключових, галузевих (предметної) проектно-технологічної компетентностей старшокласників та переважно технократично-репродуктивним змістом чинних навчальних програм, навчальної літератури, засобами, формами й методами його оволодіння;

- між рівнем засвоєння певної суми знань, умінь, способів діяльності та здатністю мобільно й творчо застосовувати їх на практиці, в реальному житті;

- між існуючою нормативною кількісною оцінкою результатів навчання технологій та потребою якісного оцінювання і самооцінювання індивідуального рівня сформованості ключових, галузевих і предметної проектно-технологічної компетентностей старшокласників.

Такі реалії зумовлюють потребу заміни традиційної технологічної освіти як підготовки учнів до життя на культуротворчу технологічну освіту як формування здатності творити культуру, самовиражатися (табл. 2).

Таблиця 2.

Технологічна освіта як підготовка до життя	Технологічна освіта як засвоєння і творення культури
Підготовка грамотних працівників масового виробництва. Зміст зосереджується на передачі певної суми відчужених знань, умінь і навичок об'єкту навчання, формуванні його раціонального розуму, що зберігає "інформацію".	Максимальне прилучення людини до культури власного народу і людства як одного цілого. Зміст зосереджується на культивуванні таких цінностей як духовність, свобода, відповідальність, творчість, створенні умов для формування загальної культури суб'єктів світотворення

Культуротворча технологічна освіта відрізняється від традиційної перш за все міждисциплінарним характером, що виражає загальну тенденцію сучасної науки, посилює інтеграційні процеси, визнає самоцінність кожного учня, наділеного здібністю до самовираження, самоактуалізації, тобто здійснення свого творчого потенціалу в розв'язанні реальних життєвих проблем.

Розв'язання актуальних завдань розвитку технологічної освіти в Україні сьогодні покладається на освітню галузь "Технології", її базовий навчальний предмет початкової й основної школи "Трудове навчання", допрофільні курси за вибором учнів 8-9 класів, навчальний предмет

“Технології” та профільне навчання технологій у старшій школі. Зміст профільного навчання технологій у старшій школі формується під час вивчення профільних предметів, відповідних спеціалізацій та курсів за вибором в навчальних закладах різного типу.

Нині в Україні триває активна робота над розробленням концептуальних засад реформування української школи, новою редакцією закону про загальну середню освіту. Прийняття зазначених документів передбачає в подальшому перегляд Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, розроблення нових навчальних програм, підручників, посібників, іншої навчальної літератури, а також створення належних умов для реалізації спроектованого змісту освіти в педагогічній дійсності та трансформації його в особистісний досвід учнів.

Завершений цикл формування змісту технологічної освіти відповідно до культурологічного підходу відбувається на п'ятьох рівнях: на трьох рівнях (загального уявлення, навчального предмета, навчального матеріалу) зміст проектується, а на двох наступних (педагогічної дійсності, особистісному) – реалізовується (табл. 3).

Цілісним і якісним можна вважати такий процес технологічної освіти, який реалізовує її зміст на всіх п'ятьох рівнях.

Таблиця 3. Рівні формування змісту технологічної освіти.

<i>Рівні формування змісту</i>	<i>Форма фіксації</i>
<i>I. Зміст, який проектується</i>	
1. Рівень загального уявлення	Допредметний мінімум змісту освіти, Державний стандарт
2. Рівень навчального предмета	Навчальні програми
3. Рівень навчального матеріалу	Підручники, посібники та інші засоби навчання
<i>II. Зміст, що реалізується</i>	
4. Рівень педагогічної дійсності	Зміст технологічної освіти у процесі навчання конкретної школи
5. Рівень структури особистості учня	Зміст як надбання учня на основі індивідуального досвіду

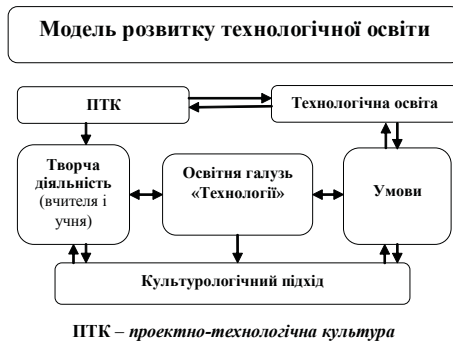
Культуротворча технологічна освіта як засіб реалізації творчої діяльності учнів

Модель розвитку освітньої галузі “Технології” показує, що динамічна цілісність категорій “культура-освіта” дає змогу створити належні умови для реалізації творчого потенціалу кожного учня, формування проектно-технологічної культури (схема 1).

Pedagogical approach

Схема 1. Модель розвитку освітньої галузі “Технології”.

Особливості структурування змісту сучасної технологічної освіти як процесу прилучення людини до творення виробничої культури власного народу, створення особистісно і соціально значущих художньо-матеріальних виробів зумовлені особливостями структури сучасної проектно-технологічної культури організації виробництва.

Організаційний тип *проектно-технологічної культури* в межах середньої загальноосвітньої школи є формою організації процесу навчання, способом реалізації творчого потенціалу кожного учня, спрямованого на вмотивоване перетворення навколишньої дійсності, що характеризується єдністю процесів опредметнення, тобто набуття особистісного освітнього досвіду під час створення особистісно і соціально значущих освітніх продуктів та розпредметнення, тобто присвоєння культурно-історичного, соціального досвіду людства на основі оволодіння операціями проектування, технології, рефлексії (Machacha, 2010, p. 123).

Оскільки культура формується лише у процесі діяльності, то змістово-процесуальною основою технологічної освіти є *проектно-технологічна діяльність* як завершений цикл проекту, її форми, засоби, способи. Основними структурними складовими цієї діяльності є:

- *проектування* – процес створення образу майбутнього об'єкта праці та визначення способів його виробництва;
- *технології* – сукупність способів і засобів перетворення інформації, енергії, матеріалів в очікуваний освітній продукт за наперед визначеною послідовністю та задля інтересів людини;
- *рефлексія* – осмислення, постійний аналіз і самооцінювання цілей, завдань, змісту та результатів проектно-технологічної діяльності.

Культуротворча технологічна освіта як процес руху від цілей до результату, процес прилучення до творення культури власного народу по-

кликана забезпечувати соціокультурний розвиток особистості, формувати ключові, галузеві (предметні) проектно-технологічні компетентності, забезпечувати здатність до підприємливості, конкурентоспроможності, мобільності на ринку праці.

Саме тому *місією технологічної освіти* на всіх рівнях середньої загальноосвітньої школи є реалізація творчого потенціалу учнів у проектно-технологічній діяльності.

С. Кримський, Б. Малиновський, Х. Ортега-і-Гасет, А. Свідзінський та інші вчені стверджують, що культуру не можна знати, її можна лише творити через емоційні переживання і власну майстерність. Проблеми пов'язані з творчістю, завжди привертали до себе увагу. Педагогіка визначає творчість як діяльність, результатом якої є створені матеріальні і духовні цінності, що мають об'єктивну і суб'єктивну значущість. Усталеним також є твердження, що творчість – показник продуктивної діяльності людини, яка породжує щось якісно нове, відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (Rapatsevych, p. 567).

Освітня галузь “Технології”, з позиції відтворення, творення культури і процесу соціалізації учнів, на нашу думку, має всі можливості стати системоутворювальною освітньою галуззю, здатною інтегрувати знання, по-перше, з різних навчальних предметів (математики, фізики, біології, географії, хімії, креслення, образотворчого мистецтва, української мови, основ здоров'я та ін.); по-друге, з наук матеріалознавства, українознавства, мистецтвознавства, етнографії, археології та ін.; по-третє, з основ виробничих процесів, регіональних особливостей декоративно-ужиткових мистецтв тощо.

Важливим є осмислення перспективних інноваційних ідей, створення належних умов реалізації культурологічного підходу до формування цілісного змісту і процесу технологічної освіти:

- наповнення змісту технологічної освіти загальнолюдським, національним, регіональним, особистісним духовно-ціннісним потенціалом;

- структурування і формування змісту технологічної освіти за системним, цілісним, інтегративним, синергетичним, природовідповідним та іншими культуродоцільними принципами;

- розширення варіативності змісту технологічної освіти через зміст навчальних предметів освітньої галузі “Технології”, широкий спектр курсів за вибором, вибір учителем і учнями особистісно та соціально значущих видів і способів діяльності, об'єктів праці тощо;

Pedagogical approach

- визначення компетенцій технологічної освіти, які необхідні для успішної проектно-технологічної діяльності, для вирішення завдань кожної її фази, стадії й етапів та які мають універсальний характер, бо можуть бути застосовані в будь-якій сфері діяльності;

- визначення критеріїв успішності, показників і рівнів оволодіння учнями ключовими, галузевими (предметною) проектно-технологічною компетентностями як прогнозованими, індивідуально вираженими результатами процесу навчання;

- створення освітнього середовища для самовираження, самореалізації, самовизначення учнів, їхньої соціалізації, культурної ідентифікації.

Оскільки *зміст технологічної освіти* ми розглядаємо як педагогічну модель соціального досвіду людства, який є тотожним за структурою, а не за обсягом, людській культурі, взятій в аспект культури організації виробництва, в усій її структурній повноті, то постає питання, який саме педагогічно адаптований соціальний досвід людства треба трансформувати в особистісний досвід кожного учня під час навчання.

Фундаментальним освітнім об'єктом, загальним для пізнання всіма учнями, у чинному Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти визначено способи проектно-технологічної діяльності як універсальної, що інтегрує всі види сучасної діяльності людини: від появи творчого задуму до його реалізації. Саме в цій діяльності формується предметна проектно-технологічна компетентність та поєднуються чотири основні структурні елементи культурологічного змісту технологічної освіти:

- досвід пізнавальної діяльності – у формі адаптивної системи знань про природу, суспільство, культуру, основи виробництва, матеріалознавства, машинознавства, графічної грамоти; способи проектування, технології виготовлення освітніх об'єктів, їх оцінювання, соціальні наслідки їх застосування; декоративно-ужиткові мистецтва тощо;

- досвід репродуктивної діяльності – у формі реалізації наперед визначених технологій, які передбачають відтворення способів оброблення інформації, енергії, конструкційних матеріалів з використанням відповідних засобів праці; умінь діяти за зразком;

- досвід творчої діяльності – у формі здатності приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; організувати процес проектування, технології виготовлення освітніх об'єктів, оцінювання результатів власної проектно-технологічної діяльності; розв'язувати

інформаційно-дослідницькі, дизайнерські, конструкторські і технологічні завдання в нових умовах;

– досвід емоційно-ціннісних ставлень – у формі особистісно й соціально значущих орієнтацій, цінностей, мотивацій.

Цілісна навчальна проектно-технологічна діяльність як змістово-процесуальна основа технологічної освіти спрямована на отримання прогнозованих *освітніх результатів*: зовнішніх освітніх продуктів (створених особистісно й соціально значущих об'єктів праці, матеріалів портфоліо тощо) та внутрішніх освітніх продуктів (духовних цінностей, особистісних якостей, індивідуальний рівень ключових, галузевих і предметної проектно-технологічної компетентностей).

Відповідно до Державного стандарту, зміст технологічної освіти реалізується на основі *компетентнісного підходу*, формуючи в учнів ключові, галузеві й предметну проектно-технологічну компетентності. Ключові компетентності – уміння вчитися, спілкуватися державною мовою, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька і здоров'язбережувальна, – стосуються базових предметів і курсів за вибором усіх освітніх галузей. Такі компетентності належать до загальногалузевого змісту освітніх стандартів, бо мають метапредметний, загальний характер, тобто вони виходять за межі конкретного навчального предмета та здатні функціонувати в будь-якій сфері життєдіяльності.

Галузева (предметна) проектно-технологічна компетентність – набуті учнями в процесі навчання технологій особистісні якості, здібності, освітній досвід проектно-технологічної діяльності, що в сукупності забезпечують готовність і здатність успішно застосовувати набуті знання, вміння, способи діяльності стосовно реальних об'єктів діяльності.

Проектувати зміст технологічної освіти, формувати відповідний рівень проектно-технологічної культури та компетентностей учнів, реалізовувати їхній творчий потенціал можливо на основі таких головних чинників:

1. Оволодіння базовими знаннями, вміннями, способами проектно-технологічної діяльності: проектуванням, технологіями виготовлення виробів, рефлексією, а також адекватним оцінюванням і самооцінюванням освітніх результатів, їх презентацією, рекламуванням і реалізацією.

2. Формування позитивної мотивації навчання, потреби самовираження, самоактуалізації – свідомого здійснення власного творчого потенціалу.

Pedagogical approach

Зазначені чинники визначають структуру багатокомпонентної га-лузевої (предметної) проектно-технологічної компетентності, її діяль-нісний і особистісний компоненти (табл. 4).

Таблиця 4. Структура проектно-технологічної компетентності.

Структура проектно-технологічної компетентності			
Діяльні-сні компо-ненти	Зміст	Особис-тісні компо-ненти	Зміст
Загально-технічний	<i>Досвід пізнавальної діяльності:</i> система знань про основи сучасного виробництва, матеріалознавства, машинознавства, графічної грамоти; універсальні способи проектування, технології виготовлення об'єктів праці, їх оцінювання; роль техніки, проектування і технологій у розвитку суспільства, матеріального виробництва, соціальні наслідки їх застосування; декоративно-ужиткові мистецтва тощо	Операційно-діяльнісний	<i>Здібність</i> до проектування, реалізації технології та оцінювання і самооцінювання результатів проектно-технологічної діяльності
Репродуктивний	<i>Досвід діяльності за зразком (репродуктивної):</i> відтворення і застосування способів репродуктивної діяльності, оброблення інформації, різних конструкційних матеріалів з використанням відповідних засобів праці, дотриманням правил безпечної праці	Ціннісно-смисловий	<i>Здібність</i> усвідомлено виявляти ставлення до об'єкта праці на основі мотивації, рефлексії, духовних установок
Творчий	<i>Досвід продуктивної діяльності:</i> набуття здатності організувати процес проектування, технології виготовлення об'єктів праці, оцінювання результатів власної проектно-технологічної діяльності; досвіду ціннісно-смислових ставлень, соціально-комунікативної, партнерської взаємодії, операційно-діяльнісної здатності до розв'язання інформаційно-дослідницьких, дизайнерських, конструкторських і технологічних завдань у нових умовах	Соціально-комунікативний	<i>Здібність</i> керування в діяльності не лише власними потребами але й потребами інших; до діалогу, партнерської взаємодії, організації власної діяльності, успішного використання і відображення потрібної інформації

Висновки

Відповідно до сучасних вимог якості змісту й процесу навчання технологій, його результативної складової визначається не рівнем оволодіння певної суми відчужених знань, технократичних умінь і навичок, а рівнем оволодіння учнями культуродоцільними ключовими, галузевими й предметною проектно-технологічною компетентностями.

Якісна технологічна освіта передбачає не лише створення умов для формування відповідних компетентностей на основі оновленого змісту, методів і форм навчання, але й розробку критеріально-оцінювальної діагностики рівнів сформованості зазначеної компетентності в учнів.

Об'єктивація самооцінки освітніх досягнень стимулює прагнення учнів до нових звершень, досягнення наперед визначених результатів, усвідомленого підвищення власного рівня компетентності, рефлексії над внутрішніми ціннісно-смысловими й соціально-комунікативними здобутками. Детальний аналіз критеріїв сформованості проектно-технологічної компетентності та їх якісна оцінка забезпечує можливість свідомо визначати подальшу освітню траєкторію, обирати професійний шлях.

Культуротворча технологічна освіта викликає неабиякий інтерес учнів, дає їм змогу відчувати себе суб'єктами, здатними творити власними зусиллями, розумом, руками художньо-матеріальні вироби, змінювати на краще довколишнє середовище, впливати на свій настрій і настрої оточуючих. Учні оволодівають видами діяльності, які дають можливість займатися справою для душі в колі однодумців. Засвоєний алгоритм проектно-технологічної діяльності, набутий рівень відповідних компетентностей дають змогу якісно облаштовувати свій життєвий простір, сприяти активній позиції, мобільній адаптації у невизначених ситуаціях, а в подальшому – до мінливих умов сучасного виробництва та освоєння нових професій. Такі результати технологічної освіти відповідають запитам держави, сучасного суспільства щодо підготовки творчих, працелюбних громадян, які спроможні брати на себе відповідальність, приймати рішення, успішно залучатися до інноваційних процесів проектування і технологій як культурних форм організації сучасного виробництва.

Проведені дослідження виявляють все нові й нові проблеми, зокрема, актуальною є проблема дослідження механізмів розвитку здібностей учнів для реалізації їхнього творчого потенціалу в процесі навчання технологій, відображення їх у змісті і структурі підручників. Також на часі є дослідження способів вимірювання якості результативної складової процесу навчання технологій.

References

Bibik, H. (2015). *Benefits and risks of introduction of competence approach in school education*. Ukrainian pedagogical journal. Nr 1, pp. 47-58.

Crimsky, S. *Request of philosophical meanings*. Kyiv: ed. PARAPAN.

Kraevskyy, V., Hutorskoy, A. (2007). *Fundamentals training. Didactic and methodology*. Moscow: Publishing Center "Academy".

Machacha, T. (2010). *Problem of shaping the essence of the concept of "design and technological culture"*. Scientific Journal of the National Pedagogical University of Drahomanov. Series number 13: The problems of employment and training. Kyiv: SPU M.P. Dragomanov.

Nikitin, V. (1975). *Organizational Types of Modern Culture: Author. Dis. Dr. Culturology*. Moscow: Tolyatti.

Rapatsevych, E. (2005). *Pedagogic*. In: Large Modern Encyclopedia, P. 567. Mińsk: "Modern Word".

State standard of basic and general education: Cabinet of Ministers of Ukraine on 23 November 2011, document number 1392, valid.

Natalia Skrynnik

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

deep_passion@mail.ru

**Peculiarities of the experiment
with the use of Cloud-Oriented technologies
within the environment “1 student – 1 computer”
at the lessons of Ukrainian literature**

Abstract

Purpose. The aim of the article is to analyse the peculiarities of implementing virtual conception “1 student – 1 computer” at the lessons of Ukrainian literature under conditions of cloud-oriented study environment.

Methods. The core methods of material processing were theoretical and analytical, empirical (on the basis of observations and pedagogical experiment), mathematical methods and verification approaches.

Results. At all times education remains a sensitive indicator of universal progress. Realities distinguish a vitally important competency among the educational competencies. It is a media competency. Anachronistic pedagogical methods slow down the processes of modernization of lessons causing a number of contradictions and loss of students’ motivation. The actuality of the research consists in overcoming these problems. We see the practical significance of the achieved results in implementing the unique approaches and methods of teaching of Ukrainian literature with the use of the technology “1 student – 1 computer”; in creation and spreading the recommendations about active overcoming the difficulties of virtual education; in forming the preventive measures which would make impossible the destructiveness of the method under study on the marginal educational levels.

Keywords: media education, cloud-oriented study environment, means of “e-learning”, virtual conception “1to1 in UA”, initiatives “Intel”.

Наталія Скриннік

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Україна, Київ

deep_passion@mail.ru

Особливості експерименту з використанням хмаро орієнтовних технологій у рамках середовища “1 учень – 1 комп’ютер” на уроках української літератури

Анотація

Мета дослідження: аналіз специфіки впровадження віртуальної концепції “1 учень – 1 комп’ютер” на уроках української літератури в умовах ХОНС.

Методи дослідження. Стрижневими методами обробки матеріалів були теоретико-аналітичні, емпіричні (на базі спостережень та педагогічного експерименту), математичні, верифікаційні підходи.

Висновки. Чутливим індикатором розвитку всесвітнього прогресу в усі часи залишається освіта. Реалії виокремлюють серед навчальних компетентностей життєво найважливішу – медійну. Анахронічні педагогічні методи гальмують процеси модернізації уроків, викликаючи ряд протиріч та втрату мотивації учнів. У подоланні цих проблем і вбачаємо актуальність дослідження. Практичне значення отриманих результатів вбачаємо в упровадженні унікальних прийомів та методів навчання української літератури із застосуванням технології “1 учень – 1 комп’ютер”; створенні, розповсюдженні рекомендацій щодо дієвого подолання труднощів віртуальної освіти; формуванні профілактичних заходів, які б унеможливили деструктивність аналізованої методики на маргінальних освітніх рівнях.

Ключові слова: медіаосвіта, хмаро орієнтовне навчальне середовище, засоби “e-learning”, віртуальна концепція “1to1 in UA”, ініціативи “Intel”.

- Чим же живиться душа, Сократе?

- Знаннями, звісно.

Купці самі не знають,

що в товарах корисне, а що шкідливе для тіла,

але розхвалюють усе заради продажу.

Так і ті, що розвозять знання й продають їх,

хоч і вихваляють товар, але не знають, що корисне для душі,

і так само не знають покупці, хіба трапиться хтось із лікарів душевних.

Бо набагато більше ризику при покупці знань, ніж при покупці їжі.

Платон

Вступ

Усеохоплююча глобалізація, інформаційні вибухи та науково-технічна революція сьогодні визначають перебіг життя людства,

а раціональна регуляція й координація основних вітальних процесів можливі лише за умови осмисленої рефлексії їх впливів. Гармонійний соціальний розвиток вимагає відповідної трансформації базових сфер існування. Тому неважко простежити навіть у вибіркового історичному зрізі ключове переконання: особистість повинна володіти багатьма компетенціями задля повноцінного та комфортного перебування в соціумі. У своїх дослідженнях учений О. Базалук навіть пропонує термін “творчогуманітарний, планетарно-космічний тип особистості” (Bazaluk, Yukhymenko, 2010, p. 12), який описує своєрідну ідеально пристосовану модель Надлюдини (інноваційна еволюція поглядів Ніцше) в умовах псіпростору.

Залежно від тотальної модернізації зазнала модифікацій і освітня парадигма.

Швидкісний темп сучасного прогресу та консервативна застарілість основних педагогічних постулатів викликали суттєве протиріччя: відставання й невідповідність методики інноваційним змінам, учнівським інтересам. Саме це, а також безперервна динаміка всевизначального наукового розвитку й зумовили актуальність нашого дослідження. Ціллю статті став аналіз специфіки впровадження віртуальної концепції “1 учень – 1 комп’ютер” на уроках української літератури в умовах ХОНС.

Відповідно до мети нами були сформульовані наступні завдання:

- визначити новочасне місце медіакомпетентності в системі освітніх пріоритетів;

- розглянути діахронію становлення моделі “1:1 elearning”;

- розмежувати привілеї й труднощі застосування середовища “1 to 1 UA” на уроках літератури;

- створити проект та апробувати комплекс доцільних методів навчання української літератури для середньої школи в досліджуваному просторі.

Опрацювання методики ефективного навчання української літератури в 5-6 класах в умовах сучасного хмарного середовища – об’єкт роботи – дозволив всебічно оглянути предмет статті – введення уроків української літератури в медіагалактику “1 учень – 1 комп’ютер”.

Вагомими при дослідженні даного питання стали роботи В. Уліщенко, О. Литвинової, В. Іванова, О. Волошенюк, Б. Ярмахова, Л. Найдюнова, В. Бикова, О. Месєврі та ін. Методично-філософську першооснову становили теорії інформаційного середовища, сталого розвитку, блогосфери Intel і напрацювання зарубіжних учених: В. Вебера, В. Поттера, П. Мелла, У. Хортон, Я. Вацлава.

Ключовими методами обробки матеріалів були:

- теоретико-аналітичні підходи – опрацювання науково-методичної літератури, нормативної бази; структурно-діяльнісне передбачення; компаративний аналіз та сходження від абстрактного до конкретного із моделюванням прогнозованих результатів; аналогії міжнаціонального рівня;

- емпіричні – вивчення індивідуальних особливостей учнів, їх психолого-педагогічних характеристик; огляд шкільної документації, рейтингів; метод експертних оцінок (думки педагогічних рад, колег), лонгітюдне спостереження та вимірювальні порівняння; багаторівневе опитування школярів, батьків, педагогів; тестування у двовимірному форматі: письмовому та комп'ютеризованому; аналіз взаємодії груп та продуктів діяльності; обмін думками у віртуальному режимі; педагогічний експеримент;

- математичні, верифікаційні – підрахунки отриманих експериментальних даних, порівняння з ідеалізованим проектом.

До вирішених нами завдань зараховуємо:

- підтвердження лідерської першості медійної компетентності в сьогodenних метаморфозах;

- поповнення методичної бази зразками можливої інтерсуб'єктної взаємодії засобами "1to1 UA";

- розробку комплексу методичних порад та нових зразків використання нетбуків на літературних уроках.

Практичне значення отриманих результатів вбачаємо у впровадженні унікальних прийомів та методів навчання української літератури із застосуванням технології "1 учень – 1 комп'ютер"; створенні, розповсюдженні рекомендацій щодо дієвого подолання труднощів віртуальної освіти; формуванні профілактичних заходів, які б унеможливили деструктивність аналізованої методики на маргінальних освітніх рівнях.

Сучасні тенденції української медіаосвіти

Стихійна й потужна інтенсифікація інформаційних впливів детермінувала розвиток протекційно-допоміжної педагогічної галузі – медіаосвіти. Слід зазначити, що і нині, пройшовши багатоетапний шлях становлення, медіаосвіта не є однозначною дефініцією. Консолідуючим результатом 4-етапної (Грюнвальдська декларація 1982 року, Тулузька конференція 1990 року, Віденська конференція 1999 року, семінар у Севільї 2002 року) формалізації Концепції медійної освіти ЮНЕСКО стало потрактування медіаосвіти як "... частини базових прав кожного

громадянина в кожній країні світу на свободу висловлювання та доступу до інформації, а також – інструменту розбудови та дотримання демократії” (Ivanov, Voloshenyuk, 2012, p. 8).

Враховуючи досвід Паризької програми 2007 року та Резолюції з медіаграмотності у світі цифрових технологій Європейського парламенту 2008 року, Рекомендацій з медіаосвіти (документ № 8753 від 6 червня 2000 р.) Парламентської Асамблеї Ради Європи, Концепція впровадження медіаосвіти в Україні подає наступне визначення: “Медіаосвіта – частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп’ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій” (Kontseptsiya vprovadzhennya mediaosvity... Nr 1-7/6-150). Цим документом чітко окреслені й основні принципи обговорюваного поняття: особистісний підхід; перманентне оновлення змісту, що забезпечує шляхом постійного оновлення “баланс між актуальною сьогоденністю та історичним надбаннями” (Kontseptsiya vprovadzhennya mediaosvity... Nr 1-7/6-150, 2016); орієнтація на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (як їх пасивне вивчення, так і активне залучення до освітнього, творчого процесів); пошанування національних традицій; пріоритет морально-етичних цінностей (медіаосвіта як щеплення та фільтратор морально безпечних ідей); громадянська спрямованість (як творець громадянського й похідного від нього – політичного – суспільств), естетична наснаженість (як синтезатор найцінніших надбань); продуктивна мотивація.

Дані стратегії зумовили оновлюючий та могутній поштовх інноваційних процесів української науково-педагогічної системи. Численна кількість нормативно-правових документів засвідчує спрямованість державної політики на міжнародний вектор, підтримку розвитку хмарних технологій: Національна доктрина розвитку освіти в Україні (затверджена Указом Президента України 17 квітня 2002 р., № 327/2002), Закони України “Про освіту” (а також Проект нової версії № 3491-д від 04.04.2016), “Про загальну середню освіту”, “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”, “Про захист персональних даних”; “Про електронні документи та електронний документообіг”; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України

від 23 листопада 2011 р. №1392; наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.04.2011 року №302 “Про заходи щодо впровадження електронного навчального контенту”; проект Концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні, розроблений Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України у 2012 році, Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15 травня 2013 р. № 386-р, Стратегія сталого розвитку “Україна-2020” від 12 січня 2015 року № 5/2015; розпорядження № 72-р від 4 лютого 2016 року про забезпечення участі України у міжнародному дослідженні якості освіти PISA-2018; наказ Міністерства освіти і науки України від 21.05.2014 № 629 “Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою “Хмарні сервіси в освіті” на базі загальноосвітніх навчальних закладів України” та ін. Наказом МОН № 691 від 30.06.15 року “Про затвердження структури Інституту модернізації змісту освіти” було запроваджено функціонування відділу STEM-освіти.

Специфіка впровадження освітньої галактики “1to1 in UA”

Світові глобальні мережі, адаптовані та удосконалені, зумовили ефективне використання в навчально-виховному процесі хмаро орієнтованого середовища, а кібернізоване XXI століття змусило освітню систему перезавантажити вкорінений класно-урочний підхід, трансформувати його. 1996 року розпочалась у США масштабна програма масового використання у школах нетбуків – “Знання скрізь і завжди”. Це гасло розповсюдилося на крос-культурну навчальну мережу, зазнавши значних удосконалень. Ініціаторами програми було проголошено необхідність не просто вводити комп’ютери у школи, а надати можливість кожному учневі працювати з індивідуальним засобом e-learning. Ідейний розробник постулатів “1:1” С. Пейперт зазначав: “Ситуація, коли дитина використовує власний ПК постійно, фундаментально відрізняється від тої, коли комп’ютер доступний у межах шкільного класу. Уявіть країну, де вже є школи, але ще не винайдено писемності. Насупив момент, коли олівці, папір та книги винайшли... Олівець у кожному класі створить для учнів масу задоволення... Але ці інновації в освіті не стосуватимуться того революційного впливу, як винайдення писемності впливає на створення та розповсюдження знань. Уявіть, що ваші діти, виходячи зі школи, здають усі підручники, книги, ручки і олівці та отримують їх знову, тільки повертаючись до школи” (Yarmakhov, 2012, p. 26) – так само ситуація, коли комп’ютер є персональним та може бути взятий додому,

кардинально змінює свідомість учня.

На сучасному етапі до середовища долучилося близько 40 країн. У 2008 році представництво міжнародної компанії “Intel” в Україні й Міністерство освіти та науки України (у рамках всесвітньої освітньої ініціативи “Intel “WORLD AHEAD”) уклали Угоду “Про наміри щодо проведення експерименту з використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в умовах навчального середовища “1 учень : 1 комп’ютер”. Відповідно до Наказу МОН України № 54 від 2 лютого 2009 року “Про проведення дослідно-експериментальної роботи з теми “Науково-методичні основи використання ІКТ у навчально-виховному процесі в середовищі “1 учень – 1 комп’ютер” на базі шкільних нетбуків” учасниками проекту стали 43 навчальних заклади.

Головне завдання даного простору – сприяти всебічному розвитку особистісних компетенцій на вимогу інноваційного суспільства. Унікальна умова – наявність у кожного учня власного портативного комп’ютера – нетбука, який підключений до класної локальної мережі або/та Інтернету, з вільним доступом до освітніх ресурсів (“1 uchen’ : 1 komp’yuter”. *Vykozystannya suchasnykh IKT, 2016*).

Узагальнено виділяють варіативні форми надання гаджетів учням: концентраційну (нетбуки перебувають у повній власності учнів), дисперсну (завчасне придбання ПК, можливе використання у парі), настільну (школа забезпечує кілька нетбуків на колектив для роботи в групах), класного комплекту (навчальний заклад обладнує клас повним комплектом комп’ютерів, які залишаються у власності установи) й комбіновану (Yar-makhov, 2012, p. 30). Кожна з них є доцільною при створенні смарт-класів як складових удосконаленої “розумної” школи.

Оскільки аналізована модель є багаторівневою (учень – клас – школа – регіон – країна) – головним її шаблоном стає віртуальний учнівський мікросвіт. Офіційний портал називає технологічним ядром “...програмну оболонку дистанційного навчання “1to1in UA”, що використовується як Internet-портал, на якому розміщуються завдання, тести, презентації, аудіо- та відеозаписи, інші складові уроку. Вона дозволяє проводити off-і online обговорення, дистанційне тестування, спільну роботу над документами тощо” (Proekt “1 uchen’ – 1 komp’yuter”, 2016). Найфункціональніший вплив, звичайно, здійснюється контентом ПК, який повинен максимально оптимізувати керування середовищем. Зокрема важливо встановити такі лабораторії, згруповані розробниками корпорації “Intel”: читання, письма, цифрових приладів, анімації, програмування, математичного моделювання, фото та відео, геоінформаційних

систем, лінгвафонну, музичну тощо (“1 uchen’ : 1 komp’yuter”. Vykorys-tannya suchasnykh IKT, 2016).

П’ятиетапне створення парадигми (визначення цілей, вибір моделі, пілотного зразка, його корекція та тиражування позитивних результатів) дозволило відфільтрувати непрактичні елементи, залишивши ряд її визначних особливостей:

- розширення освітніх горизонтів, використання фактично всесвітньої інформаційної бази;
- якісна еволюція знань, умінь і навичок школярів;
- сумісництво з навчальними предметними програмами багатьох загальноосвітніх дисциплін;
- обов’язкове врахування вікових і психологічних показників, інтересів учнів;
- опір на здоров’язберігаючу педагогіку, санітарно-гігієнічні норми;
- навчання за допомогою медіакваліфікованого фахівця нового рівня (за нашим визначенням – тьютора);
- існування можливості самостійної роботи з інтерактивними програмами, сервісами, ресурсами;
- підвищення навчальної мотивації дітей;
- знищення просторово-часових обмежень, збільшення можливостей сенсорного досвіду, знайомств із кращими досягненнями світової культури тощо;
- реальність моделювання наслідків ідей;
- розвантаження учнівської пам’яті, забезпечення індивідуального темпу та прагнень, що створює ситуацію успіху для кожного;
- створення тіснішої співпраці з батьками; можливість використання гаджетів у домашніх умовах;
- “Заняття з нетбуками дозволяють частково розрядити високу емоційну напруженість і створити більш сприятливий клімат на уроках” (Proekt “1 uchen’ – 1 komp’yuter”, 2016).

Беззаперечно, ефективний коефіцієнт якості віртуальної сфери “1to1” вплинув на прагнення застосовувати її на літературних уроках у середній школі. Оскільки навчання української літератури повинно гарантувати формування ключових компетентностей, які сприятимуть розвитку та повноцінній самореалізації особистості в житті, а одним із базових завдань предмету, що зафіксовано в Програмі, є “...вироблення вміння компетентно і цілеспрямовано орієнтуватися в інформаційному і комунікативному сучасному просторі” (Navchal’ni prohramy, 2013, p. 101)

– то цілком детермінованими вважаємо його концептуальну структуру, інноваційне змістове та методичне наповнення.

Унікальна технологія роботи з персональними нетбуками може бути впроваджена на будь-якому етапі уроку (а також поза його таймінговими межами), що створює атмосферу постійної індивідуальної включеності учня в систему навчання. Наприклад, під час психологічної настанови школярі в онлайн режимі можуть переглянути релаксуюче чи активізуюче відео, прикріпити емостікер настрою (<http://fotosticker.ru/generate>), описати своє улюблене природне явище, дібравши 2-3 музичні композиції (Winamp, LA Player, MediaPlayer), які відповідають йому.

Для вивчення та засвоєння матеріалу в 5 класі доречно використовувати графічні редактори (Visual Box, ArtRage, 5Dfly, Seashore, Photoscape, Pinta, Paint – прикріплення портретів письменників до карти світу, акцент на відомі постаті в Україні; утворення палітри до поезій Тичини із висновком про переваги певних кольорів, малювання виключно цими кольорами свого бачення краси природи), електронні рідери, підручники та зошити (які значно зменшують фізичне навантаження школярів, регулюють параметри тексту оптимально для зору), текстові програми (VTables 1.4, Word, Table Designer – дозволяють оформлювати порівняльні таблиці художніх засобів творів різних письменників, кольорове маркування, встановлення відповідностей, пошук “зайвого”). Завдяки можливості увійти до хмарного простору через нетбук перед учнями значно розширюється спектр пізнавальних прийомів. Ознайомившись із терміном “персоніфікація”, пропонуємо знайти на сайтах <http://gifus.ru/>, <http://ifun.ru/> гіф-анімації, які “оживлюють” неживі предмети, зробити їх словесний опис. У програмах Anvil Studio 2014.10.01, DJ Mix Master, Mixcraft записати мелодію в улюбленому стилі, пояснити принципи милозвучності, надання ритму. Зафіксувати на диктофон, магнітофон, Web-камеру вивчений напам’ять вірш, прослухати його, встановити недоліки інтонування, здійснити у спеціальних додатках фізичні виміри (ритм поезії, гучність голосу при виразному читанні). Переглянути пластилінову анімацію “Садок вишневий” (<https://www.youtube.com/watch?v=E0jnBCKMEuM>), розробити за аналогією проект “За сонцем хмаронька пливе” (пластилінова, пісочна, паперова анімація або мультфільм у програмах Jasc Animation Shop, Pencil, TV Paint Animation, MyPaint). Ресурсами програм AquaSoft PhotoKalender v3.0.10, Дизайн Календарей v5.31 створити календар літературних подій чи значущих дат. За дібраними опорними слайдами (PowerPoint, Visual Box, 5Dfly) перекласти найцікавіші епізоди з розглянутих творів, презентувати візитівку

письменника чи персонажа. За допомогою психологічних тест-сайтів (<http://www.topglobus.ru/psihologicheskij-test-opredelenie-tipa-vashego-haraktera> або <http://stanislaw.ru/rus/research/psyttests/temper/>) визначити тип темпераменту літературних персонажів, вмотивовано оцінити їх поведінку. Написати електронного листа головному герою (як зразок, Олесю із твору “Дивак” Г. Тютюнника), надаючи певні поради. Пройти кодові QR-завдання, квести (сервіси для генерації та розшифрування: <http://reader.kaywa.com/>, <http://www.quickmark.com>, <http://prodroiders.com>).

Перевірка літературних знань легко проводиться онлайн способом (тестування з предмету <https://getkahoot.com/>, mQlicker, <https://www.mentimeter.com/>, <https://learningapps.org/index.php>) та через мережу класу (“Класний менеджер”). Зворотний зв’язок у триаді “батьки-дитина-школа” легко реалізується завдяки спілкуванню через соціальні мережі, блоги, форуми тощо.

Провідну роль здатні виконувати персональні нетбуки й під час перспективної підготовки до ЗНО, віртуального репетиторства.

Набір особливих характеристик середовища “1to1 nUA” із погляду методичних можливостей є надзвичайно широким, на думку багатьох експертів, він прогнозує оптимістичні й багатообіцяючі дидактичні результати. Наслідком ефективної реалізації завдань повинні стати помітні зміни в експериментальних групах: покращення якості знань, активності, мотивації, учнівської комунікабельності; підвищення рівня компетентностей та компетенцій як школярів, так і педагогів; вільний симбіоз із глобальним хмарним суспільством; полегшення умов співпраці педагогів із батьками; динаміка від розгубленості до адаптації й усвідомленого контролю школярами темпу інноваційного соціуму тощо.

Надзвичайно важливими стають допоміжні можливості простору “1 учень – 1 комп’ютер” при забезпеченні комплексної системи інклюзивного навчання української літератури. Середовище розширює спектр когнітивних можливостей учнів із особливими потребами при вивченні літератури, індивідуалізує методи і прийоми навчання дітей із порушеннями за допомогою засобів e-learning, ліквідує комунікабельні труднощі, значно спрощує обмін інформаційними потоками, дозволяє розробити персональні графіки навчання без руптур системності матеріалу. Прикладом успішного використання віртуальної технології є Всеукраїнський проєкт “Мережа на підтримку інклюзії. Школа – для всіх”.

Значна кількість категорій учнів, яким законодавством гарантоване домашнє навчання (що за станом здоров’я не можуть відвідувати навчальний заклад; які мають високий навчальний потенціал і можуть при-

скорено закінчити школу; які проживають у селах і селищах (коли кількість учнів у класі становить менше 5 осіб); які не встигають протягом двох років навчання у школі I ступеня; які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку), зумовлює прямиий фасилітативний вплив середовища “1 учень – 1 комп’ютер” при навчанні літератури. Гострою нині є актуальність застосування домашнього навчання при виникненні перешкод у відвідуванні навчального закладу: соціальні заворушення та проведення бойових дій, екологічні, стихійні лиха, небезпечний температурний режим, адміністративні та медико-санітарні заходи на обмеження контактів інфікованих осіб тощо. Проте подібна практика диктує взаємообмеження понять “домашнє навчання” – “дистанційна освіта” (як віртуальна форма домашньої) – “кібершкола”. Логічно відмінною стає методика концепції “1 учень – 1 комп’ютер” в умовах домашньої дидактичної співпраці.

У результаті міжнародної спрямованості української освіти впроваджуються додаткові системи управління літературним навчанням за SCORM- стандартом (aTutor, Blackboard Learning System, CCNet, Carolane, Desire2Learn, SharePointLMS, Dokeos, eCollege, Fedena, HotChalk, ILIAS, Jackson Creek Software, JoomlaLMS, Learn.com, Meridian KSI, Moodle, Saba Learning Suite, Sakai Project, Spiral Universe Thinking Cap, TotalLMS).

Не можна стверджувати, що втілення стратегії в життя на сьогоденному етапі гарантувало цілковиту успішність запланованого. Реалії, традиційно, репрезентували деякі неузгодженості, перешкоди, які потрібно осмислено ліквідувати. Суттєвим є питання фінансування стартового етапу й регулярного оновлення засобів проекту. Хоча творці задуму наголошували на “...відстороненості від технологічної зашореності як небезпечної помилки” (Yarmakhov, 2012, p. 38), не можна недооцінювати необхідність адміністративного передбачення цього аспекту. Стрижневими, на нашу думку, труднощами слід вважати такі:

а) обмеження простору “1 учень – 1 комп’ютер” початковою ланкою та відповідне його стрімке припинення, як наслідок – розірваність системності та послідовності освіти, втрата цінних компетенцій і т.п.;

б) невідповідна інтерпретація педагога як передавача знань, а не як тьютора;

в) різностороння неготовність предметників до змін навчального середовища;

г) майже повна відсутність методичних розробок із конкретних предметних дисциплін для системи “1:1”.

Необхідно виокремити й важливість нового підходу до постаті вчителя, що є прямим творцем майбутньої нації. Провідним модерновим оновленням стало заміщення класичного поняття на “тьютор”. За традиційними дидактичними принципами тьютор – це наставник, який супроводжує, підтримує процес власного навчання, освітнього пошуку. Встановлено, що його ключова мета – передати не знання, а досвід пошуку та навчання. Історично структура тьюторської системи циклічно змінювалась, переходячи від морального наставництва, власне тьюторства (курси, читання), практичного керування – кураторства до сьогоденних універсальних комбінованих варіантів. Поширеною стала недосконала тенденція тьюторство простежувати виключно в дистанційних формах навчання. Однозначно, важливими та рівноправними є всі його форми.

Практичні дослідження доводять, що вчителю часом важко або неможливо перейти в позицію тьютора. Ці труднощі зумовлені призвичаєнням педагогів до прямої передачі знань, контролю процесу навчання, до сталих методик викладання, архіконсерватизму. У зв’язку з вимогами удосконалених освітніх концепцій пріоритетною визначена постать саме poradnika, взірця досвіду. Тому для педагогів обов’язковою умовою тьюторства є безперервне вдосконалення власного світогляду та вченості.

Підсумки

Комп’ютеризація та віртуалізація життя зумовили необхідність володіння ПК навіть у ранньому учнівському віці, а це і стало основною тенденцією інтернаціонального простору “1:1 learning”. Маючи безліч конструктивних переваг, він потребує й певних корекцій та доопрацювань, особливо в межах середньої школи. Огляд проаналізованих надбань приводить до таких висновків.

1. Беззаперечна пряма залежність науково-освітнього стану від прогресуючого рівня розвитку цивілізації диктує свої вимоги до конкретних дієвих змін. Життєва реалізація самодостатньої, значущої, успішної особистості вимагає нині наявності в неї багатьох компетентностей і компетенцій, вагоме місце серед яких належить медійній.

2. Медіакомпетентність є складним та багатоелементним механізмом. Варіативність понятійного трактування зводиться до узгодженого символу – орієнтира людини у віртуально-аморфному суспільстві.

3. Найпотужнішим нововведенням в освіті ХХІ ст. стало вживлення хмаро орієнтованого простору на основі застосування засобів електронного навчання. Вказаний досвід першопочатково був випробувально-шокуючим для нашої країни, але завдяки спеціальним педагогічним доробкам наукової спільноти успішно реалізується й сьогодні.

4. Чільне місце серед інноваційних освітніх проєктів посіло експериментальне електронне середовище “1 учень – 1 комп’ютер”. Попри сукупність раціональних, ефективних стійностей, модуль потребує певних доопрацювань, що й зумовило мету нашого дослідження.

5. Суттєво змінюється функціональний спектр учителя: від передавача знань до фасилітатора-наставника.

Можливість синкретизму основ тьюторської взаємодії та моделі “1to1inUA” на уроках української літератури в середній школі, поповнення методики новими технологіями – важливі перспективи даного питання.

References

Bazaluk, O., Yukhymenko, N. (2010). *Filosofiya osvity: Navchal'no-metodychnyy posibnyk*. Kyiv. (In Ukrainian).

“1 uchen' : 1 komp'yuter”. *Vykorystannya suchasnykh IKT u navchal'no-vykhovno-mu seredovyshchi “1 uchen' : 1 komp'yuter” na bazi shkil'nykh netbukiv INTEL*. In (10.04.2016): <http://1to1.iteach.com.ua> . (In Ukrainian).

Ivanov, V., Voloshenyuk, O. (2012). *Mediaosvita ta mediahramotnist'*: pidruchnyk. Kyiv: Tsentr vil'noyi presy. (In Ukrainian).

Kontseptsiya vprovadzhennya mediaosvity v Ukrayini (Skhvaleno Postanovoyu Prezydiyi Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrayiny 20 travnya 2010 roku, protokol Nr 1-7/6-150, yedynyy tekst. In (19.04.2016): <http://bibl.com.ua/informatika/34075/index.html> . (In Ukrainian).

Navchal'ni prohramy dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv: Ukrayins'ka mova; Ukrayins'ka literatura 5-9 klasy. (2013). Kyiv: Osvita. (In Ukrainian).

Proekt “1 uchen' – 1 komp'yuter”. In (18.04.2016): http://shkola.ucoz.ua/news/proekt_1_uchen_1_komp_juter/2010-05-20-34. (In Ukrainian).

Ulishchenko, V. (2007). *Internet-tekhnologiyi v intersub'yektyvnomu navchanni literatury*. In: Teoretychna i dydaktychna filolohiya: zbirnyk naukovykh prats' 3. Kyiv: Milenium. (In Ukrainian).

Yarmakhov, B. (2012). “1 uchenik : 1 komp'yuter” – obrazovatel'naya model' mobil'nogo obucheniya v shkole. Moscow. (In Russian).

Ganna Kashyna

National Pedagogical Dragomanov University

Ukraine, Kyiv

Kashina_a_s@i.ua

Development of information competence of the teacher technology in postgraduate education

Abstract

Purpose. With the development of information society the main task of training future and current teachers is to teach them to use modern information and communication technologies in the educational process, causing the need for changes in the traditional system of education of teachers. The development of science and technology requires teacher training in the effective use of its achievements, competently directed personal development of students creatively working to improve the educational process, use and demonstrate the use of modern information technology.

Methods. The effective development of information and communication competencies of teachers technologies during training in the system of postgraduate education depends on the orientation of the educational process on the principles of person-centered and activity approaches learning and application of methods, tools and organizational learning, which involve the use of information and communication technology.

Results. Developed and implemented methodological elements of the system based on determining components of information competence of the teacher of technology to new levels of professional training of teachers technologies. It should be noted that the use of modern information and communication technologies in learning technologies (lessons work) significantly improves the level of teaching, provides a choice of place, time, content and learning, promotes better learning students; In addition, these technologies allow you to create a complete online learning space for students and teachers of self.

Keywords: key competence of teachers, teacher information technology expertise, methodology of information competence, postgraduate education, and teacher training.

Introduction

In the context of Ukraine's accession to the Bologna Process national higher education system is undergoing significant and substantial structural changes. Today the problem of high school is to build the students' scientific outlook, modern system of professional knowledge, development of creative abilities and professional qualifications. But now not only have the knowledge and skills acquired by young professionals while learning to adapt to market conditions. Increasing requirements of today's labour market to the

educational level changes caused education systems of most countries and Ukraine in particular, led to finding ways to reform the educational process.

One of the main tasks of the State program of higher education by 2020 was providing innovation towards higher education and its proactive nature and deepening international cooperation, the integration of Ukrainian higher education system into the European and world educational and scientific space, increasing the participation of higher education institutions, researchers and students in international research projects (Sokhan', 2003). This way of education focuses on the importance of competence approach as a factor that brings the educational system.

Law of Ukraine "On the Concept of the National Informatisation Program" (Kuz'mina, 1989) outlined the main ways to modernise education in Ukraine through the introduction of information and communication technologies. Information teacher competence is determined by one of the important characteristics of the teacher, contributing to its successful careers, social security under conditions of an information society. This, in turn, necessitates upgrading teacher training, which activates the development of information competence. Defined problem is particularly relevant for Postgraduate Education, which aims to promote improvement and self-improvement of professional skills of teachers of secondary schools, develop their creative inclinations, providing educators competitiveness in the labour market.

In modern psychological and pedagogical research, both foreign and Ukrainian scientists much emphasis on the process of formation and development of information competence of teachers. In particular, the problem of information competence of future professionals dedicated scientists S. Gunko, M. Zhaldak, N. Morse, O. Spirin, A. Snigur, Y. Trius, A. Schiemann and others. Development of information competence of teachers in postgraduate education in view of their scientific achievements A. Kravtsova, A. Nikulochkina, E. Trybulska-Smirnov and others.

However, analysis of works of scientists shows that the problem of formation of information competence of teachers studied primarily in the context of the preparation of students of different specialities Pedagogical University. Much less attention is paid to the contemporary research advanced training of teaching staff in institutions of postgraduate education, providing further educational use of ICT. Is also an urgent need to study the problem of information competence of teachers technologies due to lack of sound scientific and methodological support professional development of teachers and their specific professional activity in conditions of informatization of educational institution.

The hypothesis of the study is that the development of ICT competencies of teachers technologies during training in post-graduate education will be more effective if the educational process in pedagogical universities will be based on the principles of person-centred and activity approaches teaching modern information and communication technologies, the use of, tools and organizational learning, which involve the use of information and communication technologies, and are designed individual components of methodical system will improve the professional training of teachers technologies.

The definition of “information competence of the teacher”

Problems associated with the emergence of a competency-based education, studying international organizations such as UNESCO, UNICEF, United Nations Development Programme (UNDP), the Council of Europe, the International Standards Department, Organization of European Cooperation and Development, etc., and a large number of foreign and Ukrainian scientists including I. Babin, V. Baydenko, L. Vasilchenko, A. Dubasenyuk, E. Zeyer, I. Zymnyaya, I. Zyazyun, V. Kozyrev, I. Ermakov, John Raven, N. Radionova, S. Sysoiev, Y. Habermes, A. Khutorskoi and others.

However, the appropriate psychological and pedagogical literature differently interpret the essence of the key concepts of this approach. In particular, the Council of Europe experts believe that each person should have expertise and competencies that contribute to success in life and meet the diverse areas of life and allow you to be tolerant of another worldview peacefully resolve conflicts; and several isolated groups: Intercultural – enable the individual to live in a multicultural society and respect for other peoples and their traditions; communication – allow people to communicate effectively with others; Information – reflect the possession of information technology; competence, self – enable the implementation of human desire to improve them throughout life.

Department of International standards for training, education and achievement in their documents the term “competence” defined as the ability to operate effectively, perform tasks, any job. Structure competence should consist of specific knowledge, skills and attitudes that are the foundation for their professional functions, to achieve professional standards in the industry. Assessment criteria are competence can be certain knowledge, abilities, skills, educational achievement.

Experts program “DeSeCo” (Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations) the term “competence” is de-

defined as the individual's ability to meet individual and social needs, act and perform tasks; with each competency based on a combination of mutual attitudes appropriate cognitive and practical skills, values, emotions and behavioral components, knowledge and skills, all that can be mobilized for active actions; manifested in the activities of the individual in different contexts; shaped by family, work, mass media, religion, etc. (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 9).

At the International Conference of UNESCO (2004) "competence" was defined as "the ability to use effectively and creatively knowledge and skills in interpersonal relationships - situations that involve interaction with others in a social context as well as in professional situations" (Halfdan Farstad Competencies for Life, 2004, p. 6).

So characteristic interpretation of the term "competence" by various international organisations are focusing on interpersonal human interaction in the process of dealing with a problem situation, and "competence" is both a person's ability to interact effectively and the result of this interaction.

The Law of Ukraine "On education" the underlying concept is defined as "a dynamic combination of knowledge and practical skills, ways of thinking, professional, philosophical and civic qualities, moral and ethical values that defines the person's ability to successfully carry out vocational and further training activities and is the result of training at some level of higher education "(Zakon Ukrayiny "Pro vyshchu osvitu").

So today scientists and experts of international organizations (UNESCO, UNICEF, UNDP, Council of Europe, International Department of Standards, Organization of European Cooperation and Development, etc) consider the notion of key competencies, ie the competencies that allow the individual to participate in most social spheres and contributing to improve the quality of society and contribute to personal success (based on European Cooperation and Development) (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 10); Multidimensional formation containing cognitive, emotional, motivational and valuable elements (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 25); the most common methods of action that allow people to understand the situation, to achieve results in their personal and professional lives.

Key competencies integrate into their personal and social education, reflecting the comprehensive set of mastering the ways of life; they are not at all, and in a particular case or situation (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 46). "Key competencies should be favourable to all members of society, that is relevant to all regardless of gender, class, race, culture, marital status and language. In addition, key competencies should be consistent not only with ethnic, eco-

conomic and cultural values and conventions of the society but also to meet the priorities and objectives of education and be personality oriented nature” (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 13). In the scientific literature emphasised that “the key competencies Multifunctional above subject, provide considerable intellectual development, based on different cognitive processes” (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 38).

In particular, international experts of European Cooperation and Development outline the basic criteria for the definition and selection of key competencies that contribute to a high level of results; is an appropriate way to important and complex needs and challenges in the broader context; are important to the individual. These experts are three categories of competencies as a conceptual basis for determining their list. The first category - autonomous activities: the ability to protect and take care of the responsibilities, rights, interests and needs of others; ability to make and implement plans and personal projects; ability to act in a large (wide) context. The second – the interactive use of the ability to interactively use language, symbols and texts; ability to use knowledge and information literacy; the ability to use (new) interactive technologies. Third – the ability to function in socially heterogeneous groups: the ability to successfully interact with others, to cooperate, to solve conflicts (Bibik, Vashchenko, 2004, pp. 10-11).

Based on selected categories of documents of the Council of Europe identified the following types of key competencies: 1) Multicultural; 2) information; 3) social; 4) political; 5) communication; 6) general cultural; 7) cognitive-intellectual; 8) labour, business; 9) home (Bibik, Vashchenko, 2004, p. 47).

Analysing the above material, we note that common to these lists of key competencies is the mandatory inclusion of information competence, stimulated by intensive development and use in various spheres of society ICT.

The key competencies defined by Ukrainian scientists also has competence in information and communication technologies, which involve the ability of the individual to navigate the information space, own and operate according to the information needs of the labour market. They are associated with the qualities of technically and technologically educated person, prepared for active life and work in today’s high-tech information society (Bykov, 2009, p. 46).

At the present stage of informatisation of educational technology for teachers is characterised by broad use in a profession of information technology. This applies in particular information and communication technologies and developed on the basis of electronic educational resources – educa-

tion, research, information, reference materials and tools developed electronically and presented in media of any kind or placed in computer networks that play with the help of electronic and technical means necessary for the effective organization of educational process in regards its content quality teaching materials; these resources are “part of the educational process, with educational and methodological purpose and used for training of pupils, students and considered a key element of information-educational environment” (Ofitsynyy sayt ECDL, 2016).

Organising and conducting classes, especially the labs of Technology (lessons work) on the basis of relevant electronic educational resources in the modern school enhances the effectiveness of teaching and educational process of students. In addition, the use of electronic educational resources and another software-based ICT provides education appropriate clarity, the use of which requires considerable effort from the teacher, and her presence is important for the teaching of these subjects; simplification and automation of technical calculations and more.

Also in the framework of the state program “Information and communication technologies in education and science” for 2006-2010 and “One hundred percent” up to 2015 secondary schools supplied specialized computer classes to teach different subjects, resulting in the need for classroom technology in practical ability, knowledge of methodological aspects regarding the use of ICT and e-learning resources in their professional activities.

Therefore, the concept of “information technology teacher competence is understood as” the ability and willingness based on a combination of knowledge, skills and practical skills to use information technologies, especially information and communication technologies and electronic educational resources to support professional activities of student learning technologies”.

So, given the above material, the term “development of information competence of the teacher” mean a systematic and logical process of a progressive change individual teacher, according to the requirements of modern society, about the ability of information technology in their professional and daily activities.

As defined problem of our research is relevant for teachers of secondary schools and its solution provides for progressive change on individual teacher’s ability to use information technology in their professional and everyday activities, the development of information technology competence of teachers in postsecondary education within consider training teachers in institutions of postgraduate teacher education. In view of the foregoing, the term “development of information competence of teachers technologies in the sys-

tem of postgraduate education” mean the systematic and logical process of the progressive change individual teacher during training on the ability of information technology, especially information and communication technologies and electronic educational resources, their professional and daily activities.

Methods of Information technology competence of teachers in the system of postgraduate education

The problems of education and self-education of adults, including the study of adults who are learning and teaching, learning the process for the organisation considers andragogy. Therefore, the above principles generally accepted pedagogical training should be supplemented. Analysing the work abroad (M. Knowles, P. Jarvis, J. Kalinowski, S. Zmyeyeva, M. Hromkovoyi) and national (N. Protasov, V. Oleynik, V. Putsova, T. Sorochany) researchers highlight the following:

- the principle of joint activity – involves a joint activity of the student, so he teaches, as well as other members of the planning, implementation, evaluation and correction of the learning process, including a teacher, along with the audience determine the content of education; further functions are teacher planning and management processes and procedures which can facilitate assimilation of content;

- individualization of learning – teaching subjects jointly create a customised training programme that focuses on the specific educational needs and learning objectives, based on experience, training, psycho-physiological characteristics of students;

- the principle elektyvn training – providing one who taught a certain freedom of choice of objectives, content, forms, methods, sources, tools, time, time, place of learning, assessment of learning outcomes;

- the principle problem-situational training, according to which education should be based not on substantive, and the problem situational features that will allow the specialist to operate independently and effectively in a variety of situations;

- the principle of mainstreaming learning outcomes – the immediate practical application of obtained knowledge, skills, qualities as particularly important diversity of forms, methods and organisation of workshops, conducting practices, training, etc;

- the principle of educational needs – the construction of the learning process so that a form of learning new educational needs which specify a particular purpose after learning, and assessment of learning outcomes is done by identifying the real degree of learning and identification of problems, which

is impossible without consideration achieve the goal of education;

- the principle of independence and self-stimulation in training implemented through appropriate methods of teaching, evaluation and control of the learning process and so on.

It should be noted that the principles of adult learning principles do not contradict didactic pedagogy. Partly they develop them, correlate them. Their action in concrete terms of adult education is defined by certain characteristics that allow largely use them in the system of postgraduate education.

The characteristic andragogical learning model is the consideration of the individual characteristics and professional needs of students, their experience, training; joint planning education programmes by those who teach and learners etc., that study this model is more individualised.

Since the information competence of the teacher defined as the ability and willingness from previously received a combination of knowledge and practical skills to use information technology to support professional activities of student learning, the course content of training for each group of teachers of a particular subject should be different because the use of information technology teachers in their professional activities may be the same as well as excellent, given the characteristics of subjects (humanitarian, technical and natural-mathematical cycles), class teaching and so on.

In addition, differentiation of training relevant for teachers and another subject as each of them has its own life, social, professional experience, which includes the experience of the use of information and communication technologies. The learning process that will ensure the development of information competence of teachers in the group has featured as andragogic and pedagogical models of learning. As experience in ICT who will be learning is different or non-existent, forcing the teacher to plan the educational process, identify their needs and formulate goals, learning activities thus comes to technology transfer expertise.

Meanwhile, orientation in education should be aimed at solving a particular problem because the adult learning process ceases to be the leading activity, but only a means to achieve other goals, for it is important not discipline, study, and its role in solving problems of life problems that arise in certain situations. Therefore, you should organize the learning process to comply with the principle of independence and self-stimulation in education as the main aim of postgraduate education is not so much load weapons specialist knowledge and certain skills, but primarily focus its search for new independent (Sokhan', 2003, p. 45), in our case - to encourage independent study ICT, based on the minimum required knowledge gained this category of teach-

ers in the classroom. Teachers should create a psychological climate informal learning, based on mutual respect and joint ventures, including joint evaluation of training programmes that will enable its effective adjustment in the future.

Using these principles will help to effectively develop information competency of the teacher, as each of them, choosing their own training content, the result can solve it relevant to the issue of the use of information and communication technologies in their professional activities.

Therefore the description of cognitive activity component of information technology competence of teachers feasible based on cognitive and functional approaches. With this in mind are the following components of cognitive activity components of information competence of teachers, operating competence in the use of information and communication technologies; methodical competence using ICT in the learning process.

Consider these components in the context of the study of the problem. Operating treated competence as a combination of knowledge and skills, and experience that allows you to effectively solve problems that arise in the use of software and hardware. It should be noted that the teacher does not have to be an expert, but should reach this level of hardware and software to be able to independently and quickly without specialised help solve the urgent problem when using ICT in the learning process. As for the personal computer hardware teacher should:

- know the basic components of the personal computer functions that they perform, and the characteristics of such devices;
- be able to complement the simple PC peripherals (projector, printer, scanner, etc.) that are necessary for work;
- be prepared to use multimedia devices, digital video camera, voice recorder, projector, interactive whiteboard and more.

As for the personal computer software teacher should:

- perform basic operations on Windows and Linux;
- perform standard operations among the major software components of the package Microsoft Office;
- be prepared to use external data carriers and accompanying software (programmes archiving, recording media, file managers, programmes that restore data on corrupted media, etc.);
- be ready to install the software and general educational purposes;
- be able to install new peripherals and use it (eg, projector, printer, scanner, etc.);
- be able to optimally configure the operating system to the needs of the lesson;

- have an understanding of programming in one of the modern object-oriented languages, for example, Visual Basic for Application, since the use of the language when writing so-called macros significantly enhances the software package Microsoft Office.

Note that the hardware and software used to implement communications-based information technologies, the use of which teacher will provide him with the opportunity to conveniently and quickly find the necessary information, communicate with colleagues, get acquainted with the best educational experience, improve skills through distance learning, inform parents students on their achievements and challenges in education, to collaborate with them in solving educational and educational problems, students report their evaluation, provide necessary advice and more. Under these conditions, the teacher should:

- have the skills to use the local network to search, and data transmission, software installation, etc;

- know how to use the most common programmes access the Internet, search engines and finding the necessary data in this environment;

- be able to adjust if necessary internet connection on your work computer, including using the and mobile phones;

- have skills to use e-mail, social networking;

- be able to create and accompany Websites devoted to school subjects that can be placed in a local school network and on the Internet;

- be prepared for the use of hardware and software for video conferencing both within the institution and with other institutions.

Methodical competence using ICT in education – the teacher must know how to use the potential of modern information and communication technologies to improve the methods of teaching their subject. Therefore, the teacher should:

- know the basic teaching of the theory of the educational process and how they evaluated the use of information and communication technologies;

- to plan lessons using modern technique of modern information and communication technologies in teaching different technologies (eg, personality-oriented learning; the training in cooperation, individual training, etc.);

- to understand the project method and technology of its implementation and place of ICT in it;

- know about the advantages and disadvantages of distance learning and to understand the methodology of implementation based on freely distributed platforms;

- be able to create educational materials for a particular school subject

using a text editor, image editor, spreadsheets, multimedia applications, etc;

- be able to effectively use electronic educational resources – electronic display educational materials, teaching materials, encyclopaedias, dictionaries, textbooks, laboratory workshops, etc;

- be able to create their own electronic educational resources, including a multimedia presentation that has several significant advantages of teaching in learning, contextual and temporal interactivity.

Therefore, the programme teacher training technologies in teaching postgraduate education system includes the following modules:

1) „Modern information and communication technologies in education” – to familiarize teachers with modern techniques of information and communication technologies in educational activities and a social, cultural, legal problems arising from this; and the skills of effective use of modern information and communication technologies in teaching various subjects to students of different age groups with innovative pedagogical technologies;

2) „Software pedagogical tools” - to familiarise teachers with modern educational software, during which teachers will develop they're operational and methodological competence using ICT;

3) „Media in didactics” – to familiarise teachers with didactic principles of creating and using multimedia products in the learning process (presentations, videos, etc.);

4) „Package Microsoft Office in training” – familiarise teachers with basic teaching principles used in the educational process text, spreadsheet and multimedia editors (Microsoft Word, Excel, Outlook);

5) „Internet services in education” – familiarize teachers with the basic methodological principles used in the educational process of cloud technologies, including distance and to control knowledge, solving problems of education and training, reporting, training and involvement in the educational process of all stakeholders (eGroupWare, Google Apps for Education, Microsoft Live@edu, etc.).

For further information competence development and intensification of this process teachers technologies, between course period recommended for remote training course „Modern information and communication technologies in education”, which is available on the website „Postgraduate education” Institute of retraining and advanced training of the National Pedagogical University named after M. Dragomanova. The main purpose of the course is to help everyone who wants to develop the basic skills needed to confidently start using a personal computer (Sayt “Pislyadyplomna osvita”).

Working distance course includes the following components: 1) Com-

puter Basics; 2) The Internet and Web; 3) programmes to improve performance; 4) computer security and privacy; 5) digital lifestyle. Each of the components meets distance learning module. It should be noted that the course can be passed in either online, or offline (training material available to download and view on your computer without the direct use of the Internet). After training, you can make the certification test, which covers topics from all five components (Sayt "Pislyadyplojna osvita").

For training courses with a high level of information competence recommended passage of a distance course on The European Computer Driving Licence, European Computer law (ECDL) – a leading global certification of skills possession of personal computers that began operations since 1990, whose founder – Finnish computer Union (FIPA) (ECDL, 2016).

The objective of this program – improving competence in information and technology around the world; improve the skills of possession of a personal computer and basic software products among the citizens of Europe and other countries; ensuring users understand the benefits of information technology and the need for a personal computer in daily activities; equal access to information resources for all, regardless of age, sex, physical condition, occupation, place of residence and education, enhance the mobility of graduate schools and higher education institutions to facilitate employment and provide social protection, adaptation to the information society for people with disabilities; improving the efficiency of the staff of private companies and government agencies through efficient use of information technology capabilities; creating the conditions for total computerization of the population.

Distance course consists of seven modules with compulsory certification upon graduation.

Module 1 „Basic knowledge of information technology.” The candidate should have an understanding of the components of a personal computer – hardware and software, means of storage and be able to use them; information networks and applications; the use of computers in everyday life; safety factors and the harmful effects of computer to health; data protection, copyright and legal issues associated with computers and information and communication technologies.

Module 2 „Using your computer and work with operating systems.” The candidate must be able to perform basic operations in the operating system environment and make its settings if necessary; be able to use antivirus software.

Module 3, „Text Editor”. The candidate must be able to perform basic formatting operations, editing or further printing; use special features and more.

Module 4 „Spreadsheets”. The candidate must be able to create and edit tables using basic formulas to perform mathematical and logical operations on numerical data, build charts and graphics and more.

Module 5 „Databases.” The candidate shall be aware of the basic concept of simple databases; be able to create and make changes to tables, forms, to sample data and generate reports; work with existing databases.

Module 6 „Presentations”. The candidate should be able to create and edit presentations, using graphics and animation capabilities of the software.

Module 7 „Information and communication”. The candidate should know the basics, terms and safety regulations relating to the Internet; be able to navigate the Web-pages, search for information; demonstrate the ability to work with e-mail.

Conclusions

Effective development of ICT competencies of teachers technologies during training in the system of postgraduate education depends on the orientation of the educational process on the principles of person-centred and activity approaches teaching modern information and communication technologies, and the use of methods, tools and organizational learning, which involve the use of information and communication technologies. Developed and implemented methodological elements of the system based on determining components of information competence of the teacher of technology to new levels of professional training of teachers technologies.

It is a modern development of scientific and technical progress, changes in the social environment require teachers to effectively use them in learning achievement, personal development competently steers students creatively working to improve the educational process, use and demonstrate the use of modern information technology. It should be noted that the use of modern information and communication technology in learning technologies (lessons work both girls and boys) significantly improves the level of teaching, provides a choice of place, time, content and learning, promotes better learning students; In addition, these technologies allow you to create a complete on-line learning space for students and teachers of self.

References

- Bibik, N.M., Vashchenko L.S. (2004). *Kompetentnisnyy pidkhid u suchasnyy osviti: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki perspektyvy*: biblioteka z osvith'oyi polityky. Kyiv: K.I.S. (In Ukrainian).
- Bykov, V.Yu. (2009). *Zvit pro naukovo-doslidnu robotu: Systema informatsiyno-komunikatsiynikh kompetentnostey uchniv, vchyteliv i kerivnykiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv dlya normatyvnoho zabezpechennya ta standartyzatsiyi dystantsiynoho navchannya (II etap)*. Kyiv: APN Ukrainy. (In Ukrainian).
- Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO)*. OECD (Draft). 8 p.
- ECDL – Evropeyskiy standart komp'yuternoy gramotnosti*. In: <http://www.center.fio.ru/method/resources/judina/07-04/ECDL/ECDL.htm>. (In Russian).
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen handelns*. Frankfurt.
- Halfdan Farstad Competencies for Life: Some Implications for Education: Back ground paper to Workshop 3: Quality Education and Competencies for Life*. 811 September 2004. Geneva.
- Kurs tsyfrovyykh tekhnolohiy Microsoft*. In (20.04.2016): <http://www.microsoft.com/ukraine/education/partnersinlearning/digitalliteracy.msp>. (In Ukrainian).
- Kuz'mina, N.V. (1989). *Professionalizm deyatel'nosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya*. Moscow: Vysshaya shkola. (In Russian).
- Memorandum pro vzyemorozuminnya mizh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta Korporatsiyeyu Microsoft vid 28.10.2003*. In: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_160. (In Ukrainian).
- Memorandum pro vzyemorozuminnya mizh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta Korporatsiyeyu Microsoft vid 20.05.2008*. In: <http://msdb.com.ua/Downloads/ukraine/education/ukrainemined-052008.pdf>. (In Ukrainian).
- Nakaz Ministerstva osvity i nauky molodi ta sportu Ukrainy Nr 1060 "Pro zatverdzhennya Polozhennya pro elektronni osvithni resursy"* vid 01.10.2012. In: [zhttp://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12). (In Ukrainian).
- Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Nr. 693 "Pro provedennya pedahohichnoho eksperymentu shchodo navchannya maybutnikh uchyteliv ta uchyteliv informatsiyno-komunikatsiynym tekhnolohiyam"* vid 06.12.2005. In: <http://www.uapravo.net/data2008/base41/ukr41408.htm>. (In Ukrainian).
- Ofitsiynyy sayt ECCL*. In (20.04.2016): <http://www.eccl.com>. (In Ukrainian).
- Pyekhota, O. (2006). *Andrahohichni problemy u pidhotovtsi vykladachiv dlya systemy pislyadyplomnoyi osvity*. Chernivtsi: "Bukrek". (In Ukrainian).
- Sayt "Pislyadyplomna osvita" Instytutu perepidhotovky ta pidvyshchennya kvalifikatsiyi Natsional'noho pedahohchnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. In (20.04.2016): <http://do.ipk.npu.edu.ua/>. (In Ukrainian).
- Sayt prohramy "Microsoft Partnerstvo v navchanni"*. In (20.04.2016): <http://www.microsoft.com/ukraine/education/partnersinlearning/default.msp>. (In Ukrainian).
- Sokhan', L.V. (2003). *Zhyttyeva kompetentnist' osobystosti: naukovo-metodychnyy posibnyk*. Kyiv: Bohdana. (In Ukrainian).

Pedagogical approach

Spirin, O.M. (2009). *Informatsiyno-komunikatsiyni ta informatychni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiyno-spetsializovanykh kompetentnostey vchytelya informatyky*. Kyiv: APN Ukrayiny. (In Ukrainian).

Zakon Ukrayiny "Pro vyzhchu osvitu" Nr. 1556-VII-VR vid 01.07.2014: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (In Ukrainian).

Zhaldak, M.I. (2005). *Pro deyaki metodychni aspekty navchannya informatyky v shkoli i pedahohichnomu universyteti*. Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova Seriya nr. 2. Komp'yuterno-oriyentovani systemy navchannya: zbirnyk nauk. prats'. 2 (9), pp. 3–14. (In Ukrainian).

Halyna Bijchuk

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv

halyna.bijchuk@gmail.com

Electronic textbook: designing and application in terms of personal and competence-based training

Abstract

The article deals with the interaction problems of pedagogical cultures and modern electronic (information and communication) educational platform on the competence approach basis in the process of e-book using in humanities.

Purpose. The aim of this article is to outline the pedagogical and didactical opportunities of a new e-book using by students and teachers in the complex usage with other means of education and traditional textbook. The content, structure, main stages and criteria of effective functioning of electronic lesson design in Literature were defined.

Methods. The methods and forms of lesson elective course activities that were used in the classroom is a multimedia lecture, heuristic conversation, discussion with controversy and without it, preparation of training scenarios of teachers, training projects of students, usage of tests and statistical quantitative and qualitative indicators of studying.

Results. The article reports the results of suggested educational methodology and ebook using provides active interaction and development of traditional pedagogical cultures and modern electronic (information and communication) educational platform in order to gain informational skills – communicative, reading, social and cultural competences. It generates students' needs in reading, cognitive interests, intellectual capacities, aptitudes, intercultural interests.

Keywords: electronic means, electronic lesson constructor, information and communicative educational technology, competence approach, multimedia, educational project, multimedia board.

Галина Бійчук

Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Україна, Київ

halyna.bijchuk@gmail.com

Електронний підручник: проектування і застосування в умовах особистісно орієнтованого і компетентнісного навчання

Анотація

У статті досліджується проблема взаємодії педагогічних культур і новітньої електронної (інформаційно-комунікаційної) освітньої платформи на засадах компетентнісного підходу у процесі використання електронного підручника з гуманітарних дисциплін.

Мета дослідження: з'ясувати педагогічні й дидактичні можливості використання нової моделі електронного підручника учнями і вчителями в комплексному застосуванні з іншими засобами навчання й традиційними підручниками. Зміст, структуру, основні етапи та критерії ефективності функціонування електронного конструктора уроків з літератури.

Методи. Ефективними методами, прийомами, формами організації діяльності на уроках літератури й факультативних занять у процесі використання електронного підручника як конструктора є мультимедійна лекція, евристична бесіда, дискусія (з полемікою, і без неї), підготовка навчальних сценаріїв учителів, навчальних проєктів учнів, використання тестових завдань й статистичних кількісних і якісних показників засвоєння навчального матеріалу.

Висновки. Запропонована методика навчання й використання електронного підручника сприяє активній взаємодії й розвитку традиційних педагогічних культур і новітньої електронної для досягнення інформаційних умінь і навичок, комунікативних, читацьких, предметних і соціокультурних компетентностей. Формує в учнів потребу в читанні, розвитку пізнавальних інтересів, інтелектуальних можливостей, нахилів, міжкультурних інтересів.

Ключові слова: електронний засіб, електронний конструктор уроків, інформаційно-комунікативні технології навчання, компетентнісний підхід, мультимедія, навчальний проєкт, мультимедійна дошка.

Вступ

У сучасних умовах глобалізації і технологічних перетворень, що торкається усіх сфер життя, освіта досить природньо потерпає якісних значних змін, пов'язаних з необхідністю підготовки кваліфікованих фахівців, здатних мобільно адаптуватися до технологічних інновацій, бути готовим до навчання і самонавчання й упровадження нових засобів

навчання й комунікацій. Водночас неможливо уявити сучасний урок без комп'ютерних та мультимедійних технологій, SMART-дошки, Інтернету, а вчителя, без інноваційного мислення й прагнення до вдосконалення освітнього процесу за допомогою комп'ютера й мультимедійної системи. Урок з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій та презентацій стає більш цікавим для учня, а тому ефективнішим у засвоєнні предметних знань, водночас поліпшується візуальний рівень унаочнення навчального матеріалу на уроці. Практичне та системне використання програмного засобу і мультимедійних сценаріїв уроку ефективно впливає на навчальну мотивацію учнів, розвиває візуальне сприйняття та творчу уяву, зацікав підходу.

Про усвідомлення важливості соціального замовлення свідчить поява численних методичних праць із проблеми застосування ІКТ на уроках літератури (Богдан Л., Вемберг В., Драч О., Матюшкіна Т., Скобельська О., Уліщенко А., Уліщенко В. та ін.), у яких обґрунтовується доцільність звернення до інформаційно-комп'ютерних технологій у процесі вивчення художнього твору, наводяться розробки уроків із використанням ІКТ. Науковці і вчителі-практики переконливо доводять, що застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у сукупності з електронним мультимедійним підручником й програмними засобами навчання сприяє ефективному засвоєнню учнями навчального матеріалу. Розвивається алгоритмічний і логічний стиль мислення школярів, активізується процес оволодіння основними мислительними операціями, які формують уміння послідовно і чітко висловлювати думки, організовувати навчальну діяльність.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій у процесі вивчення української літератури, залишаються мало дослідженими. Широке впровадження ІКТ у практику роботи учителя-словесника передбачає відхід від "традиційного" навчання з переважно пояснювально-ілюстративною методикою до збільшення обсягу навчальних завдань пошуково-дослідницького характеру, перегляд організаційних форм навчально-виховної роботи. Відтак необхідне розроблення науково обґрунтованої системи методів, прийомів, видів навчальної діяльності із застосуванням ІКТ на уроках української літератури, окреслення кола умов, які забезпечать результативність процесу, вироблення критеріїв його ефективності.

Електронний конструктор уроків в умовах компетентнісного навчання

Мультимедійний підручник з вивчення української літератури в основній старшій школі складається з певної кількості набору електронних уроків (конструктор уроків) вивчення творчості письменників, що відповідає чинній навчальній програмі з української літератури.

Мета електронного мультимедійного підручника: допомогти вчителю-словеснику у використанні інформаційно-комп'ютерних технологій та впровадження дидактичних мультимедійних навчальних матеріалів, які б якісно впливали на мотивацію учнів до вивчення предмета української літератури; активізувати пізнавальну діяльність учнів на уроці, розвитку їхнього творчого мислення, уяви, асоціацій, фонових знань, самоорганізованості й самостійності в навчанні; формуванні інформаційно – комунікативних та загальнокультурних літературних компетенцій, що сприяє розвитку індивідуальності особистості та її всебічній повновартісній самореалізації в сучасному інформаційному просторі.

Методика використання мультимедійних технологій передбачає вдосконалення системи управління навчанням на різних етапах роботи, посилення активної мотивації навчання, підвищення інформаційної культури учнів та рівня підготовки в галузі сучасних інформаційних технологій, а також демонстрацією можливостей комп'ютера – як засобу для створення власних проєктів, презентацій, гри, відеосюжетів про віртуальний музей, відеофільмів.

Учнів приваблює новизна проведення мультимедійних уроків, у них з'являється зацікавленість до вивчення матеріалу, готовність і бажання виконувати додаткові завдання, навчальні проєкти, створювати власні презентації з вивчення біографії і творчості письменників, зникає страх перед комп'ютером.

Мультимедійні уроки допомагають засвоїти базові знання з предмета, систематизувати засвоєний матеріал, сформуванати навички самоконтролю та мотивацію до вивчення української літератури, а також надають навчально-методичну допомогу учителям і учням у самостійній роботі. Для проведення мультимедійного уроку необхідні такі технічні засоби:

- персональні комп'ютери (ноутбуки, оснащені системним і спеціальним програмним забезпеченням, або об'єднанні в локальну

мережу (комп'ютерний клас),

- мультимедійний проектор,
- інтерактивна чи Smart-дошка тощо.

Робота учнів у класі може бути організована фронтально, індивідуально або малими групами. Зокрема, повніше розкриття можливостей мультимедійного підручника на уроці досягається не лише під час фронтальних знань, а й в індивідуальній роботі кожного учня з інтерактивним продуктом. Водночас учень не лише засвоює певні знання та уміння, а набуває практичні навички роботи з мультимедійними програмами. Використання на уроці таких електронних мультимедійних програм активізує мозок учнів і сприяє ефективному засвоєнню матеріалу й підвищенню інтересу учнів до вивчення творчості письменника, особливостей предмета, формує у них уміння активно й самостійно працювати з навколишнім життям. Вивчення української літератури на уроці чи поза шкільний час з використання інформаційно-комп'ютерних технологій та програмно-педагогічного засобу забезпечує реалізацію мети мультимедійного підручника, освітніх цілей у формуванні предметних, ключових і інформаційних компетентностей. П'ять груп ключових компетентностей, якими мають володіти молоді європейці, на думку, О. Савченко стали основним орієнтиром у визначенні ключових компетенцій в сучасній шкільній освіті. А саме: 1) політичні та соціальні; 2) компетентності пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві; 3) компетентності, що стосуються володіння усним та письмовим спілкуванням, зокрема володіння більш ніж однією мовою; 4) компетентності, що пов'язані з розвитком інформаційного суспільства; 5) вміння вчитись – як базис для навчання у професійному і соціальному контекстах.

Для середньої школи запропоновано формувати в учнів сім груп ключових компетентностей:

- 1) грамотність (читання, письмо);
- 2) загальні навички (комунікації, здатність навчатися, лідерство);
- 3) особисті компетенції (вмотивованість, цікавість, креативність, чесність, наполегливість тощо);
- 4) ІКТ-компетентності;
- 5) володіння іноземними мовами;
- 6) соціальні компетентності ;
- 7) компетентності з науки і технології, які передбачають наукову грамотність (Savchenko, 2006).

На основі вивчення зарубіжного досвіду й потреб розвитку української школи науковці О. Савченко, О.В. Овчарук, О.І. Локшина, Н.М. Бібік, О.І. Пометун та ін., визначили таку сукупність ключових компетентностей: уміння вчитися (навчальна), громадська, загальнокультурна компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій.

Предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах конкретного предмета, що дає змогу учневі автономно виконувати певні дії для розв'язання певної навчальної потреби (завдання, ситуації).

О. Савченко визначає такі категорії ключових компетентностей:

- **автономна діяльність** – здатність захищати та піклуватися про права, потреби, відповідальність за інших; здатність виконувати та складати плани, особисті проекти; здатність діяти у широкому контексті;

- **інтерактивне використання засобів** – здатність інтерактивно використовувати мову, символіку, тексти; здатність використовувати знання та цифрову (інформаційну) грамотність; здатність застосовувати нові інтерактивні технології;

- **вміння функціонувати в соціально різноманітних групах** – здатність успішно взаємодіяти з іншими; здатність співпрацювати; здатність вирішувати конфлікти (Savchenko, 2011, p. 6).

Водночас сукупність компетентностей має чітко бути відображено у Державних стандартах, навчальних програмах і державних вимогах до навчальних досягнень учнів. Власне, це надає чітку установку учителям проте, що має бути результатом вивчення того чи іншого матеріалу. Ключові компетентності (міжпредметні, універсальні) – це *знання*: «Я знаю, що...»; *вміння*: «Я вмію це зробити...»; *навички, досвід, ставлення, особисті якості, діяльність*: «Я вмію це робити...» «Я роблю...»; *творчість*: «Я створюю...», «Я придумую...»; емоційно-ціннісна сфера: «Я прагну...», «Я хочу...». За висловлюванням О. Савченко, потрібно формувати за допомогою спеціально підготовленого змісту, технологій і розвивально збагаченого середовища, яке має такі ознаки: відкритість, цілісність, емоційна комфортність, суб'єктність навчальної взаємодії (Savchenko, 2011, p. 6).

Розглянемо сутність ключових компетентностей на прикладі оволодіння учнями **уміннями** вчитись – *це здатність виявляти послідовність і наполегливість у навчанні, вміння організовувати власне навчання як індивідуально, так і в групах управляючи часом та інформацією*. Ця компетенція передбачає набуття, обробку та засвоєння

нових знань, умінь і навичок, а також пошук і використання інформації. Уміння вчитися передбачає, що хто вчиться, той спираються на попередні знання та життєвий досвід, маючи на меті застосування знань, умінь і навичок у різних контекстах – удома, на роботі, в процесі навчання та професійної підготовки. Мотивація та впевненість є визначальними характеристиками компетентності особистості. Бо уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості (Savchenko, 2011).

Сучасна ситуація розвитку освіти вимагає переосмислення мети, змісту і структури освіти цього учіння як інструменту особистісно орієнтованого навчання в умовах переходу до інформаційного суспільства, що передбачає значно більшу увагу до результативної складової. Водночас ми розуміємо ключову компетентність “учіння вчитися” як складне інтегроване утворення сутність і структура якого зумовлені метою його формування в контексті ідей компетентної освіти. Однак, визначення функцій, структури ключових компетентностей “учіння самостійно вчитися” зумовлене тим, як ми розуміємо: 1) сутність процесу самостійного учіння його рушійні сили; 2) які елементи є обов’язковими для структури ключової компетентності. Навчання є цілеспрямованою, взаємопов’язаною діяльністю вчителя і учнів, яка включає, мотивацію, цілепокладання, планування, підготовку та здійснення (різні рівні складності), рефлексію і оцінювання результатів.

Компоненти уміння вчитися:

- **мотиваційний** – ставлення і прагнення учня до навчання,
- **змістовий** – відомі і нові знання, цінності, вміння, навички;
- **діяльнісний** – способи організації виконання навчальної діяльності різного рівня складності;
- **контрольно-оцінний** – самоперевірка, самоконтроль, своїх досягнень, самооцінювання;
- **рефлексивно-корекційний** – самопізнання і самоусвідомлення своїх пізнавальних можливостей та бажання їх удосконалювати (Savchenko, 2011, p. 7).

Відповідно до цієї структури учень, який уміє самостійно вчитися:

- сам визначає мету діяльності, або приймає ту, яку ставить учитель;
- виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольвих зусиль;
- організовує свою працю для досягнення результату, задачі, виконання завдання;
- добирає або знаходить потрібні знання, способи для розв’язання задачі, виконання завдання;
- організовує свою працю для досягнення результату,

- правильно використовує прийом, виконує сенсорні, інтелектуальні, або практичні дії, операції на репродуктивному і творчому рівні; усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її удосконалити;

- володіє вміннями і навичкам самоконтролю.

Мультимедія – це сукупність комп'ютерних технологій, де одночасно використовується кілька інформаційних середовищ, графіка, текст, відео, фотографія, анімація, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід. Технологія мультимедійного навчання ґрунтується на спеціальних апаратних і програмних засобах навчання з підключення до Інтернету. Учителі й викладачі навчальних предметів і освітніх курсів можуть ефективно використовувати комп'ютерну мережу для організації навчального менеджменту – для електронних журналів, обліку відвідування і успішності, проведення тестового опитування і перевірки його виконання різних навчальних операцій з вироблення практичних предметних умінь і навичок. Окрім того, такий тип навчання допомагає учням здійснювати самоконтроль власної успішності, набувати свідомі метакогнітивні вміння з освіти і самоосвіти. Це може бути шкільна лекція з ілюстраціями, самостійна, групова чи індивідуальна робота учнів, семінарські заняття, уроки повторення й узагальнення знань, виконання завдань творчого характеру. Електронний мультимедійний підручник унаочнює як теоретичну, так і практичну частини навчальної програми.

Водночас і містить: гіпертексти й ілюстрації, відеоматеріали та аудіосупровід до творів українських письменників, анімаційні фрагменти, завдання для програмованого контролю рівня навчальних досягнень учнів, інтерактивні ресурси тощо.

Створює можливість ефективного використання і застосування на уроці диференціації навчання, якісного контролю та самоконтролю рівня навчальних досягнень учнів у перевірці тестових завдань. Електронний мультимедійний підручник має швидку навігацію, інформаційно-довідкову систему для самостійного пошуку учнем необхідної інформації та систему діалогового режиму.

Зміст і структура (ЕП) електронного підручника узгоджується з паперовими підручниками та навчально-методичними посібниками з вивчення української літератури в основній та старшій школі.

Під час вивчення нового матеріалу та якісного контролю навчальних досягнень учнів електронний мультимедійний підручник рекомендується використовувати у комп'ютерному класі загальноосвітнього навчального закладу. Це може бути персональний

комп'ютер із проектором для демонстрації на стінний екран або інтерактивну дошку. Електронний тестовий контроль знань учнів можна використовувати для фронтального вивчення навчального матеріалу. Простий інтерфейс його зручний як для вчителя так і для учня, в застосуванні його у самостійній роботі на уроці.

Електронний підручник є складовою системи засобів навчання і не виключає застосування інших засобів навчання, доповнюючи і надаючи їм нових можливостей використання.

Рекомендації вчителеві для використання електронного конструктора уроків: для створення власних уроків і редагування існуючих; для проведення тестового контролю знань; для проведення індивідуальних і факультативних занять. Програмний модуль електронного підручника забезпечує: ведення бібліотеки базових елементів (тексти, відеофрагменти, аудіолекції, анімації, тестові завдання тощо). Створення нових уроків (наборів базових елементів, що дібрані для проведення одного конкретного уроку). Редагування, копіювання й видалення наявних уроків; перегляд уроків, імпорт базових елементів із зовнішньо попередньо створених файлів. Створення і додавання до електронного супроводу текстових і звукових фрагментів, введення статистики процесу вивчення матеріалу учнями на своїх робочих місцях (комп'ютерах).

У модулі реалізовані основні режими: конструктор уроків, підручник; додаткові режими: статистика, імпорт, додавання текстового пояснення, запис звукового фрагменту. Програмне електронне забезпечення працює на платформі: MS Windows 98; MS Windows ME; MS Windows NT4.0; MS Windows 2000, 2007; MS Windows XP.

Плануючи проведення уроків з використанням електронного підручника, учитель має враховувати зміст кожної теми, мету уроку, стан забезпечення закладу освіти засобами навчання, вікові та індивідуальні особливості учнів.

Структура уроку, в залежності від мети уроку, може включати:

- 1) актуалізацію опорних знань,
- 2) повідомлення теми, мети, завдання уроку; мотивації навчання,
- 3) вивчення нового матеріалу,
- 4) узагальнення та систематизація знань,
- 5) підсумки і повідомлення домашнього завдання тощо.

1. Організаційний етап.

На цьому етапі вчитель повідомляє учням про види роботи на уроці: робота з комп'ютерною програмою, робота в групах чи індивідуальна робота учнів.

2. Етап підготовки учнів до активного свідомого засвоєння знань.

Учитель разом із учнями розглядає основні поняття, пов'язані з темою, що вивчається, користуючись при цьому відповідним наочним матеріалом ППЗ.

3. Етап засвоєння нових знань.

Засвоєння нових знань відбувається за допомогою демонстрації відповідного матеріалу ППЗ. Під час паузи, передбаченої розробником, учитель зможе коментувати розглянутий навчальний матеріал, провести бесіду з учнями, зробити узагальнення чи висновки щодо вивченого нового матеріалу.

4. Етап закріплення нових знань.

Наприкінці уроку учні або вчитель, роблять висновки щодо результатів здобутих знань.

5. Підсумки і повідомлення домашнього завдання.

Первинна перевірка засвоєння знань і їхнє закріплення відбувається під час виконання учнями тестових завдань у режимі програмного забезпечення. Обговорення результатів дозволяє з'ясувати розуміння учнями нового навчального матеріалу.

Завершується урок повідомленням про домашнє завдання.

Наведемо методику проведення мультимедійної лекції із застосуванням електронного підручника з української літератури у старшій школі. На мультимедійну дошку проектуємо тему, мету та тип уроку, наприклад: "Вивчення творчості Лесі Українки. Життєвий і творчий шлях поетеси". Для ознайомлення із творчістю письменниці відкриваємо меню "**Концепт теми**", де зазначенні цілі уроку. Після ознайомлення з концептом теми (цілями) переходимо у меню "**Літературні портрети**" й переглядаємо матеріал про життєвий і творчий шлях письменника. За допомогою електронного конструктора демонструємо на мультимедійну дошку загальну характеристику творчості Лесі Українки "Знайомство здалека і зблизька", цікаві фотографії з її життєпису, де проживала поетеса, родинне оточення, рідний волинський край, краєвиди Криму й Ялти, Буковини. Після переходимо в меню "**Літературно-критичний додати**" і пропонуємо учням прочитати літературно-критичні статті про поетесу, цікаві факти з її життя і творчості, висловлення видатних людей про неї. У меню "**Хрестоматія**" вибираємо фрагменти художніх творів для ознайомлення на уроці чи вдома. У меню "**Літературне кафе**" знаходимо відеофільм про Лесю Українку "Наша Леся". Учитель використовує відеозапис до 15 хв. Можна зупинити відеофільм на моніторі

комп'ютера, прокоментувати образ, описати портрет митця чи місцевість, де вона народилася. У меню “Тестовий контроль знань” учитель оперативно, за допомогою комп'ютера, може перевірити знання учнів про засвоєння теми. Якщо буде відповідь правильна на моніторі з'явиться напис “Правильно”, якщо помилку зробить учень монітор видасть напис “Неправильно!”. Робота над тестовими завданнями на комп'ютері унеможливилоє списування, підказування, оскільки тестова програма передбачає: різноманітні комбінації того самого завдання; певний час виконання, відразу ж показує результат. Для учнів цей посібник цінний тим, що дає можливість побачити творчість письменника у контексті української і світової літератури, історії, мистецтва, порівнювати, узагальнювати, тобто зрозуміти суть і нерозривний зв'язок з добою письменника, народом, людською цивілізацією.

Висновок

Електронний мультимедійний підручник відкриває широкі можливості для вчителя в організації і проведенні інформаційно насичених і багато ілюстрованих уроків, а для учнів – у здійсненні творчо-пошукової роботи, самостійному засвоєнні знань і створення власних навчальних проєктів. У процесі актуалізації, узагальненні та систематизації знань використовуються: анімації, малюнки, фотографії, таблиці, текстовий матеріал та звукове супроводження електронного програмного засобу. Комплекс цих елементів збільшує ефективність засвоєння і сприйняття нового матеріалу, розвитку предметних умінь під час пошуку і обробки отриманої інформації, читацьких та інформаційних компетентностей.

References

- Ovcharuk, O.V. (2004). *Kompetentnisnyy pidkhd u suchasniy osviti: svitovyy dosvid ta ukraiyins'ki perspektivy*. Kyiv. KIP. (In Ukrainian).
- Savchenko, O.Ya. (2006). *Teoretychni pidkhody do vyvchennya yakosti shkil'noyi osvity*. In: Shlyakh osvity 4, pp. 2–6. (In Ukrainian).
- Savchenko, O.Ya. (2011). *Klyuchovi kompetentnosti – innovatsiynnyy rezul'tat shkil'noyi osvity*. In: Ridna shkola 8-9, pp. 4–8. (In Ukrainian).

ECONOMICAL APPROACH

Pawel Sitek

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów
Poland, Warsaw
pawel.sit@wp.pl

Introduction to multivariate modeling of the strategy of securities portfolio choice

Abstract

Purpose: The purpose of the article is to present the issue of securities as a form of investment, using the strategy of securities portfolio choice.

Methods: In order to make a comprehensive analysis of the strategy of choices modeling of equity portfolio in the context of the integration of financial markets and European integration, the following research instruments were introduced:

- 1) analysis of the system of securities,
- 2) institutional approach,
- 3) systemic approach.

In this paper legal-dogmatic method was applied primarily which helped to conduct the analysis of legal standards currently in force and security institutions.

Results: The full picture of the investment decision is obtained using valuation models based on sequential valuation or sensitivity analysis. These methods, adapted to analyze portfolios of debt instruments, take into account factors relating to both changes in yield curves, as well as due to the passage of time to maturity (Szafarczyk, 2006). However, they are much more complex. The presented article is only an introduction to the topic.

Keywords: Security, securities portfolio management, intercultural communication

Paweł Sitek

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie
Polska, Warszawa
pawel.sit@wp.pl

Wstęp do wielowymiarowego modelowania strategii wyborów portfela papierów wartościowych

Abstrakt

Cel: Cele artykułu jest przybliżenie problematyki papierów wartościowych jako jednej z form inwestowania, przy zastosowaniu strategii wyborów portfela papierów wartościowych.

Metody: W celu dokonania całościowej analizy modelowania strategii wyborów portfela akcji, w kontekście integracji rynków finansowych i integracji europejskiej, w pracy przyjęto następujące instrumenty badawcze:

- 1) analiza systemu papierów wartościowych,
- 2) podejście instytucjonalne,
- 3) podejście systemowe.

W pracy zastosowano przede wszystkim metodę prawno-dogmatyczną, za pomocą której przeprowadzona została analiza normy prawa aktualnie obowiązującego i instytucji papieru wartościowego.

Wnioski: Pełen obraz decyzji inwestycyjnych uzyskiwany jest przy zastosowaniu modeli opartych na wycenie sekwencyjnej czy też analizie wrażliwości. Metody te dostosowane do analizy portfeli instrumentów dłużnych uwzględniają czynniki związane zarówno ze zmianami krzywych rentowności, jak i wynikające z upływu czasu do zapadalności (Szafarczyk, 2006). Są to jednak modele znacznie bardziej złożone. Przedstawiony zakres stanowi tylko wstęp do niniejszej tematyki.

Słowa kluczowe: papier wartościowy, zarządzanie portfelem papierów wartościowych, komunikacja międzykulturowa.

Wstęp

Można sformułować twierdzenie, że rynek papierów wartościowych był jednym z pierwszych dowodów procesu globalizacji. Przy czym komunikacja międzykulturowa zakłada rozumienie i bycie rozumianym przez audytorium o innej kulturze. Nas interesuje komunikacja międzynarodowa i komunikacja globalna pod kątem inwestowania kapitału na rynku akcji, w szczególności zastosowanie rozkładów stabilnych w strategii wyboru portfela papierów wartościowych.

W ramach komunikacji międzynarodowej, zostają nawiązywane kontakty między instytucjami należącymi do różnych kultur narodowych np. rządy, biura maklerskie, fundusze inwestycyjne. Przygotowują i wdrażają technologię komunikowania oraz regulacje dotyczące komunikacji i komuniko-

wania. Oczekiwany efektami są określone elementy strategii w obszarach polityki, gospodarki, obronność, itp.

Natomiast w przypadku komunikacji globalnej, która jest przypadkiem komunikacji międzynarodowej, mamy do czynienia z badaniem wpływów komunikatów dla kultury narodowej, w tym dla gospodarki narodowej. Dotyczy dylematów, konfliktów oraz szukania możliwych interesów ekonomicznych państw, czy instytucji. Przyjmuje się że komunikacja globalna przede wszystkim ma miejsce na poziomie instytucji.

Dokonyując uproszczenia można stwierdzić, że głównymi podmiotami komunikacji międzykulturowej są osoby fizyczne i pracodawcy (inwestorzy). Pierwsi charakteryzują się nadmiarem pracy i niedoborem kapitału. Drugi odwrotnie – posiadają kapitał lecz w celu jego pełnego zaangażowania stwierdzają niedobór pracy.

Ogniskowa niniejszego artykułu koncentruje się na inwestorach (pracodawcach), którzy są zdeterminowani naturą kapitału, czyli koniecznością jego pomnażania. Przy czym chodzi tu o pomnażania o najwyższym stopniu efektywności.

Termin Inwestycja – pochodzi od łacińskiego *Inwestio* (osłanianie, ubieranie), wyrzeczenie się bieżących korzyści na rzecz przyszłych. Skupia w sobie trzy elementy: element psychologiczny (wyrzeczenie), czas i ryzyko. W literaturze przyjmuje się podział inwestycji na: rzeczowe, finansowe (kapitałowe) oraz niematerialne i pozostałe.

Natomiast inwestycje kapitałowe dzielimy na bezpośrednie i portfelowe. Bezpośrednie sprowadzają się do zaangażowaniu przez inwestora kapitału w określone przedsięwzięcie gospodarcze np. na zakup majątku rzeczowego lub zorganizowanego przedsiębiorstwa, itp. Inwestycje portfelowe – polegają na lokowaniu kapitału w papiery wartościowe. Warto zauważyć, że inwestycje portfelowe szczególnie skorzystały z atutów umiędzynarodowienia i globalizacji rynków.

Założenia teoretyczne i metodyczne papierów wartościowych

W myśl art. 2 ust. 1. pkt 1 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 94, 586, z 2015 r. poz. 73) papiery wartościowe zalicza się do instrumentów finansowych. Zgodnie z art. 3 ww. ustawy do papierów wartościowych Ustawodawca zalicza akcje i inne zbywalne prawa.

Trzymając się głównego nurtu tematu, Przedsiębiorstwo może być inwestorem instytucjonalnym, może kupować akcje lub obligacje innych spółek.

Economical approach

Kierując się kryterium czasu aktywność na rynku kapitałowym, inwestorów można podzielić na: inwestorów krótkoterminowych o zachowaniach spekulacyjnych, średnioterminowych i długoterminowych. Dalej można rozpatrzyć kryterium pochodzenie kapitału. Z tego punktu widzenia wyróżniamy: inwestorów krajowych (inwestycje w kapitał pochodzenia krajowego), inwestorów zagranicznych, międzynarodowe instytucje inwestowania oraz globalne.

Kolejnymi ważnymi czynnikami są ryzyko i stopa zwrotu (zysk).

W pierwszym kroku należy przybliżyć problematykę ryzyka. Przyjmuje się, że ryzyko inwestycyjne określa się jako potencjalny obiektywny i subiektywny odczuwalny stopień zagrożenia w uzyskaniu oczekiwanych przez inwestora korzyści ekonomicznych. Innymi słowy przez ryzyko rozumie się niebezpieczeństwo straty lub (inaczej) niebezpieczeństwo nie osiągnięcia celu założonego przy podejmowaniu decyzji.

W kontekście interesującej nas komunikacji międzykulturowej, ryzyko można podzielić na:

- ryzyko właściwe funkcjonujące na zasadach wielkich liczb (np. klęski żywiołowe),
- ryzyko obiektywne związane z niemożliwością przewidzenia niektórych zmian (np. odkryć naukowych w przyszłości),
- ryzyko subiektywne wynikające z niedoskonałości działań człowieka (błędne przewidywanie koniunktury rynkowej),
- ryzyko polityczne – stabilność polityki społecznej i gospodarki (zaufanie do rządu itp.),
- ryzyko makroekonomiczne – ocena rozwoju gospodarczego,
- ryzyko rynku – stabilność i płynność,
- ryzyko technologiczne – zmiany procesów technologicznych,
- ryzyko finansowe – stabilność pieniądza, kursy walutowe, podatki (możliwe zmiany i zagrożenia).

Naturalne jest, iż omawiany obszar charakteryzuje się profesjonalizmem i metodycznym podejściem. Wpisuje się w to stosowanie szeregu strategii zarządzania ryzykiem i okresem inwestowania. Z punktu widzenia ryzyka inwestycyjnego wymienia się: strategię dochodową i wzrostową. Natomiast z punktu widzenia okresu: strategię krótkookresową i długookresową.

Ponadto inwestorzy stosują inne strategie określane jako:

- metoda regularnego inwestowania – polega ogólnie na systematycznym lokowaniu stałej sumy pieniędzy w regularnych odstępach czasu na zakup określonego pakietu papierów wartościowych
- metoda stałego kapitału inwestycyjnego i stałej relacji kierunków inwestowania – przeznaczamy pewną kwotę na zakup akcji i kiedy cena za-

Econometrical approach

cznie rosnać to różnice pomiędzy aktualną ceną a ceną zakupu przeznaczymy na zakup instrumentów pewnych (np. obligacji), a jak cena spada to sprzedajemy te obligacje aby uzupełnić kapitał początkowy

- metoda cenowa – wskaźnikową – opiera się na zasadzie przyjęcia \ za podstawę decyzji inwestycyjnej określonego poziomu cen lub wskaźników papierów wartościowych wynikających z analizy danego rynku (np. wskaźnik indeksu giełdowego, wskaźnik P/E).

Jednakże z punktu widzenia komunikacji międzykulturowej i jej skutków należy uznać, że inwestowanie portfelowe jest najczęstszą strategią używaną przez inwestorów.

Mianem portfeli efektywnych określa się te dla których nie istnieje portfel o tej samej oczekiwanej stopie zysku i mniejszym ryzyku lub o tym samym ryzyku i większej stopie zysku. Ryzyko inwestycyjne w systemie portfelowym zależne jest od ryzyka występującego przy poszczególnych papierach wartościowych i od ich udziałów w portfelu oraz od współczynników korelacji między nimi.

Podstawowymi wielkościami w analizie portfelowej są: oczekiwana stopa zwrotu oraz ryzyko mierzone odchyleniem standardowym stopy zwrotu

$$R = \sum_{i=1}^n p_i R_i$$

R – oczekiwana stopa zwrotu

P_i – prawdopodobieństwo wystąpienia i – tej możliwej stopy zwrotu

R_i – i – ta możliwa do osiągnięcia stopa zwrotu

m – liczba możliwych do osiągnięcia stóp zwrotu

Gdy brak jest danych na temat rozkładu stopy zwrotu oczekiwaną stopę zwrotu można oszacować na podstawie danych z przeszłości

$$R = \frac{\sum_{t=1}^n R_t}{n}$$

R_t – stopa zwrotu zrealizowana w okresie t

n – liczba okresów z których pochodzą obserwacje stopy zwrotu

Można uznać, że odchylenie standardowe papierów wartościowych wyrażone w procentach wskazuje jakie jest przeciętne odchylenie możliwych stóp zysku od oczekiwanej stopy zysku. Wniosek z tego płynie, że wyższe odchylenie standardowe skutkuje wzrostem ryzyka związanego z papierem wartościowym.

Współczynnik zmienności jest relatywną miarą ryzyka względem stopy zwrotu. Wskazuje jakie ryzyko przypada na jednostkę stopy zwrotu z papierów wartościowych. Dla inwestora wielkość ryzyka przypadająca na jednostkę stopy zysku, powinna być jak najniższa.

W ramach analizy bada się czynniki ekonomiczne, które wpływają na zachowanie się kursów papierów wartościowych. Podejście fundamentalne skupia się na poziomie: kraju i jego otoczenia, branży, przedsiębiorstwa.

Analiza kraju i jego otoczenia dotyczy PKB oraz skuteczności założeń polityki pieniężnej. Na tej podstawie uzyskuje się określone informacje bazowe jak: tendencje inflacyjne, stopę bezrobocia, czy wyniki bilansu handlowego z zagranicą.

Analiza branży musi prowadzić do oceny kilku elementów:

- wrażliwość branży na czynniki makroekonomiczne,
- fazy cyklu życia branży (wprowadzenie, wzrost, spadek),
- stabilność zysków i rentowność branży,
- potencjał branży (perspektywy rozwoju, nowe rynki zbytu),
- struktury popytu (rodzaj odbiorców, ryzyko utraty odbiorców),
- stopnia konkurencyjności w branży (bariery wejścia i wyjścia),
- zaopatrzenie w surowce dla branży (siła negocjacyjna dostawców),
- wpływu na środowisko naturalne.

Natomiast w przypadku analizy przedsiębiorstwa, inwestor poprzez informacje zawarte sprawozdaniu finansowym (prospekt emisyjny, bilans, rachunek wyników, rachunek przepływów pieniężnych) dociera do podstawowych źródeł informacji wykorzystywanych w sporządzeniu wniosków z analizy.

Dalszym etapem metodycznej oceny i kalkulacji ryzyka jest analiza wskaźnikowa. Można wymienić przykładowo wykorzystywane wskaźniki tj. płynność, zadłużenia, sprawność działania (zarządzanie aktywami), rentowności, wartości rynkowej.

Finalnie proces przyszłego zainwestowania kończy się obserwacją i analizą aktualnych i historycznych danych o kursach ilości przeprowadzonych transakcji, wartości wskaźników giełdowych. Analitycy giełdowi w ramach tego etapu wyróżniają: klasyczną analizę techniczną (analizę trendu, analizę formacji, analizę wartości obrotów, analizę fal i cykli) oraz nowoczesną analizę techniczną.

Aspekty portfela inwestycyjnego

U podstaw każdego modelu rynku kapitałowego jest, bezpośrednio lub pośrednio, pojęcie stopy zwrotu. Ryzyko oraz stopa zwrotu determinuje decyzje o inwestowaniu przez inwestora. Jednym z aksjomatów, na których

opierają się te modele, jest założenie, iż „inwestorzy cenią wysoka stopę zwrotu i są niechętni ryzyku” (Elton, Gruber, 1998, 24).

Stopą zwrotu określamy stosunek korzyści uzyskanych z inwestycji do wartości zainwestowanego kapitału. W przypadku inwestycji w papiery wartościowe, stopa zwrotu będzie stosunkiem sumy różnicy ceny w danym okresie i okresie, w którym papier wartościowy został nabyty. Uwzględnić również należy inne korzyści z tytułu posiadania akcji (np. dywidendy) do ceny, po której papier wartościowy został nabyty.

Proces globalizacji i umiędzynarodowienie inwestycji kapitałowych na świecie budzi pytania o skuteczność zarządzania portfelem inwestycyjnym. Stąd strategię aktywnego wykorzystywania prognozy zmiany parametrów rynkowych (Szafarczyk, 2006, 7).

Aktywne zarządzanie portfelem wymusza przeprowadzanie analizy uzyskanej dochodowości, uzależnionej od uwarunkowań rynkowych oraz polityki inwestycyjnej. Pomiar dochodowości stanowi kluczowy aspekt zarządzania portfelem inwestycyjnym, umożliwiającą ocenę polityki inwestycyjnej i jej efektów (Trzpiot 2010, 116 i n).

Analiza dochodowości przeprowadzana jest najczęściej w odniesieniu do przyjętego założenia (benchmarku) odzwierciedlającego podstawowe założenia długoterminowej strategii inwestycyjnej i stanowiącego portfel porównawczy. Określenie benchmarku stanowi jedną z najważniejszych decyzji w procesie zarządzania portfelem inwestycyjnym, gdyż poprzez parametry struktury walutowej, udziały poszczególnych instrumentów oraz sektorów czasowych, a także poziom modified duration, wyznacza on preferowaną relację oczekiwanej stopy zwrotu oraz ryzyka rynkowego. Tym samym benchmark w istotny sposób determinuje poziom uzyskanej dochodowości portfela inwestycyjnego, a jednocześnie przyjęte odchylenia od parametrów modelowych wyznaczają dopuszczalny zakres aktywnej polityki inwestycyjnej określając akceptowany poziom ryzyka rynkowego. Stopa zwrotu portfela porównawczego charakteryzuje się zasadniczo wyższą zmiennością niż sam excess return.

Jednoczenie benchmark stanowi punkt odniesienia dla analizy efektywności zarządzania portfelem uwzględniający zarówno przyjęte ograniczenia inwestycyjne, jak również uwarunkowania rynkowe.

Zasadniczo wykorzystywane są dwie metody tworzenia benchmarku. Po pierwsze korzystanie z indeksów publikowanych przez banki inwestycyjne lub budowanie własnego portfela porównawczego.

Zbudowanie własnego portfela porównawczego umożliwia weryfikację przyjętych założeń inwestycyjnych, a także zapewnienie spójności meto-

dy wyceny oraz pomiaru dochodowości. Ponadto może pozwolić również na rozszerzenie narzędzi analitycznych wykorzystywanych przy analizie efektywności zarządzania portfelem inwestycyjnym m.in. poprzez wykorzystanie złożonych modeli performance attribution oraz risk adjusted return measures, a także metod pomiaru ryzyka rynkowego przykładowo przy zastosowaniu Relative Value at Risk. Należy pamiętać, że konstruowanie własnego portfela porównawczego jest procesem bardzo złożonym. (Trzpiot, 2010, 116 i n).

Podsumowanie

Literatura uznaje, że pragmatyczne podejście do tego problemu zapoczątkowane zostało pracą amerykańskiego ekonomisty Harry'ego Markowitza opublikowaną w roku 1952 (Markowitz, 1952, 77-91.).

Markowitz użył narzędzi matematycznych w pomiarze ryzyka. Zaczął wykorzystać statystyczną miarę odchylenia zmiennej od jej wartości oczekiwanej. Określił, że portfele efektywne (czyli racjonalne) to takie, które mają minimalną wariancję przy wymaganej stopie zwrotu lub maksymalną stopę zwrotu przy dopuszczalnym ograniczeniu na wariancję. Ważnym wnioskiem Markowitza było spostrzeżenie, że dla ryzyka portfela ważne są nie tylko ryzyka tworzących go aktywów lecz również, wyrażone przy pomocy kowariancji, statystyczne zależności pomiędzy stopami zwrotu różnych walorów. Dlatego rozważane akcje powinny być analizowane nie oddzielnie jak we wcześniejszych teoriach lecz grupowo. Podejście H. Markowitza do wyboru optymalnego portfela szybko zyskało popularność zarówno w teorii jak i w praktyce inwestycyjnej (Kociński, 2012, 138 – 145).

Poważną przeszkodą w pełnym, praktycznym wykorzystaniu teorii Markowitza okazały się trudności z wiarygodnym oszacowaniem potrzebnych parametrów a zwłaszcza oczekiwanych stóp zwrotu z akcji. Victor DeMiguel, Lorenzo Garlappi i Raman Uppal (DeMiguel, Garlappi, Uppal, 2009, 1915-1953) przeanalizowali obszerny zestaw różnych strategii inwestycyjnych.

Victor DeMiguel, Lorenzo Garlappi i Raman Uppal dokonali weryfikacji i symulacji różnych strategii inwestycyjnych. Wykazali, że żadna ze strategii nie ma istotnej przewagi nad tzw. strategią naiwną $1/N$, czyli taką, w której udział każdego aktywu w portfelu jest taki sam i przy łącznej liczbie rozważanych walorów równej N wynosi $1/N$.

Dlatego chociaż pozytywny wpływ dywersyfikacji na jakość portfela wynika pośrednio z teorii Markowitza to analiza zachowania wielu strategii na rzeczywistych rynkach wskazuje, że dywersyfikacja, czyli w miarę rów-

nomierny podział kapitału pomiędzy dużą liczbę akcji jest jednym z najważniejszych i fundamentalnych wymagań dla portfela w realiach praktycznego inwestowania. Implikacje wynikające z prognoz parametrów modelu nie mogą prowadzić do zbytniego obniżenia poziomu dywersyfikacji. Z drugiej strony poważne badania wskazują, że dobre rezultaty daje inwestowanie w taki sposób aby minimalizować wariancję stopy zwrotu z portfela.

Właściwa interpretacja wyników wymaga znajomości założeń przyjętego modelu oraz definicji wyróżnionych czynników. Ponadto należy podkreślić, że przy dążeniu do zapewnienia jak największej szczegółowości analizy, właściwa ocena efektywności zarządzania portfelem musi uwzględniać łączny wpływ realizowanej strategii inwestycyjnej na wyróżnione składniki *excess return*, rozpatrując zależności pomiędzy poszczególnymi czynnikami oraz decyzjami inwestycyjnymi. Pomimo zróżnicowanego podejścia ogólne wnioski wynikające z analizy przeprowadzonej przy zastosowaniu poszczególnych modeli są spójne. Wskazują na dominujące znaczenie dla *excess return* utrzymywania krótszego od benchmarkowego *modified duration* portfela inwestycyjnego, a także korzystny wpływ decyzji dotyczących alokacji w ramach sektorów czasowych, zwłaszcza zaangażowania w sektorze 0-1. Negatywnie natomiast oddziaływał wybór poszczególnych emisji, prowadzący do uzyskania niższej niż w benchmarku stopy zwrotu z tytułu narastających odsetek, efektu *roll-down* oraz zmian spreadu pomiędzy francuskimi oraz niemieckimi papierami wartościowymi.

Według NBP – Najpełniejszy obraz wpływu poszczególnych decyzji inwestycyjnych na *excess return* uzyskiwany jest przy zastosowaniu modeli opartych na wycenie sekwencyjnej czy też analizie wrażliwości. Metody te dostosowane do analizy portfeli instrumentów dłużnych uwzględniają „czynniki związane zarówno ze zmianami krzywych rentowności, jak i wynikające z upływu czasu do zapadalności. Są to jednak modele znacznie bardziej złożone. (Szafarczyk, 2006)

References

Wykaz aktów prawnych

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 94, 586, z 2015 r. poz. 73).

Dyrektywa Rady 93/6/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie adekwatności kapitałowej przedsiębiorstw inwestycyjnych i instytucji kredytowych (Dz. Urz. WE L 141 z 11.06.1993).

Dyrektywa Rady 93/22/EWG z dnia 10 maja 1993 r. w sprawie usług inwestycyjnych w zakresie papierów wartościowych (Dz. Urz. WE L 141 z 11.06.1993, L 168 z 18.07.1995, L 290 z 17.11.2000 i L 35 z 11.02.2003).

Dyrektywa 97/9/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 3 marca 1997 r. w sprawie systemów rekompensat dla inwestorów (Dz. Urz. WE L 84 z 26.03.1997).

Dyrektywa 2001/34/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 maja 2001 r. w sprawie dopuszczenia papierów wartościowych do publicznego obrotu giełdowego oraz informacji dotyczących tych papierów wartościowych, które podlegają publikacji (Dz. Urz. WE L 184 z 06.07.2001, L 96 z 12.04.2003, L 345 z 31.12.2003 i L 390 z 31.12.2004).

Dyrektywa 2002/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie dodatkowego nadzoru nad instytucjami kredytowymi, zakładami ubezpieczeń oraz przedsiębiorstwami inwestycyjnymi konglomeratu finansowego i zmieniającej dyrektywy Rady 73/239/EWG, 79/267/EWG, 92/49/EWG, 92/96/EWG, 93/6/EWG i 93/22/EWG oraz dyrektywy 98/78/WE i 2000/12/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz. Urz. WE L 35 z 11.02.2003).

Dyrektywa 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2003 r. w sprawie wykorzystywania poufnych informacji i manipulacji na rynku (nadużyć na rynku) (Dz. Urz. WE L 96 z 12.04.2003).

Dyrektywa Komisji 2003/124/WE z dnia 22 grudnia 2003 r. wykonującej dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie definicji i publicznego ujawniania informacji wewnętrznych oraz definicji manipulacji na rynku (Dz. Urz. WE L 339 z 24.12.2003).

Dyrektywa Komisji 2003/125/WE z dnia 22 grudnia 2003 r. wykonującej dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie uczciwego przedstawiania zaleceń inwestycyjnych oraz ujawniania konfliktów interesów (Dz. Urz. WE L 339 z 24.12.2003).

Dyrektywa Komisji WE 2004/72/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. wykonującej dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie dopuszczalnych praktyk rynkowych, definicji informacji wewnętrznej w odniesieniu do towarowych instrumentów pochodnych, sporządzania list osób, mających dostęp do informacji wewnętrznych, powiadamiania o transakcjach związanych z zarządem oraz powiadamiania o podejrzanych transakcjach (Dz. Urz. WE L 162 z 30.04.2004).

Rozporządzenie 236/2012 – rozumie się przez to rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 236/2012 z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie krótkiej sprzedaży i wybranych aspektów dotyczących swapów ryzyka kredytowego (Dz. Urz. UE L 86 z 24.03.2012, str. 1).

Rozporządzenie 648/2012 – rozumie się przez to rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie instrumentów pochodnych będących przedmiotem obrotu poza rynkiem regulowanym, kontrahentów centralnych i repozytoriów transakcji (Dz. Urz. UE L 201 z 27.07.2012, str. 1, z późn. zm.).

Rozporządzenie 1031/2010 – rozumie się przez to rozporządzenie Komisji (UE) nr 1031/2010 z dnia 12 listopada 2010 r. w sprawie harmonogramu, kwestii administracyjnych oraz pozostałych aspektów sprzedaży na aukcji uprawnień do emisji gazów cieplarnianych na mocy dyrektywy 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającej system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie (Dz. Urz. UE L 302 z 18.11.2010, str. 1, z późn. zm.).

Rozporządzenie 575/2013 – rozumie się przez to rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wymogów ostrożnościowych dla instytucji kredytowych i firm inwestycyjnych, zmieniające rozporządzenie (UE) nr

Economical approach

648/2012 (Dz. Urz. UE L 176 z 27.06.2013, str. 1, z późn. zm.).

Rozporządzenie 600/2014 – rozumie się przez to rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 600/2014 z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniające rozporządzenie (UE) nr 648/2012 (Dz. Urz. UE L 173 z 12.06.2014, str. 84).

Literatura

DeMiguel V., Garlappi L., Uppal L. (2009), Optimal versus naive diversification: how inefficient is the 1/N strategy?, *Review of Financial Studies* 22, 1915-1953.

Elton E., Gruber M. (1998) *Nowoczesna teoria portfelowa i analiza papierów wartościowych*, WIG Press, Warszawa.

Kociński M. A. (2012) O pewnej strategii zarządzania portfelem. Teoria i przykład portfela spółek z sektora spożywczego, *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*. Tom XIII/1.

Markowitz H (1952), Portfolio selection, *Journal of Finance* 7.

Szafarczyk E. (2006) Performance Attribution dla portfeli dłużnych papierów wartościowych, *Materiały i Studia*, Zeszyt nr 202, NBP.

Trzpiot G. (red.) (2010) *Wielowymiarowe metody statystyczne w analizie ryzyka inwestycyjnego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne Poznań.